ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, Науковий та Літературний місячник

Рой МОГИЛКО:
Пірати XXI століття

Олександер ХОРУЖЕНКО:
Сила як фактор української політики

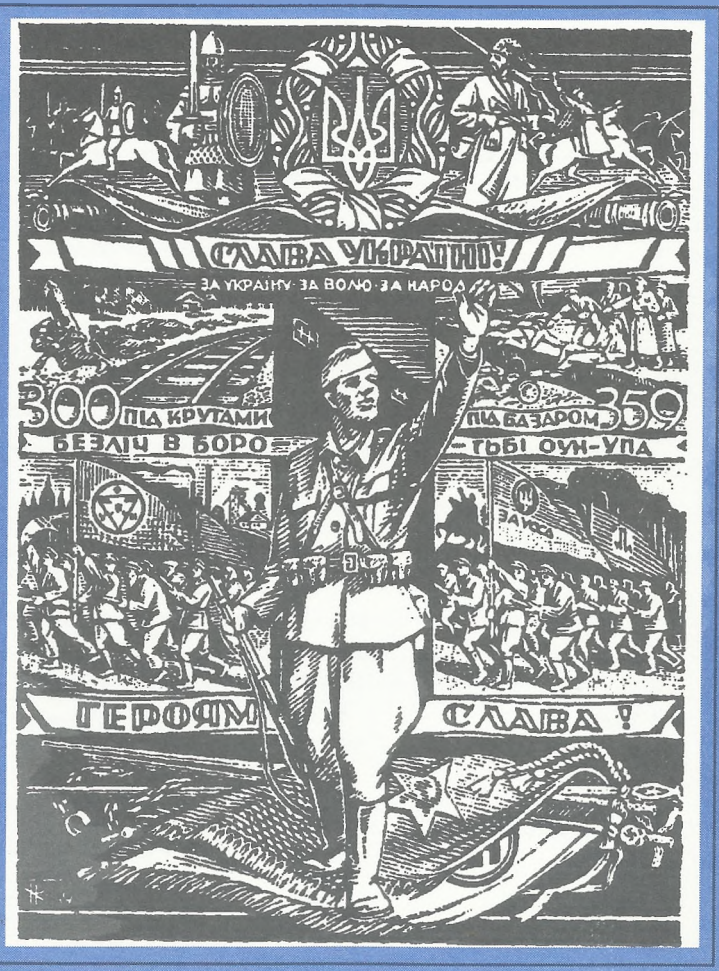
Станислав БІЛИЧЕНКО:
Геополітична стратегія України

«Слав»:
Газ у криївці

Григорій ДЕМ'ЯН:
Секретар Головної Управи «Просвіти» і Президії УГВР

Дарія ТЕТЕРИНА-БЛОХИН:
Друзі Т. Г. Шевченка в житті і в останні дні його життя

Інна ЧЕРНОВА:
«Мов криця загартована»

Кн. 3 (648) • Березень • 2002

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ
Суспільно-політичний,
науковий і літературний
місячник
Видає
Українська Інформаційна Служба
Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH
Ukrainian Political
Social, Scholarly & Literary
Journal
Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd.
ISSN: 0042-9422

Реєстраційне свідоцтво – серія КВ № 1693

Головний редактор – Степан Олеськів
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна

Редакційна колегія:

Іван Білас, Андрій Гайдамаха, Степан Галамай, Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян, Ілля Дмитрів, Віталій Дончик, Святослав Караванський, Сергій Квіт, Омелян Коваль, Володимир Косик, Любомир Наконечний, Василь Олеськів, Володимир Погребенник, Анатолій Погрібний, Тарас Салига, Володимир Сергійчук, Генадій Сіренко, Петро Цимбалістий, Микола Шатилов.

Редакція і адміністрація
01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6266
Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6737
e-mail: vshliakh@mwfree.net (Лондон); pbl@public.ua.net (Київ)

Матеріяли, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати матеріяли і виправляти мову. За достовірність надрукованих матеріялів відповідальність несуть автори. Надіслані матеріяли редакція не рецензує і не повертає. Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.

На обкладинці: «За Українську Самостійну Соборну Державу!». Дереворит Н. Хасевича.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 2002 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	100 дол.	60 дол.	10 дол.
Аргентина	50 дол.	30 дол.	5 дол.
Велика Британія	ф. 40.00	ф. 23.00	ф. 4.00
Канада	100 дол.	60 дол.	10 дол.
ЕС	80 евро	42 евро	7 евро
США	85 дол.	50 дол.	8 дол.
Швеція	600 кор.	300 кор.	50 кор.

В інших країнах – рівновартість американських долярів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед безпосередньо на адресу адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні або на адреси наших представників.
Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Printed in Great Britain by: The Ukrainian Information Service Ltd., 200, Liverpool Road, London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

суспільно-політичний науковий і літературний місячник

Кн. 3 (648) Березень, 2002 Річник 55

Зміст

Про авторів 2

Сучасні проблеми

Олексій Скаленко. Проблеми та шляхи подолання концептуальної кризи в процесах економічної трансформації постсовєтського суспільства 3

Рой Могилко. Пірати XXI сторіччя 9

Геополітика

Олександер Хоруженко. Сила як фактор української політики 13

Станислав Біличенко. Геополітична стратегія України 23

До 60-річчя УПА

«Слав». Газ у криївці… (Коментар та підготовка до друку Володимира Мороза) 28

Архівні матеріяли

Страшне судилище 1945-1946 років (До 110-річчя від дня народження Патріярха Йосифа Сліпого) (Частина II) 31

Постаті

Григорій Дем'ян. Секретар Головної Управи «Просвіти» і Президії УГВР (До 100-річчя з дня народження Миколи Дужого) 38

Культура

Дарія Тетерина-Блохин. Друзі Т. Г. Шевченка в житті і в останні дні його життя 51

Юрій Величко. На оперній сцені – Тарас Шевченко 65

Ольга Різниченко. Роздуми про культуру (Закінчення) 70

Інтерв'ю в мистецьких кулуарах

Галина Шопова. «Літературний процес важко міряти ідеологічно» (Бесіда з Сергієм Квітом) 79

Літературознавство

Інна Чернова. «Мов криця загартована»: образ Івана Мазепи у творчості Людмили Старицької-Черняхівської 87

Література

Інна Конош. Коли б поет не був громадянином, чи був би він поетом? (Вступне слово до п'єси Людмили Старицької-Черняхівської «Напередодні») 96

Людмила Старицька-Черняхівська. Напередодні 99

Віктор Полянецький. Мелодії вільної звуки 110

Микола Шатилов. З давніх поезій 114

Огляди. Рецензії

Іван Дзира. Вогонь непокори за Полярним колом 117

Дмитро Садов'як. Роздуми про монографію Дмитра Степовика «Історія Києво-Печерської Лаври» 120

Сергій Вакулишин. Центральний предмет географія 124

Посмертна згадка

Св. пам. Наталка Шухевич-Березинська 127

Про авторів

Олексій Скаленко
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАНУ, м. Київ

Рой Могилко
журналіст, м. Суми

Олександер Хоруженко
Інститут геополітики, м. Суми

Станислав Біличенко
політолог, м. Миколаїв

Григорій Дем'ян
кандидат історичних наук, старший науковий працівник Інституту народознавства НАНУ

Дарія Тетерина-Блохин
доктор, член-кореспондент Академії наук УВАН у Нью-Йорку

Юрій Величко
театрознавець, журналіст, м. Харків

Ольга Різниченко
провідний фахівець Харківського Літературного музею

Інна Чернова
філолог, старший викладач катедри української літератури НПУ імени М. П. Драгоманова

Олексій Скаленко

Проблеми та шляхи подолання концептуальної кризи в процесах економічної трансформації постсовєтського суспільства

Реальні процеси трансформації так званих постсоціялістичних країн чітко виявили недосконалість підходів до проведення об'єктивно необхідних реформ, спрямованих на організацію більш ефективного господарювання. Особливо проблематичними ці процеси виявилися в українському суспільстві. Наприклад, публікуючи програму стратегічного розвитку «Україна-2010», «Урядовий кур'єр» визнав, що останніх «сім літ незалежности України – це дефіцит загальнонаціональної стратегічної перспективи. Безсистемні пожежні наміри могли породити лише те, що маємо – системну кризу».[1] Принагідно відмітимо, що про ролю соціяльно-економічної методології в світлі інерційного впливу комуністично-совєтської ідеології в цій програмі взагалі не згадується.

Оскільки мова тут повинна йти фактично про методологічний вимір процесів економічної трансформації, то в передмові своїх міркувань я використаю клясичну думку про те, що навіть значний прогрес у межах помилкової системи, зрештою, призводить до великого регресу. Отже, передусім треба згадати ситуацію, що склалася на час закономірно необхідних, але спорадично започаткованих трансформаційних процесів та їх закономірних наслідків у колишніх країнах «розвиненого соціялізму». Тобто нам треба системно проаналізувати та на концептуальному рівні усвідомити далеко не простий, а іноді сумний та загадковий досвід трансформації суспільств у цих країнах, особливо в постсовєтських республіках.

У загальному пляні це можна зробити в таких висновках:

1. Вихідним моментом початку суспільної трансформації в цих республіках слід визначити історично ще не усвідомлений феномен саморозвалу наддержави СССР та регіонального «соціялістичного» угруповання. Реальний факт неусвідомленості сутнісних причин цього розвалу свідчить, передусім, про методологічну, отже, й конкретну концептуальну кризу у сфері соціяльно-економічного розвитку.

2. Результати процесів уже більше як десятилітньої трансформації в профсоюзних «соціялістичних» республіках, попри їхній цілком однако-

1. Урядовий кур'єр. – № 62. – 3 березня 1999.

вий «стихійний» (тобто в умовах методолого-концептуального дефіциту) «самоплив», є різними: від досить успішних у прибалтійському регіоні, до тупцювання на місці в азійському та специфічної загальмованості реформ у східноєвропейських країнах. Це наводить на думку, що багато чого в цих феноменальних результатах залежить від інтенсивності впливу й тривалості перебування тих чи інших республік під орудою заідеологізованого режиму в бувшому Союзі і соцтаборі, тобто в межах існуючої тоді методологічно-концептуальної (ідеологічної) бази і відповідної політики.

3. Попередня аналіза ситуації десятирічної давности і реальних процесів трансформації цих республік показує, що причинність згаданих феноменів є складною і комплексною, а самі факти вельми потребують глибокого вивчення, тому що без розуміння ключових причин розпаду вказаних надсистем і різних результатів процесів реальної трансформації їхніх складових принципово неможливо продовжувати процеси реформування та успішну розбудову національної держави в реальних умовах сучасности.

4. Сьогодні вже можна стверджувати, що всі без винятку республіки, включно соцтаборні східноєвропейські, пережили складні етапи перехідного періоду, який закономірно зумовлює проблематичність розвитку, коли здебільшого «розкидається каміння», одночасно наближаючи суспільства до етапів його «збирання розкиданого каміння». І всі ці суб'єкти соціяльної самотрансформації в найбільшій мірі, порівняно з іншими проблемами їхніх суспільств, зіткнулись із явищами економічної скрути. Це свідчить про системний характер і стратегічний пріоритет вирішення проблем економічного забезпечення всіх процесів національного розвитку. Додамо, що без всякої гіперболізації стан українського суспільства сьогодні, в кінці десятого року «реформ та перебудови», можна назвати «соціяльно-економічною ямою».

5. Отже, щоб там не говорили про різну конкретику, але національно найбільш актуальним і стратегічно конкретним завданням у період постсовєтського розвитку України як молодої незалежної держави було, та ще й залишається, першочергове вирішення методологічних проблем системної трансформації суспільства і концептуалізації соціяльно-економічного поступу. Адже ці проблеми в глобальному пляні пов'язані з нашими внутрішніми потребами та зовнішніми реаліями, передусім, із проблемою подолання кризи й об'єктивно виявленими новітньо-історичними хвилями глобалізації та інформатизації процесів світогосподарського розвитку. Ми все глибше починаємо це розуміти й уже майже усвідомили, що не можна було спиратися тільки на недолугий досвід колишніх ідеологів, недосконалу інтуїцію українських першобізнесменів та на пересічні знання іноземних консультантів.

Тут закономірно виникає питання – чи були усвідомлені та враховані всі ці моменти українськими реформаторами й відповідальними особами нашої держави? Відповідь невтішна: якщо так, то знову ж таки – в чому

причина негативних результатів? Якщо ні, то, тим більше, мінус – адже це також закономірно веде до поганих наслідків. І, очевидно, тому, що наявний дефіцит соціяльно найважливішої методологічно-концептуальної інформації діяльности й розвитку в наш небачено динамічний час та на переході від фактично закритого до відкритого, можна сказати про нас, оголено-беззахисного суспільства, є справжньою причиною криз та загальмованости реформ в Україні.

Утім, хоча й у невігласних умовах «дикої непотрібности», але деякі дослідження з цих проблем у нас все ж таки проводились.[2] І вони переконливо доводять, що на передній, так би мовити, фронт соціяльно-економічного розвитку у світі сьогодні вже вийшли інформаційний, інтелектуальний та інноваційний ресурси. Доведено також, що інформаційний ресурс взагалі, у першу чергу саме методологічно-концептуальний, повинен мати й об'єктивно має пріоритетно стратегічний статус, тому що на сьогодні він є стартово вирішальним і природно єдиним засобом у вирішенні проблем виживання та побудови ефективних і безпечних економічних систем, отже, і всіх інших наших проблем.

Тут доречним буде згадати мудру загальнолюдську думку про те, що для успіху в кожній справі найголовнішим є її початок. Адже невипадково сказано: «на початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово» (Свята Євангелія від Івана: 1.1). На жаль, людське слово далеко не завжди є істинним, правдивим та компетентним. І тому цілком зрозуміло, що результати та ефективність нашої людської діяльности в первинно пріоритетному пляні завжди залежали й будуть вирішально залежати від слова-думки, від слова-волі, від слова-інформації.

І все ж, дещо для нас неочікувано, максима «інформація править світом» стала крилатим висловом сучасности. Практично й невідворотно виявлені феномени світової інформатизації та фактично суцільної глобалізації змушують людство активно турбуватися сьогодні про інформаційні ресурси, а також враховувати вкрай негативну, але реально можливу загрозу інформаційно-інтелектуальних війн. Ми також відчуваємо, що історично вже настали зовсім інші часи і що будувати своє національне життя ми зобов'язані саме на цих так глобально і так імперативно виявлених хвилях світового розвитку.

Отже, цілком закономірно в процесі історичного розвитку сьогодні виникла дуже гостра, фактично методологічна потреба фундаментального усвідомлення ролі й механізмів функціонування інформаційно-інтелектуального ресурсу в процесах побудови по-сучасному ефективних економічних систем і організації всебічно забезпеченого соціокультурного розвитку. Саме такі знання допоможуть Україні вирватись із зача-

2. Див., наприклад, монографію Скаленка О. «Глобальні резерви поступу». – Київ: Основи, 2000.

рованого кола системних криз, стати на шлях всебічно обґрунтованого прогресивного господарювання та на партнерських засадах увійти до інформаційного, політичного, соціяльного й економіко-екологічного простору сучасного світу.

У першу чергу нам треба глибоко й системно усвідомити, що наш інформаційний ресурс – це і методологічні концепції сучасного ефективного та безпечного соціяльно-економічного розвитку, і методи організації конкретної трудової діяльности, і вся наша науково-інформаційна система, включно з управлінсько-виробничими кадрами, науковцями та винахідниками. І що найголовніше – наш народ, наша рідна мова й узагалі наша національна ідея як об'єктивний чинник суспільного єднання та інтеграції трудових зусиль громадян у всіх сферах такого непростого сьогодні життя.

Але якщо ми вже знаємо, наприклад, що класичною інституцією суспільства по добуванню інформаційного економічного ресурсу первинно-об'єктивного рівня є фундаментальна наука, то виникає низка запитань: чому наука в Україні поставлена догори дриґом? І навіть державне відомство з питань науки вже десь приховане. Чому ми сьогодні, на одинадцятому році накопичення досвіду розбудови державности, у доленосні дні виживання та самоствердження, запрягаємо коня позаду воза? Як кажуть, не з нашим щастям робити порівняння, але в бюджеті США, для прикладу, фінансування фундаментальної науки передбачається окремим рядочком одразу ж після означення урядово-президентських витрат.

Іще кілька запитань: хіба можна поза динамічно функціонуючим науково-творчим середовищем кваліфіковано формувати інтелектуальний ресурс, тобто національні кадри, просвіщати молодь і взагалі організовувати освітньо-підготовчу сферу? І чи принципово можливо в умовах занедбаної науки забезпечити прогресивний розвиток технологічно-виробничої сфери та розбудувати національні системи економіко-екологічної, оборонної та загальнонаціональної безпеки?

Оскільки вже практично та науково зафіксовано, що суцільна глобалізація та інтенсивна інформатизація є невідворотними хвилями сучасного світового процесу, то не зайвим буде запитати себе – бути, чи не бути? Адже вижити та достойно втриматися на рівні партнерства сьогодні можуть лише ті країни, які зрозуміли глибинну сутність цих об'єктивно виявлених хвиль, які зуміють скористатися цією динамічною й потужною течією та які негайно змобілізують свій людський потенціял, тобто цілком усвідомлено й активно почнуть входити в стан модерного суспільства, яке розбудовує життєвоважливі програми діяльности та розвитку, передусім економічного поступу, на основі пріоритетно-стратегічного розвитку науково-інформаційної, інтелектуально-творчої та інноваційно-технологічної сфер.

Відтак доведено, що комплексне вирішення проблем фундаментально наукової, методологічно-концептуальної та господарсько-прикладної ін-

форматизації, освіти й підготовки активно-творчих, високоінтелектуальних та компетентних кадрів для всіх сфер соціяльно-економічної діяльности є найпотужнішим, глобально впливовим і пріоритетно стратегічним чинником національного розвитку в режимі економічної ефективности й безпеки, внутрішньої та міжнародної конкурентоспроможности.

Таким чином, в загальносистемному пляні, об'єктивно й гостро перед Україною, сучасною історією поставлено ієрархічно скоординоване, абсолютно невідкладне завдання пріоритетно-комплексного формування національних програм соціяльно-економічного розвитку на новітніх методологічно-концептуальних засадах.

Отже, в порядку пріоритетности треба розробити такі концепції:

1. «Сучасні виміри соціяльно-економічної методології», яка повинна забезпечити початково орієнтувальні напрямки ефективної діяльности людей та всебічно забезпеченого розвитку у відповідності з об'єктивними, вже існуючими реаліями. Оскільки найвпливовішими, закономірно виявленими тенденціями сучасного світогосподарського процесу є його інтенсивна інформатизація та глобалізація, то ключовим моментом у цій Концепції мають стати основні положення саме системно-інформаційної методології. А найважливішим із цих положень повинна бути максима «інформація править світом», тому що це позбавить нас від інерційно супроводжуючого наш менталітет «синдрому волюнтаризму» в системах державного та підприємницького управління. Адже всі без винятку системи людської праці об'єктивно необхідно мають базуватися на якісній, тобто достовірній інформації, яка є, так би мовити, надзвичайним і повноважним представником абсолютно непорушних законів об'єктивного світового процесу.

2. «Суспільно-консолідуюча роля і прогресотворча функція національної ідеї». Ці методологічно обґрунтовані концептуальні знання, включно з чітким визначенням вузлових складових Концепції національної ідеї, є архіважливою соціяльно-економічною інформацією, яка вже в конкретному національно-державному пляні повинна системно забезпечити інтеграцію трудових зусиль усіх членів українського суспільства, спрямованих передусім на побудову ефективної економічної системи, яка вже на старті гарантовано забезпечить гідне життя в нашій державі. Це, безумовно, принципово можна зробити лише на основі всебічно розробленої системно-інформаційної методології.

3. «Концептуальні особливості національного партійного будівництва». Цілком зрозуміло, що кожна громадсько-політична організація, яка претендує на назву «партія» в будь-якому суспільстві, саме й повинна турбуватися передусім про свою, але науково обґрунтовану, методологічно-концептуальну базу. Адже лише в цьому полягає головна соціяльна функція партії як найбільш компетентної частини громадян даної держави. І процес конкурентної самооцінки партійної компетентности щодо ефективности соціяльно-економічного розвитку фактично є виявом

демократичности суспільства на найвищому рівні. Надмірна кількість «партій» в Україні – це яскравий вияв початкового етапу процесу національного партійного будівництва. Таким чином, претенсії щодо пропорційної системи виборів депутатів до органу законодавчої влади можна з розумінням прийняти лише за умов наявности в суспільстві хоча б двох методологічно зрілих партій.

4. «Духовні та морально-правові важелі самореґуляції суспільства». Ця концепція безпосередньо стосується людини індивідуально діючої або ж члена суспільного суб'єкта праці. Тому ця концепція повинна зайняти найчільніше місце в системі методологічно-концептуального забезпечення процесу національного соціяльно-економічного розвитку, а головним моментом концепції має стати положення про достатнє усвідомлення суспільством ефекту недієвости системи нашого національного законодавства в атмосфері аморальности, про яку переконливо свідчить, передусім, факт домінування «тіньової економіки».

5. «Системно-інформаційна концепція прискореного саморозвитку України», яка надасть можливість чітко визначити та забезпечити відповідну розбудову по-сучасному стратегічних пріоритетів: інформаційної, інтелектуальної та інноваційної основ прогресивного соціокультурного розвитку в режимі економічної безпеки.

6. «Концепція інтеґрації України в загальноевропейські та світові процеси» з урахуванням, у першу чергу, розв'язання проблем захисту національних інтересів на внутрішньому та зовнішньому конкурентно-ринковому економічному просторі. Це значною мірою стосується кваліфікованого ставлення до продукції інтелектуальної творчости, яка здебільшого виступає в товарному вигляді як інформаційно-інтелектуальна авторська чи державна власність.

Зрозуміло, що всі ці пріоритетно-стратегічні концепції мають бути взаємопов'язаними на основі системно-інформаційної методології.

Як надвисновок із викладеного, можна порекомендувати термінове проведення фундаментальних досліджень механізмів сучасного економічного процесу з метою доопрацювання основних положень системно-інформаційної методології діяльности і розвитку та відповідних принципів творчої праці й управління, які сформують принципово новий погляд на інформаційно-інтелектуально-інноваційний ресурс діяльности й розвитку, та за допомогою яких суспільство почне концептуально кваліфіковано розбудовувати соціяльно та гуманітарно доцільні економічні структури, що забезпечать національний антикризовий розвиток у режимі системної безпеки та міжнародної конкурентоспроможности, тому що тільки методологічно надійний економічний розвиток сьогодні відкриє нам двері для розв'язання системного вузла соціяльних, гуманітарних, культурних, політичних та всіх інших наших проблем. ❑

Рой Могилко

Пірати XXI сторіччя

Посміхніться, Вас прослуховують...

Український січень почався келихом кримського шампанського президента Леоніда Кучми, який наговорив належні новорічні банальности з екрану кількох загальнонаціональних каналів. Щоправда, після цього ритуалу на каналі 1+1 не пролунав Гімн України – це помітили навіть аполітичні громадяни. Однак уже 8 січня, коли країна перебувала у дрімотному післяріздвяному сні, З'їзд Всеукраїнського громадського руху «За чесність у політиці» ухвалив рішення опублікувати докази нечесности низки відомих українських політиків. Як заявив співголова руху Олександр Ігнатенко, він отримав від одного з лідерів блоку Народного Руху України Дмитра Понамарчука матеріяли, які є «прямим доказом нечесности відомих вітчизняних політиків». 9 січня в агентстві УНІАН цей анонс вибухнув «громадським» прослуховуванням записів кількох розмов Київського міського голови Олександра Омельченка та лідера блоку «Наша Україна» Віктора Ющенка. Вони в досить коректній формі обговорювали деталі зміщення Віктора Медведчука з посади віце-спікера Верховної Ради.

«Судний день» українських політиків – а саме так визначено паном Ігнатенком процедуру оприлюднення незаконно прослуханих розмов відомих державних діячів – став і карикатурою на касетний скандал Миколи Мельниченка, і на передвиборчу компроматну політику. Адже ніякого компромату в тексті розмов Омельченка та Ющенка просто не було – це звичайна розмова двох політиків про поточні проблеми. При чому в око впадала відсутність ненормативної лексики – така притаманна оточенню самого Президента Кучми. Щодо «підступности» двох фігурантів проти лідера СДПУ(о), то, здається, навіть для домогосподарок не було секретом негативне ставлення обох політиків до особи Медведчука – людини, що також не приховувала власних думок відносно своїх візаві. Прикметно, що в ці ж «судні дні» відновилися чутки про можливість звільнення з посади Генерального прокурора України Михайла Потебенька. І хоча в Адміністрації Президента України всіляко відхрещувалися від такої інформації, у кулуарах парляменту активно говорили про підготовлювані перестановки в керівництві прокуратури. У прес-службі прокуратури Києва відповідали, що на питання про можливість призначення на місце Потебенька його заступника Юрія Гайсинського, останній відповів гомеричним сміхом. Однак найсмішніше те, що права рука Президента України (а Леонід Кучма, здається, залишається антикомуністом і «риночником») Михайло Потебенько на позачерговому з'їзді КПУ таки включений до виборчого списку Компартії. «За» проголосували 217 делегатів з'їзду,

«проти» – 38, утрималися – 34. М. Потебенько зайняв 20-у позицію у виборчому списку – і «почесну», і прохідну. Не виключено, що передноворічне рішення Конституційного Суду України про незаконну заборону в 1991 році діяльности КПУ надало такому вчинку Потебенька деякої громадської леґітимности.

Детектив з елементами національної гордости

«Піратське» прослуховування приватних розмов київського міського голови та екс-прем'єр-міністра, очевидно, лише ствердило імідж України як держави, де в сфері інтелектуальної і приватної власности можливо все. Не випадково американське зовнішньо-політичне відомство саме в січні перейшло «в останній і рішучий» бій проти українських аудіопіратів. Щоправда, цей «почесний» статус сьогодні не може вповні підійти до жодного українського заводу, де випускаються СД-диски. Та й заводів майже не залишилося після антипіратського покосу 2001 року, крім хібащо київського концерну «Росток», на якому встановлено надсучасну лінію для випуску компакт-дисків. Завод очолює Ігор Масол, син Віталія Масола, який у недалекому минулому обіймав посаду прем'єра. Власне, саме клан Масолів прийняв виклик США і вступив у ризиковану боротьбу за право України мати власне виробництво електронних носіїв інформації для лазерних систем зчитування.

Нагадаємо, що після того, як Верховна Рада 20 грудня 2001 року відкинула проамериканський Закон «Про державне регулювання виробництва, експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування», уряд США оголосив про намір запровадити торгові санкції проти України. Шоку серед депутатів це не викликало. Санкції стосуються металюрґійної галузі України, продукція якої з успіхом може переорієнтуватися на інші ринки світу. На цьому особливо наголосив голова Верховної Ради Іван Плющ. Народний депутат Сергій Чубатенко додав, що прибутки від випуску леґальної СД-продукції за кілька місяців перекриють втрати держави від запроваджених санкцій – це 75 мільйонів доларів. Для посла США Карлоса Паскуаля подібні одкровення стали холодним душем – вирушаючи кілька років тому на роботу до Києва він пообіцяв Конґресові США швидко впоратися з незаконним випуском СД-дисків в Україні, а відтак відкрити величезний ринок для американських рекординґових компаній.

Останні, як відомо, вже третій рік поспіль стоять у позиції низького старту, аби за першим сиґналом провести ще один східноевропейський виробничий бліц-криґ. Особливо їх надихає болгарський приклад, де за лічені роки було згорнуто національне виробництво лазерних дисків і впроваджено американське. Схема оборудки була та сама – гістерична кампанія в засобах масової інформації проти болгарських піратів, заклики до сумління простих болгар, що купують «вкрадену музику», закриття надсучасних за-

водів у Софії та провінційних містах тощо. Шкода, але опонентом Верховної Ради в боротьбі з «піратами» протягом місяця виступав уряд Кінаха. Президент Українського союзу промисловців та підприємців добре знав, що саме рухало американцями в цій кампанії, але в своїх рішеннях він був несамостійний. Зрештою, 17 січня парлямент ухвалив відповідний закон, але з вилученням найбільш абсурдних положень про позаплянові перевірки, дозволу проводити обшуки на території заводу-виробника без санкції прокурора і багато інших протиправних нісенітниць, що мали поставити на коліна не лише «Росток», а й всю високотехнологічну індустрію України. Санкції уряд США таки запровадив, але це був жест відчаю. Українці – вільно або невільно – відчули, що у держави з'явився характер, а після роздратованої заяви самого Леоніда Кучми про недоцільність американського тиску в законодавчих питаннях усе стало на свої місця. Імовірно, ближчим часом ми побачимо в Києві нового посла США.

«Команди, без яких нам не жити...»

Гетьман Українського козацтва Іван Білас проміняв мажоритарку від «Нашої України» на третє місце в списку блоку Демократичної партії і Демократичного союзу. Цей факт викликав щось на кшталт злостивої радости в численних опонентів Віктора Ющенка, хоча оприлюднений ним виборчий список шокував багатьох націонал-патріотів. У ньому виборці побачили в прохідній частині нікому не відоме прізвище Ярославського, тоді як другий кандидат за квотою КУНу Сергій Жижко опинився на сумнівному 78 місці, а лідер РХП Микола Поровський на 98-ому... Другою сенсацією формування списків стала поява брата Тараса Чорновола – Андрія Чорновола – у першій п'ятірці блоку «Народний Рух України». Андрій Брунець-Чорновіл заявив журналістам, що метою його вступу у виборчий блок «НРУ» є бажання «підняти Рух на той етап, який був за життя батька. Того Руху вже немає, а є купка депутатів, які тримаються за свої місця». Недоладна демагогія маловідомого львівського лікаря-інфекціоніста тривалий час шокує весь правий політичний табір держави. Тарас Чорновіл, що бальотується по одному з львівських мажоритарних округів, заявив, що він «зрікся брата». Під час віртуальної розмови в прямому ефірі ББС, влаштованої журналістом Ростиславом Хотином, Тарас був ще різкіший і не приховував свого розчарування у зведеному браті:

> По-перше, Андрію треба розібратися, яке в нього прізвище – Чорновіл чи Брунець. Тому що, коли В'ячеслав Чорновіл сидів у в'язниці, він змінив прізвище на материнське. Коли ж батько став главою Львівської обласної ради, він знову став Чорноволом. Друге – треба визначити, навіщо він йде в політичне життя. До цього часу в нього були тільки меркантильні пляни, й коли він нещодавно вступав у партію «Реформи і порядок», то питання стояло так: я вступаю, але мене повинні підтримати на виборах у Верховну Раду. Питання: навіщо? Лобіювання, інші інтереси. Вибачте, я не приймаю меркантилізації політики.

Директор Міжнародного інституту порівняльної аналізи Олексій Кордун узагальнив проблему: «Випадок з Чорноволом – це вже старий технологічний прийом. Те, що в мажоритарних і багатомандатних округах будуть використовуватися двійники, з подібними, схожими чи навіть абсолютно ідентичними прізвищами та іменами, було зрозуміло давно». Більшість аналітиків погоджується, що такого розмаху і цинізму політики заплутування виборця в новітній історії України ще не було. З'явився двійник і на галицькому мажоритарному окрузі в націоналіста Тараса Стецьківа, і на житомирському окрузі в комуніста Володимира Яценка (теж Володимир Яценко, простий фермер). Єдиний, хто поплатився за такі викрутаси, це одіозний депутат Олександр Ржавський. Його блок «За Віктора Ющенка», в п'ятірку якого включено якогось В. Ющенка під другим номером, Центральна виборча комісія не зареєструвала, втім як і блок-двійник «Жінки за майбутнє дітей» (очолювана Ларисою Скорик), скерований вістрям проти відповідного пропрезидентського блоку «Жінки за майбутнє». Не втрималися від спокуси пограти на двійниковій технології навіть соціялісти – за згодою Олександра Мороза, його молодший політичний партнер Юрій Буздуган зареєстрував блок «СДПУ». Партію саме з такою абревіятурою пан Юрій очолює вже понад десять років. На жаль, провалом закінчилася спроба самого блоку СПУ провести в список під 15 номером героя касетного скандалу, який нині перебуває на території США, майора Миколу Мельниченка. Відомство М. Рябця знайшло формальні приводи для відмови соціялістам, а Верховний Суд України підтвердив це рішення ЦВК. Очевидно, що рішення і суду, і ЦВК мало скидається на щире, адже на минулих виборах відсутність Юхима Звягільского на території України (він переховувася в Ізраїлі) не завадила владі зареєструвати його кандидатом у народні депутати.

Усього ЦВК зареєструвала 35 партій і блоків, серед них блок УНА. Чотири члени списку УНА перебувають за ґратами за звинуваченням в організації масових безпорядків 9 березня 2001 року. Сам Андрій Шкіль, висунутий кандидатом у народні депутати по одному з галицьких округів і, очевидно, має непогані перспективи на перемогу. Зі списку Всеукраїнської партії трудящих ЦВК зареєструвало 18 осіб з 29, внесених у списки, у тому числі під № 1 – Олександра Мороза (тезка лідера СПУ Олександра Мороза). Нагадаємо, що саме від цієї партії по одному з мажоритарних округів бальотуватиметься екс-лідер УНА Дмитро Корчинський. Він у свою чергу відмовився від другого номера в списку блоку «Проти всіх», створеного лідером українських болгар Миколою Габером. Також Центрвиборчком зареєстрував 149 з 225 осіб у виборчому списку блоку «Єдність». Перша п'ятірка блоку зареєстрована у повному складі – київський міський голова, лідер блоку Олександр Омельченко, голова Верховного суду Віталій Бойко, народна артистка України Ніна Матвієнко, лідер партії «Справедливість» Сергій Червонописький, академік, головний хірург України Олександр Шалімов. ❑

Олександер Хоруженко

Сила як фактор української політики

Сила та насильство з давніх часів є найбільш поширеними та вирішальними в арсеналі засобів міжнародних гравців. З поняттям сили пов'язана одна з центральних проблем міжнародних відносин – проблема війни та миру. На цій основі держави судять про можливості одна одної, будуючи пляни взаємодії, приймають рішення, оцінюють ступінь стабільности міжнародної системи. Нарешті, категорія «сила» виконує значну методологічну ролю в науці про міжнародні відносини, будучи важливим інструментом їх наукової аналізи (про значення «силового фактора» ведуться дискусії в різних наукових колах, сила виступає критерієм чисельних моделей систем міжнародних відносин тощо).

Забігаючи наперед, мусимо визнати, що як раніше, так і тепер ні у теоретиків, ні у практиків міжнародних відносин не було повного розуміння значення поняття «сила».

У самому загальному вигляді під силою розуміють здатність міжнародного гравця нав'язувати свою волю, цим самим впливаючи на характер міжнародних відносин на свою користь. Але що саме лежить в основі такої здатности? Чим вона зумовлена? У чому виражається? Ці та інші питання залишаються предметом полеміки в теорії та джерелом багатьох непорозумінь у практиці міжнародних відносин. Нас, передусім, цікавить, як ця проблема виглядає з українського боку. Але для цього необхідно зробити певну аналізу вже існуючих підходів до даної проблематики, врахувати історичний аспект розвитку української державности та, по можливості, проаналізувати майбутнє нації, враховуючи попередній досвід та наявність ресурсів на сучасному етапі.

Десь з кінця 40-их рр. домінуючими в науці стали два підходи до розуміння сили – атрибутивний та бігевіоральний (поведінковий). Перший – розглядає силу міжнародного актора як дещо належне йому латентно, як його невід'ємну якість, другий – пов'язує силу з поведінкою міжнародного актора, його взаємодіями на світовій арені.[1] Атрибутивний підхід характерний для політичного реалізму – концепції, засновником якої був Ганс Моргентау. Ще в 1947 році він написав книгу «Політика серед націй», яку

1. Баланс сил в мировой политике: теория и практика. Сборник статей под ред. акад. АЕН России Э. А. Позднякова. – Москва, 1993. – С. 11.

багато хто з дослідників вважає «найбільш важливою книгою з теорії міжнародних відносин, що будь-коли була написана». З його теорії міжнародна політика, як і будь-яка інша, є політикою сили, міжнародні відносини – сумою політик окремих держав, боротьбою держав за владу, силу й домінування – як універсальну для всіх часів і регіонів. Головний акцент реалісти ставлять на силу, і в першу чергу – на військову силу. У світі, поділеному конкуренцією й боротьбою за владу суверенних націй, зовнішня політика повинна забезпечувати задоволення першочергової потреби – вижити. Тим самим усі нації, відповідно до своїх можливостей, прагнуть до одного: захистити свою фізичну, політичну та культурну ідентичність перед загрозою вторгнення ззовні.[2] Цього можна досягти тільки спираючись на силу. Сутність сили (в трактуванні політичних реалістів) полягає в здатності заперечувати національні інтереси інших держав. Насильство або загроза насильства перетворюються в головний інструмент національної політики, а вміння маніпулювати ними – в основну функцію дипломатії як «мозку сили», як мистецтва «сполучення різних елементів національної могутности навколо досягнення зовнішньополітичних цілей». Абсурдність такого підходу слід ідентифікувати не інакше, як неомакіявеллівський культ сліпої сили, який спростовує політичні ідеали, моральні принципи та веде до конфронтації. Ця концепція виникла за часів гонки озброєнь і поступово, в силу низки суттєвих причин, перейшла в концепцію «балянсу сил»; силовий фактор мусив бути переосмислений в ядерну добу, бо мислення людей, їх соціяльні, політичні та ідеологічні інститути залишилися на попередньому рівні; безмірна руйнівна сила, закладена в ядерній зброї, від якої залежить уся динаміка війни, робить будь-які спроби примирити ядерну війну із здоровим глуздом безнадійними.

Інший представник політичного реалізму А. Уолферс намагається провести відмінності між силою та впливом міжнародних гравців. На його думку, сила – це здатність актора змінити поведінку інших міжнародних акторів шляхом примусу. Вплив – це його здатність змінити вказану поведінку шляхом переконання. У той же час він наголошував, що між силою та впливом є певний континуум, що їх відмінності не абсолютні. Але й у цьому випадку питання, пов'язані із визначенням сили, залишаються без відповіді. Дехто просто намагається представити силу як обчислювальну характеристику, як величину, що надає діям різних держав більш чи менш однорідного змісту. Але якими є в такому випадку складові елементи сили? Адже окрім суттєвих компонентів, у неї входять і такі, які не піддаються точним вимірам (наприклад, національний характер чи якість державного керівництва). На це, до речі, звертав увагу й Г. Моргентау, коли порівнював феномен влади з любов'ю, що не піддається розумінню за допомогою раціональних засобів.

2. Morgenthau H. Politics Among Nations: the Struggle for Power and Peace. – P. 79-100.

Р. Арон предметом своєї аналізи робить не тільки відмінності між силою та впливом, а й між силою та міццю (або потужністю). Відмінність сили від потужності є в тому, що потужність міжнародного актора – це його здатність нав'язувати свою волю іншим, тобто, міць – це соціяльне відношення. Сила ж – це лише один з елементів потужности. Таким чином, відмінності між ними – це відмінність між потенціялом держави, його людськими ресурсами з одного боку, та людським визначенням – з іншого. Складовими елементами сили виступають матеріяльні, людські та моральні ресурси держави (потенційна сила), а також озброєння, армія (актуальна сила).

Потужність – це використання сили, це здатність впливати не тільки на поведінку, а й на почуття іншого. Важливий фактор потужности – мобілізація сил для ефективної зовнішньої політики. Можна також виокремити наступальну потужність (здатність політичної одиниці нав'язувати свою волю іншим) та оборонну (здатність не допустити нав'язування собі волі інших). У структурі державної потужности Р. Арон виокремлює три основні елементи:

1. Оточуюче середовище (простір, який зайнятий політичними одиницями).

2. Матеріяли та знання, які знаходяться в їх розпорядженні, а також чисельність населення та можливості переведення певної їх частини в солдати.

3. Спроможність до колективних дій (організація армії, дисципліна бійців, рівень цивільного та військового управління у воєнний та мирний час, солідарність громадян перед загрозою).

Однак, лише другий із елементів, на його думку, може бути названий силою.[3] Нарешті, Р. Арон відмічає, що погляди американської школи політичного реалізму (Г. Моргентау, Н. Спайкмен, Р. Штеймець) носять довільний характер, не враховують змін, які відбуваються з часом, не відповідають умовам повноти. Але головний недолік вказаних поглядів полягає в тому, що вони уявляють потужність як обчислювальне явище, яке можна «зважити на терезах». Якщо це так, то, підкреслює Р. Арон, будь-яка війна стала б неможливою, оскільки її результат був би всім відомий ще до її початку. Можна виміряти силу держави, яка являє собою її м'язи та вагу, але як м'язи та вага бійця нічого не варті без нервового імпульсу, рішучости, винахідливости, так і сила держави нічого не варта без її потужности.[4] Про міць тієї чи іншої держави можна судити досить умовно, через посилання на її силу, яка все-таки піддається обчисленню (хоча й досить приблизному). Держава, з т. з. наявних сил, може успішно протистояти набагато сильнішому противникові. Так в'єтнамці за відсутности промисловости та необхідної кількости зброї знайшли такі методи ведення війни, які дали певні результати; російсь-

3. Цыганков П. Международные отношения. – Москва, 1996. – С. 203.
4. Там само.

ко-чеченська війна 1994-95 рр. також тому доказ; а про американську операцію в Сомалі взагалі не хочеться згадувати. Р. Арон у своїх концепціях пішов далі бігевіорального розуміння сили. Змальовуючи аспекти більш пізнього – структуралістського підходу, він обґрунтував зміст сили (потужности) як соціяльного відношення.

Найпоширенішою стала похідна від теорії конверґенції концепція взаємозалежности. Р. Коохейн, Дж. Най та інші поставили силу в залежність від характеру та природи широкого комплексу зв'язків та взаємодій між державами. При цьому підкреслили відмінність ступенів вразливости однієї й тієї ж держави в різних функціональних сферах (підсистемах міжнародних відносин). У кожній із таких сфер (наприклад, військова безпека, енерґетика, технології, морські ресурси тощо) встановлюються свої правила гри, своя своєрідна ієрархія. Тому оцінка справжньої сили передбачає врахування не тільки її переваг, але й сфер вразливости.

На початку XXI ст. найбільш потужним засобом досягнення міжнародними акторами своїх цілей стає «структурна сила» – здатність забезпечити задоволення чотирьох соціяльних запитів, які лежать в основі сучасної економіки: безпека (в тому числі й оборонна міць); знання; виробництво та фінанси. Структурна сила змінює рамки світової економіки, в яких взаємодіють сучасні актори міжнародних відносин. Вона залежить не стільки від міждержавних відносин, скільки від системи, елементами якої є розумні типи споживання, способи життя та поведінки. Ця система не залежить від територіяльного поділу світу. Влада над ідеями, кредитами та технологіями не потребує тіснитися в територіяльних кордонах. Вона розповсюджується через таких аґентів, як банки, фонди, підприємства, засоби масової інформації тощо. Кордони тепер прозорі.

Структура сили впливає на предмет, зміст та результат тих чи інших міждержавних переговорів, визначає правила гри в тій чи іншій сфері міжнародних відносин. Окрім того (що важливо), вона використовується її власниками для безпосереднього впливу на конкретних індивідів: виробників, споживачів, інвесторів, банкірів, журналістів, викладачів тощо. Тим самим, вважає С. Стренж, відбувається формування велетенської транснаціональної імперії зі столицею у Вашінґтоні. У згаданих основних вимірах глобальної політики, на її думку, США володіють більш значними засобами впливу, ніж будь-хто. Збільшуючи свою притягуючу владу, цей вплив підсилюється ще й тим, що ця країна здатна використати всі чотири виміри (важелі) одночасно.[5]

Як приклад, наведемо поведінку України в зброярному бізнесі, який є надприбутковим, і показує наскільки держава може впливати на міжнародну політику, що і є доказом сили. Виставка в Абу-Дабі IDEX-2001 по-

5. Strange S. Towards a Theory of Transnational Empire // E. O. Czempiel, J. N. Rosenau (eds). Approaches to World Politics for the 1990s. – Lexington (Mass), 1989.

казала, що Україна має великі шанси виграти, наприклад, тендери на розгортання танкового виробництва в Туреччині (1000 машин), у Греції (250 машин), або в Малайзії (бл. 370 машин),[6] але й такі ж самі шанси його не виграти. Справа тут не тільки в співвідношенні ціна-якість, а й у інших моментах. Є певні правила, які передбачають союзницькі відносини, є такі поняття, як політична стабільність та прогнозованість політичного курсу, а ще є ґарантії експлуатації та поточного ремонту, навчання обслуговуючого персоналу тощо. Усе це складає систему, цілісність якої набагато важливіша, ніж проста сума її складових. Питання досить складне. Туреччина, наприклад, серйозно підходить до його політичної складової. Зараз ця країна потребує сильних сухопутних військ з двох причин: 1) на турецьку провінцію Хатай має претензії Сирія, 2) боротьба з курдами на півночі країни. Італію виключили з тендеру ще з самого початку, коли стало відомо про перебування Оджалана в Римі; Франція мала проблеми через закон, який звинувачував ґеноцид проти вірменів у 1915 році; певні проблеми є й у Німеччини, де при владі «зелені», які переймаються правами людини; з тих самих причин проблеми є й у США, але з цією країною Туреччина має союзницькі відносини з усіма витікаючими наслідками. Українська еліта повинна зрозуміти, що Туреччина, якій США з деяких причин зобов'язані, відіграє куди важливішу ролю, ніж Україна: «[...] без ефективної підтримки Туреччини не можливо буде постійно зберігати стабільність у Перській затоці. Ось чому ми маємо нарешті відноситися до цієї країни відповідно до її стратегічної важливості», – заявив Генрі Кіссінджер у «Newsweek» від 27 січня 1997 року.

З політичної точки зору Україна поки що є «незаплямованою» й намагається орієнтуватися на Туреччину якщо і не як на союзника, то принаймні, як на стратегічного партнера. Зокрема, 2 квітня 2001 року було створено BLACKSEAFOR (Болгарія, Грузія, РФ, Румунія, Туреччина та Україна), яка має на меті пошуково-рятувальні завдання, розмінування, контроль судноплавства під час реалізації операцій гуманітарної допомоги. Під час випробування Т-84 в Туреччині була представлена система активного бронезахисту «Ніж» (Харківське КБ ім. Морозова). Крім того Україна – єдина країна, яка готова передати 100% технологій створення танку Т-84. Отже, певні шанси вона має, але багато залежить, на жаль, не від України, а від міжнародної політичної коньюнктури. Не хотілося б, щоб доля АН-70 спіткала й інші перспективні зразки техніки та озброєнь, зокрема АН-74, який з великим успіхом був представлений на виставці в Ле-Бурже в червні 2000 року. У результаті цих багатоходових комбінацій лишається всього декілька гравців, але гравців потужних своїм потенціялом.

6. Степанов І. Збройний бізнес в Україні став менш рентабельним. Але не менш спокусливим // ПіК. – № 12(95). – 2001. – С. 21.

Розглядаючи концепцію структурної сили, французькі соціологи міжнародних відносин Б. Баді та М.-К. Смуц особливо виділяють у її складі технологію. Технологічна потуга, підкреслюють вони, є не звичайне продовження потуги економічної та торгової, але відіграє й самостійну ролю в системі засобів міжнародних акторів. Вона лежить в основі трьох вирішальних для міжнародної діяльности феноменів: автономії рішень актора у військовій сфері, його політичного впливу, а також культурної привабливости.[7]

На цьому варто зупинитися докладніше й розглянути три українські складові сили детальніше.

Ще до недавнього часу, коли мова йшла про зброярний бізнес, Україна орієнтувалася на російську систему кооперації в галузі військового виробництва. Тому, в міру своєї залежности, не вважалася надійним партнером на світовому ринку зброї. Лакмусовим папірцем у цьому питанні послугував пакистанський контракт на поставку 320 танків Т-80УД, які справді перевершували аналогічні російські зразки. Тоді керівництво України зіткнулося з негативною реакцією з боку Москви. Зокрема заступник директора «Росвооруженія» М. Тимкін заявив, що Росія може призупинити поставки комплектуючих деталей до деяких видів озброєнь, якщо поведінка конкурентів буде суперечити її політичним та економічним інтересам. РФ успадкувала від СССР принцип – політика завжди диктує свої умови економіці. Сьогодні експортна політика Російської Федерації в галузі озброєнь, як і в минулому, пов'язана з військово-політичними інтересами та геополітичними орієнтирами. Згадуваний контракт був вигідний усім, але ж Україна, яка провадить національну політику, прямо чи опосередковано невтралізує силову політику РФ, спрямовану на повернення країн СНД у лоно її життєвих інтересів. Досить складно було б за таких обставин грати на рівних з потужним північним сусідом, але варто віддати належне керівництву «Укрспецекспорту», яке зуміло переконати пакистанську сторону в перевагах саме української машини.

Результат не забарився: Україна завершила замкнений цикл виробництва танку на вітчизняних підприємствах, що принесло свої результати. Зокрема, за повідомленням аґентства «Інтерфакс-Україна» вже в кінці березня 1997 року (після «Айдекс-97») російська ДК «Росвооруженіє», з метою вироблення скоординованої цінової політики, плянувала серію контактів з країнами СНД, які активно експортують зброю (повідомив перший заступник генерального директора «Росвооруженія» пан Тимкін). За його словами, держави Співдружности проводять демпінгову політику щодо продажу озброєнь на зовнішніх ринках. «Ми хочемо проводити з ними переговори спочатку на двосторонній основі, а згодом зібрати всіх провідних експортерів зброї СНД і разом визначити цінову

7. Badie B., Suots M.-C. Le retournement du monde. Sociologie de la scène internationale. – Paris, 1992. – P. 149.

політику».[8] За його словами, «серед країн СНД з'явилися розумні люди та нові партнери».[9] Зокрема він виділив «Укрспецекспорт».

Продовжуючи думку вищезгадуваних французьких соціологів про культурну привабливість як елемент сили, варто було б визначити її українську складову. З погляду життєвого досвіду культуру можна визначити як специфічну парадигму життєтворення, яка, акумулюючи в матеріяльних та духовних цінностях, знакових системах певні знання, значення, творчі здібності й уміння народу, виступає особливим способом буття певного етносу. Як писав М. Бердяєв, національність (він мав на увазі етнічність) є буттєвою індивідуальністю, одним із ієрархічних ступенів буття, іншим ступенем, іншим колом, аніж індивідуальність людини чи індивідуальність людства як певної соборної особливости. З цього випливає, що культура як спосіб етнічного буття одним із вимірів має подієвий, фактологічний зміст, внутрішньою формою якого є життєвий досвід народу, що може (для наступних поколінь і окремої людини) набувати рис як об'єктивної реальности (звичаї, обряди, стереотипи тощо), так і суб'єктивної (певне ставлення до них членів даної спільноти). При чому саме останнє, як вважає, наприклад, Ентоні Д. Сміт, має для етнічної ідентифікації більше значення, ніж стабільне та незалежне існування будь-яких інших етнічних критеріїв.[10] На думку О. Кульчицького, найхарактернішим архетипом української колективної підсвідомости є теплі взаємовідносини між ласкавою, плодючою Ненькою-землею і вдячним, люблячим Сином-хліборобом. Наша етнічна психіка ґрунтується на емоційно-почуттєвому характері або «кордоцентричності» (П. Юркевич). Проте цей же архетип, базований на любові, повазі, обожнюванні та святості поняття «земля», позбавляє народ потрібної самооборони, активної позиції в боротьбі за виживання. Він формує м'яке ставлення до навколишнього світу, довірливість, яка обертається незахищеністю, – тобто всі ті риси, що так узгоджуються з кордоцентричністю вдачі українця. Треба також поставити емоційність, «кордоцентричність» психіки українця в певне відношення до логіко-раціоналістичних рис інших етносів. Саме українська неагресивність породила одну з найгуманніших людських рис, якою можуть пишатись українці, – толерантність, терпіння, приязнь до ближнього, до сусіда й просто чужого. Кидаючи зерно в землю, селянин промовляє: «Уроди, Боже, на трудящого, на лежачого, на старця, на крадія, і на всяку долю!». Тобто відчуття справедливости та співчутливість можна вважати генетичними рисами нашого народу. І це велике терпіння – унікальне в світі. Його треба цінити й обожнювати.

8. Перепелица Г. Броня крепка и танки продаются // Компаньон. – № 4 (28). – Март. – 1997; Вже «Айдекс» наближається // Фінансова Україна. – 24 березня. – 1997. – С. 1.

9. Вже «Айдекс» наближається... – С. 1.

10. Сміт Е. Національна ідентичність. – Київ, 1994. – С. 32.

Переважання «народних» ознак у культурі українського етносу детермінувалося дією так званих маргінальних чи межових чинників, які витворила геополітична ситуація України («загроза знищення», «грань смерти», «випадковість», «історичний шанс», «незахищеність» та ін.). Унаслідок впливу багатьох таких ситуацій сформувалися два основні типи українського світовідчуття (за О. Кульчицьким): 1) «козацький» тип ентузіяста-авантюриста; 2) потайний стиль існування, «анабіотична» поведінка за принципом «моя хата скраю...». Цей мікроб комплексу неповноцінности, або меншовартости, серйозно вразив душу українця, який призвичаївся до стану постійного виживання, породив синдром компромісу, призвів до балянсування на грані зрадництва. Як писав Ю. Шевельов, є «три страшні вороги українського відродження – Москва, український провінціялізм і „комплекс кочубеївщини" як страх слабкого перед сильним та нецивілізованим, постійне стояння на колінах перед „старшим братом"».[11]

Від себе додам ще й брак солідаризму, який випливає із вищенаведених причин, однак його відсутність є досить серйозною проблемою для політичного становлення нації, що вже так давно не мала своєї державности. Природа солідаризму полягає не тільки і не стільки в самих законах, якими в певний момент керується суспільство. Сила солідаризму полягає в тих неписаних настановах, законах і правилах, якими суспільство, коли офіційно, коли неофіційно, регулює вкрай складні стосунки людей з тією ж ефективністю й обов'язковістю, що й писані закони. Але там, де писані закони не діють і не можуть діяти, бо неспроможні охопити все різноманіття життя. Це, як неважко здогадатися, субстанція духовна. Це – почуття духу, який живе в кожному, хто до неї належить. Якщо простіше, то у відповідності до духу солідаризму нам потрібна держава, яка захистить Українську Націю від тих, хто поводиться з нею, як криловська свиня під віковим дубом, хто живе нею, як хробак яблуком, хто живе в ній за законом чужинця.[12]

Історія повторюється, це беззаперечно. Теперішній кризовий стан в Україні не може не породити політичного радикалізму, а радикалізм має дістати вірне спрямування. На нашу думку, його кінцева мета у найближчому для України розгортанні – це солідаризм. Узагалі, на початку XXI ст. виникли умови для нових форм організації східноевропейського регіону. І сьогодні питання полягає не в тому, інтегруватися Україні в нові геополітичні утворення чи ні. За великим рахунком, об'єднавчі процеси придумують і нав'язують суспільству не люди, вони ці процеси тільки виявляють і враховують. Суто українська проблема, торкатися якої всі чомусь уникають, це – два рівновеликі вектори об'єднавчих процесів: один виражає прагнення політичної еліти й Західної України, протилежний – волю більшости незахідного населення України (мовна ознака несуттє-

11. Шерех Ю. Не для дітей. – Нью-Йорк, 1964. – С. 42.
12. Збітнєв Ю. Німецький експеримент // Перехід-IV. – № 2 (4). – 2000. – С. 125.

ва). Саме тут питання солідаризму постає з новою силою. Ігнорувати його ми не маємо права. Його потрібно вирішувати вже сьогодні. До того ж потрібні нові лідери, які не грабуватимуть останнє в державі, а керуватимуться здоровим ідеалізмом, аби вживати заходів проти тих, хто заганяє людей у злидні й кризу, лідери, які матимуть силу протистояти численним ударам долі. Тоді сила України буде й у культурній привабливості, причому привабливості унікальній.

І насамкінець – про політичний вплив України на світову спільноту. На нашу думку, причини й наслідки міжнародної напруженості належать, насамперед, до сфери психології, а не політики й пов'язані з несвідомим почуттям хворобливого самолюбства, а не з тверезим розрахунком вигід і переваг. Отже, для того, щоб зрозуміти закономірності міжнародної політики, ми повинні поглибити вивчення людини, її індивідуальної психології, пристрастей та інтересів. Зокрема, на зв'язок між загостренням міжнародних відносин і людською психікою вказував ще М. Бердяєв, який писав, що

> фізичне насильство, яке завершується вбивством, не є щось само собою існуюче, як самостійна реальність – воно є ознакою духовного насильства, яке здійснюється у духовній дійсності зла. Природа війни, як матеріяльного насильства, є суть рефлективна, знакова, симптоматична, несамостійна. Війна не є джерелом зла, а лише рефлексом на зло, ознакою існування внутрішнього зла і хвороб [...] Зло війни є ознакою внутрішньої хвороби людства. Війна лише виявляє зло, вона викидає його назовні. Зовнішній факт фізичного насильства і фізичного вбивства не можна розглядати як самостійне зло, як джерело зла. Глибше лежить духовне насильство і духовне зло.[13]

Це досить серйозні слова для того, щоб їх не пропустити й зрозуміти. Політична привабливість України буде зростати в міру її впливу в регіоні передовсім, а не в балянсуванні між США та РФ. Як країна невтральна, ми могли б більшими зусиллями провадити миротворчу роботу в таких місцях, як Абхазія, Нагірний Карабах, Придністров'я, Північний Кавказ тощо. Принаймні, ми історично на це заслуговуємо, тому що ніколи українська зовнішня політика не була джерелом зла, а українське насильство (коли вже таке траплялося) завжди було рефлексом на зло, привнесене ззовні.

Призначення України, як писав ще Ю. Липа, полягає у формуванні й очоленні «по світі англосаксонським, римським, германським» «світу четвертої, великої раси в Європі, понтійської, української раси».[14] Її ера має настати в міру виконання однієї геополітичної місії, покладеної на українську расу через її високу моральність і гуманність у ставленні до сусідів (зокрема, це відсутність імперіялістичних домагань до будь-кого з них). Українська раса має опанувати (насамперед, духовно) простір між Бал-

13. Бердяєв Н. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. – Москва, 1990. – С. 153, 154.

14. Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992. – С. 218.

тикою, Уралом, Кавказом та Чорним морем. Створення такого простору уможливить вільний розвиток та поступ будь-якій, малій чи великій, расі. Стати запорукою такого розвитку і є Призначенням України.

> Коли ж на цих землях утвердиться, як колись за апостольства Києва, індивідуальність скромної і великої раси, утвердиться моральна вісь? Дійсність народів нарешті буде дійсністю, бо матиме мірило в Україні. Не імперії з татарськими, грецькими чи балтійськими назвами мають бути між Уралом, Кавказом і Скандинавією, бо це гляйхшальтунґ [уніфікація, нівелювання – авт.], це нищення, це ошукування, це поліція, бюрократія, а слідом за ними – вічні революції. Має бути індивідуальність рас і народів, має бути розвій їх на хвалу людям і Провидінню. Але для цього потрібна моральна вісь народів між Балтією, Кавказом і Уралом – існування Української Держави.[15]

Відповідь на запитання про значення України в сучасній та майбутній долі світу була для українських геополітиків однозначною: «Світове політичне значення України полягає в тому, що вона своєю великою й широко розтягненою територією зупиняла б експансію Росії до Адріятичного та Егейського морів, до Передньої Азії й Єгипту, зробила б неможливу експансію в Індію».[16] «Українські землі не є якимось закутком. При огляді торговому й геополітичному – це одна з найбільш важливих країн світу. Це значення України буде тільки збільшуватися на сучасному етапі».

Не кожна нація отримала від Бога такі якості, як українці, а тому стає зрозумілим, чому вони нас так часто окуповували. Вони нам просто заздрили.

І, як висновок, можемо сказати, що могутність держави вимірюється сукупністю всіх її матеріяльних та духовних можливостей. Ось чому зведення сили лише до її воєнного компонента значно звужує зміст цього поняття. Національна могутність містить у собі такі основні компоненти: географічне положення, природні ресурси, промисловий потенціял, рівень розвитку воєнної техніки, національний характер, національну мораль, якість дипломатії. Це багатомірна категорія. Одним із важливих елементів сили є політико-дипломатичні можливості держави. Матеріяльні можливості при цьому відіграють другорядну ролю. Більшою мірою сила залежить від здатности держави маніпулювати конфліктними й корпоративними відносинами в світі, володіти всім багатством мистецтва дипломатії. Цим пояснюється те, чому економічно слабкіші держави здатні іноді здійснювати значний вплив на хід міжнародних подій. У цьому сенсі варто згадати, яку важливу міжнародну ролю часом відіграють Скандинавські країни під час проведення посередницьких місій у міжнародній політиці.

Україна може й повинна долучитися до сильних світу цього. ❑

15. Там само. – С. 248.

16. Рудницький С. До основ українського націоналізму // Рудницький С. Чому ми хочемо самостійну Україну. – Львів, 1994. – С. 294.

Станислав Біличенко

Геополітична стратегія України

На сучасному етапі, після розпаду СССР і постання України як незалежної держави, з'явилася гостра потреба в нових дослідженнях геополітичної ситуації в Східній Європі. Впадає в око, що в нашій державі замало фахівців з геополітики, недостатньо досліджень та розробок з української геостратегії. Натомість геополітична ситуація, в якій ми опинилися, вимагає ледь не ювелірного маневрування поміж специфічними й досить різними інтересами як мінімум сімох сусідніх держав. Тож візьму на себе сміливість накреслити основні, обов'язкові, на мою думку, напрямки нашої зовнішньої політики щодо цих країн.

Потребує уваги концепція України, що є великим геополітичним полем із такими головними сферами інтересів і напрямками впливу, як Білорусь, Дон та Кавказ. Контролювання цих ареалів забезпечить контроль України над величезним щитом-лінією: Білорусь-Україна-Кавказ. Саме цілісність і міць цієї лінії визначатиме безпеку Європи щодо її східних кордонів на досить тривалий час. Найважливішим тут є білоруський фланг. Втративши Білорусь, навіть натівська Польща не зможе убезпечити таку величезну діру-прорив, а отже військово-політична напруга на Сході Європи буде утримуватись постійно. Білорусь для Росії є «віконом-пляцдармом» в Європу. Поглинувши Білорусь, москалі швидко забудуть, що то була окрема, інша держава (вони проте не вважають так і тепер) і вже виключно на психологічному рівні (географічно) наблизяться до Європи, відсунувши кордон до Бресту. Це психологічне пересування на захід призведе до небезпечних змін у свідомості москалів, для яких нині Європа ще далеко: «десь за Білоруссю». Брест стане для тамбовського мужика Росією, а отже Росія культурно та географічно почуватиметься в Європі. І якщо навіть це не визнають політично, то Росія щонайменше, на думку москалів, матиме право втручатися в усі справи вже «сусідньої» Європи. В іншому разі – Білорусь залишиться великим психологічним буфером-вододілом між Європою та Росією.

Отже, наслідки втрати Європою Білорусі можуть бути такими:

1. Переконаність людей з неєвропейськими цінностями й типом мислення у праві втручатися в європейські справи.

2. У військовому пляні – присутність російських військ як на північному, так і на східному кордоні України.

Чим загрожує такий «розклад» нашій державі та Європі в цілому страшно уявити. Ще в 1997 році газета «Вашінґтон пост» зазначала: «... договір, підписаний у Москві, поставив перед Заходом питання чи не ста-

не Білорусь російським сателітом. Було б неприпустимою помилкою Заходу віддати Білорусь Росії».[1]

Якщо Україна й надалі хоче бути незалежною державою, вона як ніхто інший повинна перейнятись ідеєю побудови еврощита «Прибалтика-Білорусь-Польща-Україна» на східноєвропейському напрямку. Ми не маємо права залишатись байдужим спостерігачем, а мусимо докласти максимальних зусиль (як на офіційному, так і на неофіційному рівні) у прагненні втримати, повернути Білорусь до евроорбіти, із подальшим залученням до всіх європроцесів та євроструктур, у тому числі НАТО й ЕС. Саме Прибалтиці, Польщі (яка нині егоїстично захопилася власними успіхами) й Україні (яка надто зациклилась на своїх негараздах) слід активізувати дипломатичну діяльність щодо Білорусі, слід прагнути до укладення більшої кількости взаємопов'язуючих економічних та політичних угод, союзів. Треба не відмежовуватись, а надавати максимальну допомогу Білорусі самим, а також переконувати ЕС та міжнародні фінансові інститути в необхідності неординарних кроків-поступок, проєктів щодо цієї країни. Потрібно всіляко підтримувати опозиційні рухи в Білорусі, надавати в Польщі, Україні, Литві притулок білоруським опозиційним діячам, допомагати в їх діяльності, сприяти видавництву опозиційної літератури, заснуванню опозиційних радіостанцій з трансляцією на Білорусь тощо. Потрібно не лише культурно, ментально «відвойовувати» Білорусь у совєтсько-царського колоніяльного минулого, а й вести «під руки», стимулюючи внутрішню демократизацію країни. Якщо ми залишимо державу у скруті, то лише втратимо на цьому, Росія ж обов'язково прийме «блудного сина», ображеного Заходом і сусідами. А тому на карту поставлено багато – або «діра» у Європу, або ліве крило міцного еврощита (військового, культурного, політичного).

За великим рахунком, Білорусь швидше повернеться в бік Прибалтики та Польщі, якщо буде продовжуватись економічний поступ України й рівень життя в нашій державі перевищить рівень життя в Росії. Причина проста: на жаль, для людей із совєтським способом мислення (а переважна більшість населення Білорусі є саме такою) чинник набитости власного шлунку домінує над усіма культурними, демократичними, державницькими чи якимись іншими чинниками. Польща та Словаччина вже усвідомили важливу ролю східних сусідів: згадаймо, як різко вони виступили проти спроб Росії «образити» Україну й провести газопровід в обхід неї. Це свідчить про найпринциповішу зміну політики Центральної Європи щодо Європи Східної (Україна та Білорусь), на противагу Росії. У цьому пляні слід пам'ятати вислів відомого польського геополітика З. Бжезінського: «Якби Польщі довелося вибирати між власним вступом до НАТО

1. Данилевский Н. Геополитика. – С. 151.

та незалежністю України, то вона мала б обрати незалежність України». У 2000 році президент Польщі підкреслював: «... без незалежної України немає незалежної Польщі», тому Польща бере на себе «ролю льокомотива, що втягуватиме Україну до Європи».[2] Думки не оригінальні й очевидні, але Захід так і не усвідомив просту істину: якщо для безпеки Європи необхідна незалежна Україна, то для безпеки самого «ґаранта безпеки» Європи є необхідною незалежна Білорусь. Інакше це буде «солом'яний» ґарант і «солом'яна» безпека Європи.

Не менш важливим є й праве крило, а саме – кавказький напрямок. Домінування й контроль України над цим крилом невтралізує «південні» російські претенсії, а отже забезпечить безпеку на Чорному морі й на таких територіях, як Кавказ, Туреччина, Балкани. Стратегічним союзником на Кавказі має бути Грузія, яка, у свою чергу, відіграватиме ролю внутрікавказького лідера. Якщо стосовно Білорусі обов'язок покровителів і охоронців мають виконувати всі країни ЕС та Східної Європи й Україна є лише найближчим, надійним другом, то щодо Кавказу нашій державі випала роля бути єдиним захисником і покровителем, оскільки Туреччина сьогодні особливо не впливає на Росію.

Саме на творення іміджу «друга й захисника Кавказу» повинна спрямовувати зусилля Україна, маючи у своєму арсеналі і миротворчу військову допомогу, і економічну та культурну співпрацю (угоди, програми, конференції, конкурси, проєкти тощо). Засоби масової інформації не раз повідомляли про прихильне ставлення кавказців до наших співвітчизників на побутовому рівні, наприклад, водії таксі (у Грузії, Азербайджані) нерідко відмовляються брати гроші з пасажирів, дізнавшись, що ті з України. І таке ставлення має глибоке історичне, психологічне коріння. Приміром, для нас із Грузією Москва стала спільним ворогом від часу загарбання нею цієї кавказької країни в 1805 році. Український підрозділ «Арго» звитяжно воював на боці Грузії в абхазькому конфлікті, Україна розвиває й зміцнює ГУУАМ, безкоштовно передала кораблі для військово-морських сил Грузії (з частки Чорноморської фльоти), у 2001 році безкоштовно (як гуманітарну допомогу) надала їй 5 тис. т. продовольчого зерна і ще плянує товарний зерновий кредит на 45 тис. т., передбачаються й інші кроки на поглиблення україно-грузинського зв'язку. Наші друзі прагнуть одного – стати членами НАТО. У 2005 році, за словами президента Грузії, країна «має стукати у двері НАТО».[3] Побоювання Росії й суперечки з нею щодо кордонів, питання Абхазії, допомоги Чечні, приїзд Папи Римського до православної Грузії, незважаючи на протести Москви, та його прибуття за тих же умов до нашої держави – усе це великою мірою зближує ввесь Кавказ з Україною.

2. Президентський вісник. – 2000. – № 1.
3. Там само.

Слід також дипломатично підкреслювати бажання України надавати аналогічну підтримку й співпрацювати з прикавказькими республіками РФ, зокрема сприяти поступовому усвідомленню Європою й ООН Чечні як суб'єкта міжнародної політики, незалежної держави. Слід вимагати від Заходу такої ж активної позиції стосовно прикавказьких республік РФ, як і щодо Косово в Югославії. У цьому пляні є корисними інформаційні чеченські аґентства, котрі діють в Україні.

Позитиви таких кроків очевидні: крім того, що Кавказ буде надійним союзником на південному фланзі східноєвропейського щита, він також стане надійним еврокоридором до Середньої Азії з її енергоресурсами.

Так сталося, що між Україною й Кавказом не існує спільного кордону. Враховуючи цю геополітичну прогалину, слід значну увагу приділити просторові, стратегічній ділянці, котра займає ту прогалину, а саме – Кубані. Україна постає перед необхідністю «українізувати» цей регіон, зокрема Краснодарський край. Слід оголосити про особливий погляд України на Кубань як на землі етнічно близького до нас населення, і це справді так. Українськість населення Кубані визнають і російські етнодослідники. Навіть сучасна Росія не може знести пам'ятник першим поселенцям зазначеного регіону – запорозьким козакам, який було встановлено ще за царя. Слід використати потенціял цього чинника максимально, результатом має стати «українська» Кубань, подібно до «російського» Криму. Саме в цьому руслі (Крим-Кубань) слід оголосити про етнічно-культурний міст України й Росії, одночасно активізуючи українські освітні, культурно-історичні заходи в названому регіоні. «Українська» за духом Кубань забезпечить сприятливий клімат у співпраці Україна-Кавказ, перешкоджатиме російській протидії, а отже зміцнить південний фланг еврощита «Прибалтика-Білорусь-Польща-Україна-Кавказ».

Щодо самої Росії слід провадити максимально дружню й мирну політику (у розумних межах), постійно підкреслюючи прагнення миру між нашими країнами на офіційному рівні. Надзвичайно важливо затверджувати у росіян імідж України як держави, котра зорієнтована на ролю посередника між Заходом та РФ, котра прагне примирити позиції НАТО та ЕС із Росією. Отже, безперечно, Україна має йти в ЕС та НАТО, але з погляду Росії в тому числі й для захисту її інтересів. Проте водночас слід утримуватись від підписання будь-яких взаємозобов'язуючих договорів з РФ, що зможуть певною мірою обмежити чи взяти під контроль наш поступ до Європи. Рух у зазначеному напрямі має проходити максимально плавно, Україна повинна й надалі домагатися цілковитої військової, політичної й економічної незалежности від Росії. Загальна концепція щодо країни-сусіда така: нехай Росія радше недооцінить нас, ніж буде утверджувати імідж небезпечного ворога.

Налагодивши тісний зв'язок із Білоруссю та Кавказом, приділяючи належну увагу відносинам з Росією, ми маємо заручитися надійною підтримкою з боку держав НАТО та ЕС. Для нас вигідно мати спільний кор-

дон не тільки з натівськими Польщею та Угорщиною, а й підтримувати вступ до названих об'єднань таких країн, як Словакія і Румунія. Цей крок призведе до створення не лише міцного тилу, а й відповідного клімату, що сприятиме майбутньому вступу до НАТО й ЕС України та Білорусі, а згодом і кавказьких країн.

Щодо держав-членів ЕС та НАТО конче необхідно вести посилену пропаґанду, котра б змальовувала Україну не як буфер, а як східний європейський форпост, як глибинно, ментально європейську країну. Кожен європеєць має свідомо й підсвідомо визначати кордони Європи на Сході України, а саму державу сприймати як свою, надійну, європейську, «гору-захисницю», європейський форпост на Сході. Це зумовить украй важливу зміну нашого геополітичного статусу з погляду Європи й означатиме посилену увагу й турботу Заходу стосовно свого східного, архіважливого форпосту.

Щодо Молдови – Україні не вигідний як дрейф Молдови до Румунії, так і дрейф Придністров'я до Росії. Тут потрібно, по-перше, всіляко сприяти утвердженню територіяльної цілісности Молдови, а отже «молдаванізації» Придністров'я, а по-друге, активно підтримувати незалежність Молдови стосовно Румунії. Одночасно з цими процесами слід зберігати й поглиблювати взаємозв'язок економічної, політичної та культурної сфер життя України й Молдови.

Для реалізації багатьох вищеокреслених завдань було б корисним домогтися заміни російських військ у Молдові та на Кавказі українськими підрозділами під егідою ООН.

Стосовно співпраці з Туреччиною маємо певні проблеми, насамперед, з огляду на географічні, а також історичні, культурні та релігійні особливості, оскільки вона не є стратегічною на найближчий час. Проте ситуація зміниться, якщо вдасться побудувати південний фланг – «Україна-Кубань-Кавказ» – згаданого еврощита, затвердити імідж «покровителя» Кавказу й у разі вступу України до НАТО та ЕС. Принаймні на сьогодні є позитивною співпраця України й Туреччини в побудові житла для кримських татар тощо.

Підсумовуючи й завершуючи невеликий проєкт української геостратегії, слід іще раз наголосити: щит «Прибалтика-Польща-Білорусь-Україна-Кавказ» є єдино можливою, дійсною ґарантією безпеки Європи, а створення такого щита реальне лише за підтримки ЕС та НАТО. Діяльність у цьому напрямку має бути пріоритетною для названих організацій, адже саме ЕС і НАТО відповідатимуть за безпеку й долю Європи у XXI столітті. Ми, українці, повинні зрозуміти, що наш єдиний рідний дім – Європа і що в наших же інтересах опанування таких «супертехнологій», як геостратегія і геополітика. Від успішности засвоєння й використання цих сфер знань залежить не лише доля України, а й безпека і доля всієї Європи, майбутнє наших дітей. ❑

«Слав»

Газ у криївці...*

Погідний ранок 20 серпня 1945 р. ніяк не гармонізував із тривожною ситуацією в лісі: ліс був густо обставлений большевиками. Сонце зійшло вже високо й почало огрівати перемучених повстанців, що ніччю продиралися через ворожі застави. Темна, дощова ніч і двох вбитих большевиків допомогли перейти густий перстень застав і добитися до лісу.

Нас вісьмох рішило перебути облаву в криївці, бо один з повстанців був легко ранений, а двох було хворих.

При вході криївки стояв друг С. і надслухував. Було спокійно...

Та о год. 11.30 перед полуднем, він скоро закрив вічко входу й повідомив, що в долині, коло кернички чути голоси і большевики посуваються корчами в напрямі нашої криївки.

В криївці напружений неспокій: одні хапають за зброю, другі заспокоюють, що нічого не буде – большевики перейдуть корчами й на тому скінчиться.

За пару хвилин чуємо стукоти людських ніг над криївкою. Земля виразно відбиває їх і чути, що большевиків є багато.

В криївці такий спокій, що чуємо через вентилятори большевицькі голоси.

Тупіт ніг міцніє, минає хвилина, друга, а большевики не йдуть дальше.

Зростає неспокій, а через хвилину чути виразно якийсь голос: «Шукайте добре, то тут, недалеко»... Тривожно забилося серце. Перший раз зайшли ми в лісі до криївки і «хтось» підслідив нашу криївку.

Кожний хапає за зброю, деякі йдуть уже до вузького тунелю, де ще є запасний другий вихід. Минуло кілька хвилин, як хтось зачав рухати вічком на вході, і раптом вічко відкрилось, а до криївки впав жмут денного світла. Ранений стрілець стріляє з пістоля вгору, вічко з лоскотом закривається, але тепер ясно, що нашу криївку віднайшли й тепер виходу немає...

Всі тиснемося у вузькому тунелі, в кожного пістоль напоготові та кінчати із собою ще час. Рішаємо чекати поки не відкопають криївки і боронитися з

* Москва сьогодні багато розводиться про чеченський «бандитизм». «Бандитизм» народу, який бореться за своє існування на своїй же землі. Бореться з імперіялізмом, що застосовує проти чеченців усі методи, включаючи провокації та заборонену міжнародними конвенціями зброю. Подібне відбувалося колись і в Україні, в часи героїчної боротьби УПА проти тієї ж Москви... Ось один епізод, поданий у підпільному виданні «Літопис УПА» (ч. 1 за 1947 р.). Автор відомий лише за псевдонімом «Слав». Збережено стиль оригіналу.

тунелю, може вдасться видержати до ночі, а ніччю прорив може вдатися. Бодай частина з нас врятується та й треба дорого продавати своє життя.

В напруженні минає ще кілька хвилин, вічко криївки большевики ще раз отвирають. Паде знова жмут світла, а за ним – сильні серії з автомата, потім чути сухий тріскіт, як би щось впало до середини і знова – спокій.

Наш ранений, який лежить у тунелі найближче до криївки, кричить: «Криївка горить!» – і до тунелю починають входити легенькі пасма диму.

«Нас хочуть викурити димом», – думає кожний, але ми знаходимо протиоборону: скидаємо маринарки і затикаємо ними дверцята, що лучать тунель з криївкою. Дим входить дальше, але дуже поволі. В такій ситуації, одначе, трудно буде видержати до вечора.

В тунелі тихо-тихо. Ніхто не говорить – шкода слів, кожний прощається думкою з тим світом, і тільки чомусь жаль, що ми не в лісі, тут якось темно, а там, на сонці, краще вмирати...

Минає півгодини, як почав входити дим. Але, що це? Дим чомусь не в'їдається в очі, а в устах робиться солодко й тяжко віддихати... Невже ж це газ? Не хотілося вірити, але така була дійсність. Большевики вкинули до криївки газову ґранату, щоб нас зачадити і половити живими.

Ждати нема часу – треба прориватися негайно, може все-таки хтось з нас врятується.

Лисий підпирає сильно плечима один стовп, тягне руками поперечний, хвилина неспокійного напруження – і земля паде вділ до тунелю, а за нею – жмут світла. Яр уже висуває голову «на світ», а за нею своє ППД. Перед ним, на пару кроків, сидить під корчем майор нквд, старий чекіст, новоприбулий начальник районного нквд. Майор, мріючи про медалі за зловлених «бандьорів» і втікши зі страху подальше від криївки, щоб, було, повстанці не викинули ґранати, збаранів, побачивши несподівано чоловіка, що виліз із-під землі. Та Яр не дав йому часу прийти до себе – коротка серія з автомата й майор дістає «партизанську медалю» з олова в груди і Яр уже нагорі.

Лисий миттю вискакує за ним і бачить наліво від себе молодого чорнявого большевика. Це також майор нквд, але з области, і Лисий дарує йому також «медалю», а ми в секундах вискакуємо наверх.

Густі корчі не дозволяють большевикам зорієнтуватися в ситуації. Це ми використовуємо. Савка кидає ґранату в той напрям, де большевики відкопували криївку й услід за сильним вибухом чути большевицькі крики. Яр уже над криничкою, де над кручею сидить п'ятьох большевиків. Довга серія з ППД – чотирьох большевиків паде вбитими, але Ярові затинається зброя. Він б'є прикладом большевика в голову і цей з криком летить у долину, до кернички. З долини, від кернички, хтось кричить: «Кто стрєляєт?». Лисий у відповідь шле довгих дві серії в напрямі кернички. Чути знова сильні крики коло кернички: там був гурт большевиків, а між ними – лікар, якого нарочно привезли в ліс, щоби застриками приводив до притомности зачаджених повстанців.

Яр направляє свого автомата й ранить ще одного большевика, що, не розпізнавши його поміж корчами, питав за «пропуском». Наш ранений стрілець захоплює автомата від убитого майора, Яр також одного автомата і ми скорим бігом продираємося корчами в глибину лісу.

Большевиків було більше як півсотні довкола криївки, але погоні за нами якраз не робили, мабуть тому, що були спаніковані й не стало «начальства».

Коли на їхні алярмові знаки почали з усіх сторін лісу бігти на поміч большевикам, ми вже були далеко в лісі, і сонце направду щиро до нас всміхалося…

Коментарі.

За документами Дрогобицького обкому КП(б)У описана подія відбулася на північний захід від села Верин Миколаївського району 20 серпня 1945 року. У криївці захоплено друкарську машинку – 1 шт, рацій – 4 шт, партійних квитків – 5 шт. Повстанці втекли, але вбили 5 осіб, зокрема начальника відділу Управління народного комісаріяту державної безпеки по Дрогобицькій області майора Осадчого («молодий чорнявий большевик») та начальника Миколаївського райвідділу НКҐБ майора Гудкова («старий чекіст»). Ще двох солдатів ранено. До речі, звання майора держбезпеки дорівнювало званню полковника в звичайній армії.

Повстанець «Лисий» – це, імовірно, крайовий провідник ОУН Львівщини Зиновій Тершаківець, якому, зокрема, приписували большевики організацію вбивства ними ж замордованого отця Гавриїла Костельника. У підпільних виданнях абревіятури «нквд» та подібні писалися малими літерами, ми теж від цього не відходимо.

Коментар та підготовка до
друку Володимира Мороза ❑

Страшне судилище 1945-1946 років

(До 110-річчя від дня народження Патріярха Йосифа Сліпого)

(Частина II)

У справі Йосифа Сліпого під грифом «Цілком таємно» зберігається Вирок Військового трибуналу військ Міністерства Внутрішніх Справ Українського округу в м. Києві* від 3 червня 1946 року. Як засвідчує документ, закрите судове засідання цього карального органа тривало від 29 травня до 3 червня 1946 року і проходило без участи прокурора і захисту. Розгляд відбувався по справі

1. Сліпого Йосифа Івановича, 1892 р. народження, уродженця с. Заздрість Трембовлянського р-ну Тернопільської обл., українця, гр-на СССР, за походженням із селян, безпартійного, з вищою духовною освітою, несудимого, жителя м. Львова, працював Главою греко-католицької української церкви Галичини.

2. Чарнецького Миколи Олексійовича, 1884 р. народження, уродженця с. Семковичі Станиславівської [обл.]. Мешканець м. Львова, українець, гр-н СССР, безпартійний, за походженням із селян, з вищою духовною освітою, працював місіонером, єпископом греко-католицької церкви, несудимий.

3. Вергуна Петра Івановича, 1890 р. народження, уродженця м. Городока Львівської обл., мешкав у м. Берліні. Українець, без громадянства, з вищою духовною освітою. Працював апостольським візитатором і адміністратором греко-католицьких уніятських парафій у Галичині, несудимий.

4. Будки Микити Михайловича, 1877 р. народження, уродженця с. Добромирка Збаразького р-ну Тернопільської обл., українця, гр-на СССР. За походженням із селян, безпартійний, з вищою духовною освітою, працював генеральним вікарієм митрополичої капітули, єпископ, мешканець м. Львова, несудимий.

Сліпого, Чарнецького і Будку звинувачували у злочинах, передбачених ст. ст. 54-1[а] і 54-11 КК УССР; Вергуна – ст. ст. 54-2 і 54-11 КК СССР. Очевидним є те, що члени трибуналу діяли подібно до слідчих, оскільки зазначена справа була заздалегідь підготовлена та спрямована проти Української Греко-Католицької Церкви. Саме тому судовий орган «встановив», що

Колишня греко-католицька уніятська церква Галичини в особі керівників цієї церкви колишнього митрополита Шептицького Андрея, його намісника, колишнього митрополита Сліпого, єпископів Чарнецького, Будки й апостольського візитатора Вергуна під керівництвом Ватикану від початку виникнення Совєтської держави – у жовтні 1917 року – з активною участю вищезазначених осіб сис-

* Витяги з «Вироку» подаються в перекладі.

тематично проводила антисовєтську агітацію, брала активну участь в організації різних білогвардійських і буржуазно-націоналістичних армій, благословляючи їх на збройну боротьбу з Совєтською державою й Червоною Армією.

Протягом багатьох років керівництво греко-католицької уніятської церкви й підсудні у цій справі за активного сприяння Ватикану організували проти Совєтського Союзу т. зв. хрестові походи, мобілізуючи з цією метою всі реакційні, ворожі Совєтській державі сили. Так, із їх активною участю в 1918-1919 рр. була сформована буржуазно-націоналістична «Українська Галицька Армія» (УГА), яка вела активну збройну боротьбу проти Совєтської держави.

Після розгрому Червоною Армією УГА керівництво греко-католицької уніятської церкви в особі колишнього митрополита Шептицького й підсудних у цій справі Сліпого, Чарнецького, Будки, Вергуна в 1920 р. брало активну участь у наданні допомоги панській Польщі для нападу на Совєтську Росію.

Після розгрому Червоною Армією збройної інтервенції ворожих армій керівництво греко-католицької уніятської церкви за наказом Ватикану змінило форми та методи боротьби проти Совєтської держави.

Так, на території західних областей України, в Канаді, Німеччині, Італії та ін. державах були створені різні антисовєтські організації, як-от: «Акція Католицька», «Український католицький союз», «Колеґіюм Русикум», «Січ», різні духовні навчальні заклади – семінарії, академії і т. ін. У цих організаціях і навчальних закладах знаходили собі притулок вигнані з СССР білоґвардійці, українські націоналісти, різні учасники розгромлених інтервентських армій та ін. ворожі совєтському народові сили. У цих організаціях і навчальних закладах готувалися кадри для збройної боротьби проти СССР. Із цих навчальних закладів випускалась численна армія українських священиків, пресвітерів; світських і духовних агітаторів; засилались у різні країни, нелеґально проникали й на територію СССР, де й проводили серед населення цих країн антисовєтську пропаґанду за так зв. самостійну Україну; пропаґували необхідність збройної інтервенції проти СССР. Керівництво греко-католицької уніятської церкви мало також зв'язок з урядовими органами фашистської Німеччини та Італії й за вказівкою Ватикану посилено готувало свої кадри, які могли б бути використані на території СССР у разі війни з останнім. Від перших днів нападу фашистської Німеччини на СССР в обозі німецьких окупантів прибули на територію СССР і священики греко-католицької уніятської церкви й одразу ж ужили всіх залежних від них заходів із надання активної допомоги німецьким окупантам.

Керівництво греко-католицької уніятської церкви в особі колишнього митрополита Шептицького А. і підсудних у цій справі – Сліпого, Чарнецького, Вергуна, Будки – спільно з українсько-німецькими націоналістичними організаціями, якими керували Мельник і Бандера, з допомогою німецьких окупантів взяло активну участь у проголошенні «уряду України» Стецька Я. З метою надання активної допомоги німецьким окупантам створено ряд буржуазно-націоналістичних профашистських організацій, таких , як «Рада сеньйорів», «Українська Національна Рада» та ін. На зборах цих організацій обговорювались і приймались рішення про мобілізацію всіляких сил для надання допомоги німецьким окупантам у війні проти СССР.

Митрополит Шептицький А. й підсудні Сліпий, Чарнецький, Будка, Вергун закликали духовенство та віруючих надавати всіляку допомогу німецьким загарбникам шляхом своєчасного постачання харчових продуктів, теплого одя-

гу, вимагали збільшення продуктивности праці в сільському господарстві, на фабриках, заводах; вимагали працювати навіть у святкові дні, заявляючи віруючим, що гріха в цьому не буде.

Підсудні у цій справі брали активну участь в організації дивізії «СС Галичина», проводячи богослужіння перед відправкою цієї дивізії на фронт і боротьбу з партизанами.

Вони також брали активну участь у формуванні українсько-німецьких націоналістичних банд, благословляючи їх на збройну боротьбу проти Червоної Армії і направляючи в ці банди українських священиків як капелян.

Після вигнання німецьких окупантів з території західних областей України – Сліпий, Чарнецький, Будка і Вергун не припиняли своєї ворожої націоналістичної діяльности, а продовжували підтримувати зв'язок із ватажками бандформувань; ними були надані церкви й манастирі для переховування українсько-німецьких націоналістичних банд.

Керівництво греко-католицької уніятської церкви взяло активну участь у створенні місцевих адміністративно-поліцейських органів окупаційної влади, у багатьох випадках ставлячи на чолі цієї влади священиків-уніятів.

До справи притягали все, що можливо було притягнути, навіть якщо воно не трималося купи. Більшість свідчень зазнали чималих перекручень, зокрема, це стосується й інформації, поданої на зізнанні Паше-Озерським і Руппом, а показання самого Й. Сліпого взагалі не бралися до уваги. Звинувачення ґрунтувалось на доказах, яких не було в справі. Отже, у результаті фальсифікацій

кожний із підсудних визнаний винним у такому:

1. Сліпий у тому, що він протягом багатьох років співпрацював у націоналістичних, антисовєтських газетах «Мета», «Дзвони», «Нива» та ін. Брав участь у цілому ряді зборів єпископів і рядового духовенства, на яких обговорювались питання збройної боротьби з Совєтським Союзом. Такі збори проводились як до 1939 р., так і після возз'єднання західних областей України з УССР.

Будучи тривалий час ректором духовної семінарії у м. Львові, виховував учнів в антисовєтському дусі. Слухачів духовної семінарії і духовної академії Сліпий комплектував з українсько-німецьких націоналістів, прагнучи, таким чином, до збереження і можливої мобілізації їх в армію.

Брав активну участь в організації у 1918 р. Української Галицької Армії; у своїх проповідях закликав населення вступати до УГА та вести збройну боротьбу проти Червоної Армії.

Брав активну участь у цілому ряді антисовєтських організацій: «Католицька акція», «Український Католицький Союз» і т. ін.

У 1939 р., у грудні, після возз'єднання західних областей України з УССР, під керівництвом колишнього митрополита Шептицького відбулися нелегальні збори – Собор єпископів у м. Львові – з участю Сліпого, Чарнецького, Будки. На цьому Соборі Сліпий таємно був возведений у сан єпископа й призначений намісником митрополичого престолу, з цього часу і вважався митрополитом. У тому ж 1939 році на одному з нелеґальних зборів Собору з ініціятиви колишнього митрополита Шептицького з метою використання нових обставин і розповсюдження католицизму в СССР був створений таємний Екзархат. На цьому Соборі Сліпий був призначений екзархом східних облас-

тей України, Криму та Кавказу. Екзархом було проведено декілька таємних нарад, на яких екзархи інформували про свою роботу й плянували подальші заходи щодо антисовєтської діяльности греко-католицької уніятської церкви.

Навесні 1941 року Сліпим була написана брошура антисовєтського змісту під назвою «Головні правила сучасного душпастирства».

Ця брошура була видана після приходу на Україну німецьких окупантів.

У 1941 році під час вторгнення німецьких окупантів на територію УССР Сліпий узяв активну участь у наданні допомоги німецьким окупантам. Сліпий закликав греко-католицьке духівництво та населення надавати активну матеріяльну та виробничу допомогу німецьким загарбникам, забороняв виступати проти грабіжницьких заходів німців, мав тісний зв'язок із цілим рядом українсько-німецьких націоналістичних організацій. Так, у липні 1941 р. українсько-німецькими націоналістами було скликано засідання активу т. зв. «Поважних», які представляли різні націоналістичні організації.

На цьому засіданні Сліпий виступив із антисовєтською, націоналістичною проповіддю, дякував німецькій армії та Гітлерові за «визволення» України від большевиків. На цьому ж засіданні була створена організація, т. зв. «Рада сеньйорів», представником до якої від греко-католицької уніятської церкви входив Сліпий.

Після розгону німцями «уряду» Стецька Я. з ініціятиви колишнього митрополита Шептицького була створена «Українська Національна Рада», яка взяла на себе функції «уряду» Стецька. Президентом «УНР» був призначений Шептицький, а його найближчим помічником став у цій «Раді» Сліпий. «УНР» з активною участю Шептицького і Сліпого вживала всіх засобів із надання допомоги німецьким окупантам у забезпеченні харчовими продуктами, виконанні різних трудових повинностей, підвищенні продуктивности праці як у сільському господарстві, так і на фабриках, заводах; проводила боротьбу з особами, які саботували заходи німецької влади, надавали активну допомогу місцевим органам німецької влади у відправці совєтських людей на каторгу в Німеччину.

Наприкінці 1941 року Сліпий виступав із антисовєтською урядовою промовою в м. Львові, де бандерівці проголошували «Самостійну» Українську Державу.

Починаючи з 1941 року і до дня арешту Сліпий мав тісний зв'язок із ватажками українсько-німецьких націоналістичних банд – Мельником, Бандерою, яким надавав активну допомогу в їх антисовєтській терористичній діяльності. Весною 1942 року за завданням Шептицького Андрея Сліпий виїжджав до Берліну, де зустрічався з Мельником, Павлом Скоропадським, папським нунцієм Орсениго та іншими пособниками німецьких окупантів. На цих зустрічах обговорювались питання необхідности об'єднання українсько-німецьких націоналістів і надання більш активної допомоги німецьким загарбникам у боротьбі проти Червоної Армії.

Навесні 1943 р. Сліпий узяв дієву участь в організації дивізії «СС Галичина» і перед відправкою її на боротьбу з партизанами та Червоною Армією відслужив молебень і виголосив проповідь антисовєтського, націоналістичного змісту.

Показаннями в судовому засіданні свідків Паше-Озерського та Руппа встановлено, що колишній митрополит Шептицький і його намісник Сліпий мали тісний зв'язок не тільки з вищими військовими чинами німецької окупаційної армії, але й з німецькими розвідувальними органами СД Гестапо, представники яких Бізанц і Кох мешкали в покоях митрополита Шептицького.

Так, за завданням Бізанца й Коха Шептицький і Сліпий через Паше-Озерського збирав відомості про Совєтський Союз – економічного, політичного та військового характеру. Після смерти митрополита Шептицького, XI-1944 р. – Сліпий як митрополит очолив греко-католицьку уніятську церкву; але й після вигнання німецьких окупантів з міста Львова продовжував проводити свою антисовєтську діяльність, спрямовану проти заходів совєтської влади; продовжував мати зв'язок з українсько-німецькими націоналістичними бандитами.

2. Чарнецький у тому, що він, будучи єпископом греко-католицької уніятської церкви, брав участь в антисовєтському міжнародному конґресі (Польща), зорганізованому Ватиканом, після чого відвідав ряд країн (Фінляндія, Англія, Бельгія, Німеччина, Франція та ін.) з метою пропаґанди цього рішення.

У 1918-1919 рр. узяв активну участь у формуванні націоналістичної – петлюрівської армії «УГА», де проводив аґітаційну роботу та закликав до збройної боротьби проти Червоної Армії. У 1931 р. в м. Дубному Чарнецьким була створена духовна семінарія, кадри якої вербувалися, здебільшого, з української націоналістичної білої еміґрації. У цій семінарії Чарнецький готував священиків для проведення антисовєтської роботи на території СССР.

У 1939 р., після возз'єднання західних областей України з УССР, під керівництвом Шептицького на нелеґальних зборах єпископів – Чарнецький був призначений екзархом греко-католицької уніятської церкви Волині, Полісся, Холмщини, а також призначений був старшим екзархом.

У 1940-1941 рр. під керівництвом Чарнецького кілька разів підпільно скликалася нарада екзархів, на якій решта екзархів звітували про свою антисовєтську діяльність на території СССР. На цій нараді екзархів Чарнецький виголошував антисовєтську промову.

Із вторгненням німецьких окупантів у західні області України Чарнецький серед духівництва та населення проводив антисовєтську, націоналістичну пропаґанду; закликав духівництво та населення надавати всебічну допомогу німецькій армії харчовими продуктами, підвищенням продуктивности праці, закликав населення виїжджати на каторжні роботи в Німеччину, вихваляючи життя фашистської Німеччини.

У листопаді 1943 р. взяв участь у випуску Шептицьким ст. т. зв. «Спільного послання» до духівництва та віруючих, у якому закликав народ припинити боротьбу проти німецьких окупантів, а українсько-німецьких націоналістів закликав консолідувати свої сили й підготуватися до активної боротьби проти наступаючої Червоної Армії.

Неодноразово правив молебні на честь німецької армії, у яких висловлював подяку німецьким загарбникам, називаючи їх «визволителями» українського народу.

У 1943 році, з виникненням бандформувань українських націоналістів, Чарнецький на конференції українського духівництва вжив усіх залежних від нього заходів для надання матеріяльної та моральної підтримки цим бандитам.

У 1944 і 1945 рр., після вигнання німецьких окупантів із західних областей України, Чарнецький продовжував зв'язок з активними учасниками бандформувань українсько-німецьких націоналістів; вживав усіх заходів з метою збереження кадрів цих банд, для чого рекомендував Сліпому зарахувати ряд бандитів слухачами духовних училищ; у своїх посланнях і проповідях продовжував пропаґувати українсько-націоналістичні ідеї щодо створення «Самостійної України».

3. Будка в тому, що, перебуваючи в Канаді з 1912 до 1928 р. як єпископ грекокатолицької уніятської церкви, за завданням Ватикану та колишнього митрополита Шептицького збирав різного роду відомості політичного характеру щодо Комуністичної партії Канади й доносив про це Ватиканові та Шептицькому; серед населення проводив антисовєтську пропаґанду. Під його керівництвом видавалася газета «Канадський українець», особисто писав статті в цю газету – антисовєтського змісту. Приймав від священиків реферати на антисовєтські теми, корегував їх і розміщував у газеті. Мав тісний зв'язок з урядовими органами Канади, доносив останнім про діяльність Комуністичної партії в цій країні, вимагав застосування рішучих заходів щодо ліквідації Компартії. Перебуваючи в Канаді, Будка брав активну участь у створенні націоналістичних воєнізованих організацій «Січ», «Лісова дивізія» та ін., метою яких була підготовка молоді до збройної боротьби проти Совєтського Союзу.

За завданням Шептицького організував серед населення збирання коштів для надання допомоги ватажкам-емігрантам українсько-німецьких націоналістів – Петрушевичові, Мельникові, Коновальцеві та ін. – під виглядом того, що ці кошти будуть використані нібито для «бідного Івася».

Будка брав участь у 10-15 різних націоналістичних антисовєтських організаціях. У 1939 р., після возз'єднання західних областей України з УССР, Будка працював викладачем на нелеґально створених курсах з підготовки священиків-уніятів для роботи в східних областях УССР.

За завданням українсько-німецької націоналістичної організації «УЦК» у м. Львові Будка писав звернення до населення, закликав надавати матеріяльну допомогу німецьким окупантам.

За завданням німецької окупаційної влади та вказівкою митрополита Шептицького Будка керував богослужіннями в м. Львові [...] т. зв. «Жертвам большевицького терору».

У 1943 р. разом із підсудним Сліпим правив молебень дивізії «СС Галичина» й у своїй проповіді закликав солдатів цієї дивізії до активної збройної боротьби проти партизанів і Червоної Армії, за що отримав подяку від німецького командування.

Будучи українським націоналістом, систематично серед духівництва й населення проводив пропаґанду за відокремлення України від СССР. Брав участь у підписанні «Спільного послання». У своїх проповідях і посланнях до уніятських священиків вимагав надавати всебічну допомогу бандформуванням українсько-німецьких націоналістів у їх диверсійно-терористичній і повстанській діяльності проти совєтської влади.

4. Вергун у тому, що він у березні 1919 р. добровільно вступив у націоналістичну «Українську Галицьку Армію» (УГА), де служив у чині хорунжого та брав активну участь у боях проти совєтських військ. У 1920 р., після розгрому Червоною Армією УГА, Вергун утік на територію Польщі, а потім у Чехословаччину. У 1927 р. Вергун, працюючи в Берліні як священик-місіонер, мав тісний зв'язок із біло-емігрантами та керівниками націоналістичних організацій – Петрушевичем, Коновальцем, Мельником, Скоропадським. За завданням Шептицького А. неодноразово організовував зустрічі Сліпого з Мельником, Скоропадським та ін. Брав активну участь у націоналістичних організаціях «Громада», «Рідна школа» та ін. 15 серпня 1941 року Вергун був завербований таємним співробітником СД Ґестапо; мав постійний зв'язок із співробітниками Ґестапо Вандеслебеном і Кунцем. За їх завданням Вергун пода-

вав у СД Ґестапо політичні характеристики на священиків не тільки своєї парафії, а й православних церков, повідомляв про настрої віруючих, не допускав у церкви осіб, громадян СССР, що перебували на каторжних роботах у Німеччині. Закликав віруючих активно працювати на німецьких окупантів, а на осіб саботуючих доносив у СД.

Про свою шпигунську діяльність у СД Ґестапо Вергун звітував Шептицькому А. та Сліпому, які й санкціонували його діяльність.

Вергун звертався з посланням до духівництва й населення, у якому висловлював подяку німецьким окупантам за «звільнення» України від большевиків і закликав населення надавати всебічну допомогу німецьким військам у боротьбі проти Совєтського Союзу.

У листопаді 1943 р. разом з усім єпископатом греко-католицької уніятської церкви підписав т. зв. «Спільне послання» до віруючих і духівництва, у якому закликав українське населення припинити боротьбу проти німців і надавати всебічну допомогу німецьким військам.

Результат такого суду очевидний:

На підставі вищевикладеного, військовий трибунал визнав винними Сліпого Й. І., Чарнецького М. О., Будку М. М. у зраді Батьківщині, тобто в злочині, передбаченому ст. ст. 54-1[а], 54-11 КК УССР Вергуна П. І. в злочині, передбаченому ст. ст. 54-2 і 54-11 КК УССР І керуючись ст. ст. 296, 297 КПК УССР, 46 ст. КК УССР

Засудив

1. Сліпого Йосифа Івановича, на підставі ст. 54-1[а] КК УССР і керуючись ст. 46 КК УССР, позбавити волі в ІТЛ* терміном на 8 років, із поразкою в правах на 3 роки та конфіскацією майна. Міру покарання відраховувати з 14 квітня 1945 року.

2. Вергуна Петра Івановича, на підставі ст. 54-2 КК УССР, позбавити волі в ІТЛ терміном на 7 (сім) років, з поразкою в правах на 3 роки та конфіскацією приналежного йому майна. Міру покарання відраховувати з 22 червня 1945 р.

3. Чарнецького Миколу Олексійовича, на підставі ст. 54-1[а] КК УССР і керуючись ст. 46 КК УССР, позбавити волі в ІТЛ терміном на п'ять (5) років, з поразкою в правах на 3 роки та конфіскацією приналежного йому майна. Міру покарання відраховувати з 11 квітня 1945 року.

4. Будку Микиту Михайловича, на підставі ст. 54-1[а] КК УССР і керуючись ст. 46 КК УССР, позбавити волі в ІТЛ терміном на п'ять (5) років, з поразкою в правах на 3 роки, з конфіскацією особисто приналежного йому майна. Міру покарання відраховувати з 11 квітня 1945 року.

Вирок може бути оскаржений у 5-денний термін у Військову Колегію Верхсуду СССР.

У касаційному порядку даний вирок Військового трибуналу не оскаржувався і не опротестовувався. Лише в 1991 році до цього питання повернулись представники Львівської організації «Меморіял» з метою реабілітації несправедливо засуджених, але справа виявилась не такою вже й простою.

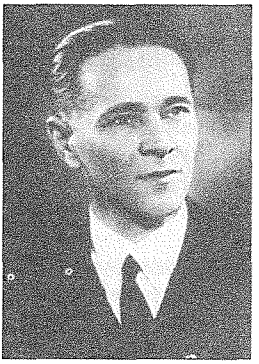
(Далі буде)

* виправно-трудовий табір.

Григорій Дем'ян

Секретар Головної Управи «Просвіти» і Президії УГВР

(До 100-річчя з дня народження Миколи Дужого)

Микола Дужий

Потребу опрацювання і видання хоча б коротких наукових біографій усіх членів підпільного парляменту й уряду України, створених 11-15 липня 1944 року, давно відчувають політики та вчені, викладачі вищої та загальноосвітньої школи, студенти та учні-старшокласники, кожна небайдужа людина. А таких – мільйони. На жаль, досі цього належним чином ще не зроблено. Маємо лише чотири томи документальних матеріалів у «Літописі Української Повстанської Армії»,[1] окремі праці, присвячені персоналіям, але й ті не можна вважати цілком вивершеними і досконалими. Навіть життєпис Головного Командира УПА, водночас – Голови Генерального Секретаріяту УГВР Романа Шухевича ще належно й у всіх аспектах не досліджений, хоча й видані вагомі книжкові публікації Петра Мірчука,[2] Василя Кука[3] та Петра Дужого.[4]

Що ж стосується біографії Секретаря Президії Першого Великого Збору УГВР і одного з ініціяторів її створення Миколи Дужого, то тут вагомий початок поклав П. Просвітянин. У ґрунтовній статті «Микола Дужий (13.XII.1901-18.V.1955)», надрукованій у 12-му числі часопису «Виз-

1. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1980. – Т. 8. – 319 с.; 1982. – Т. 9. – 536 с.; 1994. – Т. 10. – 430 с.; 2001. – Т. 26. – 656 с.

2. Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних. – Нью-Йорк-Торонто-Лондон: Т-во колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970. – 269 с.; його ж. Against the invaders Taras Chuprynka – Roman Shukhevych – Commander-in-Chief of the UPA. – New York. Published by Society of Veterans of the Ukrainian Insurgent Army, INC, 1997. – 159 pp.

3. Кук В. Генерал Роман Шухевич – Головний Командир Української Повстанської Армії (УПА). – Київ: Вид-во «Бібліотека українця», 1997. – 110 с.

4. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів: «Галицька Видавнича Спілка», 1998. – 253 с.

вольний Шлях» за 1991 рік,[5] автор з'ясував і виклав значну кількість важливих фактів із життя та напрямків діяльности визначного й послідовного борця за національну незалежність України. Дослідник виявив глибокі знання дитячих, шкільних та студентських років життя Миколи Дужого. Навів значну кількість таких подробиць із його діяльности й участи в глибоко законспірованому націоналістичному та повстанському русі, які могли бути відомими тільки дуже близькій особі з ОУН, до того ж такій, яка виконувала подібні функції в Організації. Вищесказане дозволяє стверджувати, що «П. Просвітянин» – це псевдонім Петра Дужого, молодшого брата ювіляра. І саме завдяки цьому нарис заслуговує на особливу довіру й увагу кожного, хто надалі займатиметься питаннями життя і праці члена Проводу ОУН, Секретаря Першого Великого Збору УГВР, Секретаря Президії УГВР, сотника УПА Миколи Дужого-«Вирового» (виступав також під псевдонімами і криптонімами «Мирон», «Мирон Карівський», «М. Д.», «м. д.», «М. К.»).

Практично не дослідженою й досі залишається творча спадщина ювіляра. У 1930-1940-х роках він друкувався на сторінках відомих журналів «Студентський шлях», «Просвіта», «Повстанець», «Ідея й чин», календарів «Просвіти», газети «Новий час» тощо.

Інші публікації про Миколу Дужого, вміщені в різних виданнях, головним чином у збірниках документів, довідковій літературі й періодиці,[6] мають також корисні фактографічні звістки та певні узагальнюючі дотичні висновки. Значну частину з них П. Просвітянин знав і все, що там, на його думку, було найістотнішого, використав у своїй праці. Правда, на той час ще не було опубліковано першої книги довідника Петра Содоля «Українська Повстанча Армія. 1943-49», в якій подано короткі, але документально вивірені відомості про цього визначного діяча національно-визвольного руху.

Однак жоден із згаданих дослідників не мав можливости використати такого важливого джерела як слідча справа Миколи Дужого, що під номером П-29767 зберігається в архіві Управління Служби Безпеки України у Львівській області.[7] Її загальний обсяг – 435 аркушів, переважно за-

5. Просвітянин П. Микола Дужий (13.XII.1901 – 18.V.1955): Короткий опис життя та діяльности) // Визвольний Шлях. – 1991. – Кн. 12. – С. 1470-1480.

6. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 8. – С. 10; Там само. – Т. 26. – С. 9, 11, 42, 49, 51, 55, 59, 63, 79, 124, 131, 430, 432, 450, 461, 511, 513, 515, 517, 561, 563-565, 572, 579, 583-590, 592-595; Дужий Микола [Некролог] // Визвольний Шлях. – 1957. – 11/47 (121). – С. 1319-1320; Дужий Микола // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 603; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49: Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 80-81; Парубій В. Дужий Микола // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 1997. – Вип. IV. – С. 74-75; Филипчук В. Один з нескорених борців за волю України // Націоналістичний кур'єр [м. Червоноград Львівської області]. – 2000. – Грудень. – № 8-9; 2001. – Січень. – № 1.

7. Архів Управління СБУ у Львівській області [далі – Архів УСБУ ЛО], спр. П-29767. – 435 арк.

повнених з обох сторін, значну частину яких складають передруки, виконані через один та півтора інтервали. Крім того, в спеціяльних конвертах зберігаються й деякі особисті матеріяли ув'язнених – світлини, окремі нотатки та грипси, документи тощо. Частково цей матеріял опубліковано в 26-му томі «Літопису Української Повстанської Армії».[8] Однак укладачі залишили поза увагою цілі сторінки протоколів допитів[9] та інше, хоча одержати їх вони могли, звернувшись до тих дослідників історії ОУН та УПА, які постійно живуть і працюють в Україні. Тому в цій статті перевага надається документальним архівним оригіналам.

На цій основі з використанням інших матеріялів робиться спроба підготувати короткий життєпис одного з визначних діячів ОУН, «Просвіти» та українського повстанського національно-визвольного руху середини XX сторіччя.

Микола Дужий народився 13 грудня 1901 року в селі Карові Рава-Руського повіту, тепер Сокальського району Львівської области. Батьки, як і їхні предки, були хліборобами. У родині свято берегли народні традиції, шанували рідну пісню. Усі діти змалку виховувалися в дусі найвищого почуття національної свідомости. Тож цілком природно, що Микола Дужий з молодих років і позародинне середовище обирав собі таке, якому не була байдужою доля України. Уже в 1926 році він вступає до Української Військової Організації (УВО),[10] а через деякий час і до ОУН.

Здобувши вищу гуманітарну освіту і звання магістра філософії (докладніше про це див. далі), за погодженням із ОУН він влаштовується на роботу секретарем Головної Управи товариства «Просвіта» у Львові. На цій скромній посаді Микола Дужий працював від 1933 до 1939 року, заохотивши до просвітянської роботи й інших членів Організації. Власне вони й перетворили «Просвіту» на український духовий бастіон, у якому були виховані сотні тисяч високоідейних патріотів, готових до рішучої і послідовної боротьби за соборність і незалежність рідної землі.

Найвизначніший історик українського націоналістичного руху Петро Мірчук, висвітлюючи діяльність усієї Організації, цілком слушно заявляв:

> На окрему згадку при цьому заслуговує праця членів ОУН – Миколи Дужого, що був довгорічним секретарем Головної Управи матірного товариства «Просвіта» у Львові та душею всієї просвітянської роботи на західноукраїнських землях, і Ярослава Старуха, ініціятора й організатора освітніх курсів молоді при читальнях «Просвіти» у Львівщині, що швидко поширилися по всьому краю і стали однією з найважливіших ділянок праці читалень «Просвіти».[11]

8. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26. – С. 561-588.
9. Там само. – С. 563.
10. Содоль П. Названа праця. – 1994. – С. 81.
11. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – Т. 1. – С. 329.

Слід відзначити, що ця праця не забута. Вона й тепер має своїх обдарованих і невтомних послідовників на Львівщині, із яких великою мірою прислужилися українству Голова обласної організації «Просвіти» Ярослав Пітко та керівник її молодіжної частини Ярина Ясиневич. Досить згадати хоча б, що власне за їхньої визначальної участи на Львівщині не лише відбулися, але й стали традиційними (проведені 1999, 2000 і 2001 роках) неповторні фестивалі української патріотичної, власне повстанської, пісні «Сурми звитяги», до яких залучаються десятки тисяч юнаків і дівчат із різних областей України. Слід наголосити, що це єдиний захід такого типу, присвячений переважно стрілецьким та особливо повстанським пісням. Подібно до своїх попередників 1930-х років, які вміло протидіяли полонізації українців, сучасні просвітяни налагоджують і розгортають працю в ділянці національно-патріотичного виховання молоді, ведуть боротьбу проти шалених атак русифікаторів та різного роду безбатченків у засобах масової інформації, книговидавничій справі тощо.

Керівництво обласної організації «Просвіти» провело велику роботу й над створенням та відкриттям 7 грудня 2001 року у Львові (вул. Володимира Великого, 34) Центру української книги. Закупило й демонструє кінофільм «Нескорений», при перегляді якого глядачі знайомляться з діяльністю славетного Головнокомандувача УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича-«Тараса Чупринки». Дбає про забезпечення бібліотек у районах національно-патріотичною літературою. Не забуває і про допомогу доброю книжкою українцям на сході і півдні нашої Батьківщини. Подібних прикладів багато.

У налагодженні такої роботи значною мірою можуть стати в нагоді ті організаційно-методичні матеріяли, які залишаються в публікаціях Миколи Дужого. Їх неоціненна вартість полягає в тому, що написані вони на основі багатющого досвіду практичної роботи не лише в міських, але й сільських осередках «Просвіти». Осучаснивши цей скарб новою тематикою та виданнями 1940-2000-х років, ентузіясти Молодої Просвіти зможуть істотно пожвавити свою діяльність у всіх регіонах України, зробити її систематичнішою й ефективнішою.

У цій роботі не обійтися без таких праць порадникового типу Миколи Дужого, як: «Зберімо в одне всі зусилля наші!»,[12] «Розподіл обов'язків між виділових Читальні»,[13] «Як підготовити в кожній місцевині День Ук-

12. Дужий М. Зберімо в одне всі зусилля наші! // Народний ілюстрований календар «Просвіти» на звичайний рік 1939. – Львів: Накладом товариства «Просвіта» у Львові, [1938]. – С. 68-69.

13. М. Д. Розподіл обов'язків між виділових Читальні // Просвіта: Місячник освіти-виховання-культури. – Львів: Видання Товариства «Просвіта» [далі – Просвіта], [1937]. – Ч. 1-2 (10-11). – С. 63-64.

раїнської Культури»,[14] «Як найкраще владити Ювілейне Свято „Просвіти“»,[15] «Наша „Просвіта“ колись і тепер»,[16] «Як підготовити й перевести Ювілейний Рік у кожній місцевині»,[17] «Повітовий Ювілейний Комітет і його завдання»[18] та інші.

Особливого значення в сучасних умовах невиразної, навіть національно індеферентної, а то й шкідливої виховної політики Міністерства освіти України набувають публікації Миколи Дужого, які містять добре продумані рекомендації для індивідуальної та гурткової праці над собою. Його виступи з цього приводу є своєрідними порадниками й посібниками для людей, що потребують поглиблення й розширення знань про Україну, її історію та культуру. Крім того, вони переконливо заохочують до таких занять.

> Ніщо не має такої далекосяглої вартости в житті людини, як *самостійна* її праця над розвитком духу. Тут рішуче не досить того, якби цим, навіть щиро, зайнявся хтось поза нами. Тут важно, щоб ми самі глибоко відчули й добре зрозуміли цю свою власну потребу, щоб ми самі приневолили себе працювати над собою. І то не як-небудь, але раз-у-раз, із якимось пляном, і не поверха, а глибоко. Це зветься *самоосвіта*.
>
> Така самоосвітня праця тим важніша, що вона не лише *дає потрібне знання*, але й *виховує людину*, приспособлює її до твердих вимог життя.[19]

Названий порадник складається із короткого вступу «Працюймо над собою» (С. 3-4) та невеличких розділів «Основуймо самоосвітні гуртки» (С. 4-5), «Історія України. На першому ступені самоосвіти» (С. 5-8). Остання частина опрацьована з розрахунком на вісім лекцій, присвячених княжій добі. В основу такої самоосвітньої праці автор радить узяти на першому етапі «Історію України» Омеляна Терлецького, видану книжечками «Просвіти». Але водночас він згадує й про відповідні публікації Михайла Грушевського («Про старі часи на Україні») та Івана Крип'якевича («Оповідання з історії України»).

Завбачливо даються поради, якими картами користуватися, наводяться запитання для підсумкових висновків, навіть короткі узагальнення останніх.

Такий методичний посібник знадобився б і сьогодні. Зокрема, за його взірцем варто підготувати порадник для вивчення історії ОУН і УПА, біографії та теоретичної спадщини Степана Бандери тощо.

---

14. М. Д. Як підготовити в кожній місцевині День Української Культури // Народній ілюстрований ювилейний календар «Просвіти» на звичайний рік 1938. – Львів: Накладом товариства «Просвіта у Львові», [1937]. – С. 72-74.

15. М. Д. Як найкраще владити Ювилейне Свято «Просвіти» // Там само. – С. 74-76.

16. М. Д. Наша «Просвіта» колись і тепер // Народній ілюстрований календар «Просвіти» на звичайний рік 1937. – Львів: Накладом товариства «Просвіта» у Львові, [1936]. – С. 90-94.

17. Як підготовити й перевести Ювілейний Рік у кожній місцевині // Просвіта. – 1937. – Ч. 7-12 (16-21). – С. 124-127.

18. М. д. Повітовий Ювілейний Комітет і його завдання // Просвіта. – 1937. – Ч. 7-12 (16-21). – С. 127-128.

19. Дужий М. Працюймо над собою // Просвіта. – 1936. – Ч. 1. – С. 3.

Це ж число часопису, як своєрідне продовження і доповнення розглянутого порадника, друкує анотований бібліографічний перелік М. Д[ужого] «Що читати?».[20] У ньому, перш за все, подавались рекомендації, що стосувалися видань з історії рідної нації:

Омелян Терлецький. Історія України: княжа доба. – Львів, 1936. – 80 с.

Далі йшли літературні твори історичного змісту:

Нарциз Лукіянович. Князь Олег Віщий: поема. – Львів: «Ізмарагд», 1934. – 32 с.;

Богдан Лепкий. Вадим: повість з княжих часів. – Львів: «Червона калина», 1930. – 227 с.;

Юліян Опільський. Іду на вас: історичне оповідання з часів князя Святослава (960-972). – Львів, 1928. – 191 с.;

Іван Филипчак. За Сян!: історичне оповідання для молоді з кінця X – початку XI віку [...] – Коломия: Вид-во «Око», 1928-9. – У двох частинах. – 61 і 86 с.;

Володимир Бірчак. Володар Ростиславич: історична повість з XI віку. – Львів, 1930. – 176 с.;

Іван Франко. Сон князя Святослава: драма-казка у 5-ох діях. – Львів, 1929. – 85 с.;

Богдан Лепкий. Каяла: історичне оповідання. – Львів, 1935. – 68 с.;

Василь Щурат. Слово про похід Ігоря Святославича: поема XII віку. – Львів, [1921]. – 41 с.

У другому числі журналу «Просвіта» за травень 1936 року було надруковано наступну частину порадника Миколи Дужого: «Доповідь у самоосвітній праці» (С. 29-31); «Історія України на першому ступені самоосвіти» (С. 31-35). Останній розділ подає теми і пляни 9-15-ї лекцій з переліком літератури, відповідними запитаннями до слухачів тощо.

Подібно, як і в першому числі часопису, Микола Дужий радить, що читати з українознавства та історії,[21] подає анотований перелік науково-популярних книг з історії та художньої літератури. Між ними: Омелян Терлецький, «Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками» (Львів, 1930. – 91 с.); Іван Крип'якевич, «Українське життя в давні часи» (Львів, 1934. – 94 с.); художньої: Іван Филипчак, «Будівничий держави» (Самбір, 1935. – 164 с.), його ж «Іванко Берладник, або Пропаща сила» (Самбір, 1936. – 128 с.); Осип Назарук, «Князь Ярослав Осмомисл» (Львів, 1918); Антон Лотоцький, «Смертне зілля» (Львів, 1921. – 38 с.); Іван Филипчак та Іван Зубенко, «Княгиня Романова» (Коломия, 1927. – 248 с.); Іван Франко, «Захар Беркут» (Тернопіль, 1928. – 158 с.); Іван Филипчак, «Дмитро Дедько» (Львів, 1935. – 127 с.); Юліян Опільський, «Сумерк» (Львів, 1921. – 309 с.) та Олександр Олесь, «Минуле України в піснях: княжі часи» (Львів, 1930. – 168 с.).

20. Д[ужий] М. Що читати? // Просвіта. – 1936. – Ч. 1. – С. 11-13.

21. М. д. Що читати? Українознавство: історія // Просвіта. – 1936. – Ч. 2. – С. 37-39.

У цьому ж журналі Микола Дужий друкує і свій рекомендаційно-методичний посібник «Гуртки „Молодої Просвіти“ при праці» (С. 54-58). Позитивним є те, що за допомогою старшого і авторитетного місцевого опікуна молодь поступово могла навчитися, як «управляти сама собою». Напрочуд корисними в посібнику були і літературно-бібліографічні рекомендації, короткі цитати з творів, можливі теми засідань, масових заходів та ін.

Дослідник історії «Просвіти» не зможе обійтися без ґрунтовних публікацій Миколи Дужого, присвячених висвітленню діяльности її осередків у різних повітах тощо.

Значний вплив на читачів мали й популярні статті Миколи Дужого, наприклад «Українська земля»[22] та інші.

Ця багатогранна і далекоглядна праця була брутально перервана російсько-большевицькою окупацією Західної України…

Отож повернемося до згаданої вище слідчої справи та подій 4 червня 1945 року. Разом із Миколою Дужим та його братом Петром тоді в полоні і під слідством опинилися також п'ятеро інших повстанців, зокрема Іван Пеленський-«Гонтар», чотовий, командир охорони; Дмитро Сусик-«Ришард», стрілець охорони; Мирослав Мартин-«Ігор» (він же – «Улас», «Яворенко»), господарчий і виконуючий обов'язки санітара, відповідальний за друкарню; Марія Юрчак-Дольницька-«Уляна», машиністка-друкарка відділу пропаґанди; Микола Филиповський-«Олег», господар будинку, в якому була обладнана криївка.

Усі вони 4 червня 1945 року в селі Дев'ятниках Жидачівського району Львівської области були виявлені й оточені емґебістами в підземній схованці. Від кількаразових пропозицій здатися повстанці категорично відмовилися. Тоді большевики закидали криївку ґранатами, а відтак, як зазначено в протоколі «затримання», ракетами. Від скупчення газів, говориться далі в цьому документі, люди почали душитись. Під сусіднім господарським будинком зграя оперативників почула стогін і, розкопавши землю, витягнула сімох напівмертвих повстанців. Їм повернули притомність лікарі 17-ї бриґади військ НКВД.[23]

Насправді ж, як свідчив Петро Дужий, того дня російські окупаційні війська вперше застосували в боротьбі проти ОУН і УПА засоби хемічної війни. У криївку була кинута газова петарда. Але повстанці на той момент уже були в підземному переході, частину якого від повного проникнення газу захистив обвал, викликаний вибухами ґранат.[24] Отже, доступ отруєного повітря був дуже обмежений. У другій частині цього тунелю залишився сотник УПА Михайло Медвідь-«Кремінь» (він же – «Чичкевич»). Там концентрація газу була настільки високою, що цей повстанський командир за-

22. Д. м. Українська земля // Просвіта. – 1936. – Ч. 6-7. – С. 132-135.
23. Архів УСБУ ЛО, спр. П-29767, арк. 5-5 зв.
24. Просвітянин П. Названа праця. – С. 1479.

гинув. Тіло, як говориться в протоколі, «передано землі», насправді ж, московські каратели викинули його в болото. Пізніше селяни-патріоти поховали повстанського командира на цвинтарі в Дев'ятниках.[25]

Більшість захоплених, незважаючи на отруєння організму, тривалий час не зізнавалась, хто вони є насправді, не говорила своїх правдивих прізвищ. Небагато вдалося енкаведистам вирвати і від Миколи Филиповського та Дмитра Сусика. Але вони зізналися, що між полоненими є референт пропаганди Крайового Проводу ОУН «Аркадій», його заступник «Вировий», особистий охоронець «Гонтар», господарчий і санітар референтури «Ігор» та друкарка Марійка.[26] «Кременя» назвали представником Командування УПА.[27]

Арештованих та захоплені матеріяли було передано оперативній групі НКВД у Львові. Протокол підписали командир 17-ї бригади військ НКВД підполковник Бромберг, представник НКВД УССР підполковник держбезпеки Каганович та начальник штабу операції старший лейтенант Лисенко.[28]

Біографічні відомості з дитячих, юнацьких та пізніших років Миколи Дужого в протоколах його допитів подекуди докладніші, ніж у наявних публікаціях про нього. З цих документів дізнаємося, що до УГА М. Дужий вступив добровольцем і перебував там від 1918 до 1920 року. Під Чудновим потрапив до польського полону.

У 1921 році юнак екстерном склав екзамени за повний курс гімназії. Відтак навчався на філософському факультеті Українського підпільного університету у Львові. Закінчив його в 1924 році. Оскільки польський окупаційний режим не визнавав українського вищого закладу освіти, М. Дужий вступив до університету імени Яна Казимира у тому ж місті (тепер Львівський національний університет ім. Івана Франка), закінчив у 1932 році.

Та роботи за фахом йому, як українцеві, окупанти й далі не надавали. Працював членом Головного Правління у Товаристві «Просвіта» від 1931 до 1933 року, а відтак аж до загарбання Галичини російсько-большевицькими наїзниками – секретарем тієї ж структури. Додатково займався коректурою просвітянських видань.

Військові знання М. Дужий здобув в УГА, де одержав звання підхорунжого. Поглиблював їх і в польській армії, до якої був покликаний у грудні 1924 року. Сім місяців він служив рядовим вояком. Опісля його на дев'ять місяців направили на навчання в школу підхорунжих.

Рятуючись від арештів, що їх розпочали російсько-большевицькі наїзники в Галичині, у жовтні 1939 року разом із братом Петром виїхав на

25. Там само.
26. Архів УСБУ ЛО, спр. П-29767, арк. 5-5 зв.
27. Там само, арк. 5 зв.
28. Там само.

Холмщину, яка тоді входила до складу земель, захоплених гітлерівцями. До 1940 року Микола Дужий і там займався організацією «Просвіти». Влітку 1940 року на пропозицію Володимира Кубійовича він переїжджає до Кракова, де працює референтом відділу культурної праці Українського Центрального Комітету (УЦК). Якось Микола Дужий порівняв УЦК з Українським Національно-Демократичним Об'єднанням (УНДО), і через те у нього виник конфлікт із Володимиром Кубійовичем. У 1941 році він виходить з УЦК і повертається на Холмщину.[29] Безсумнівно, що Голові УЦК Володимирові Кубійовичу була відома діяльність Миколи Дужого в ОУН Степана Бандери, і це теж позначилося на їхніх стосунках.

У згадуваній слідчій справі ув'язнений уміло оминав найголовніше. Про участь у націоналістичному русі є тільки та інформація, до того ж дуже фрагментарна і другорядна, яку слідчий добував з інших джерел. Підпільник не зізнавався ні про належність до ОУН (бандерівців), ні про своє членство в УГВР. Заперечував останнє до кінця, незважаючи на нелюдські знущання, побої та тортури.

У протоколі нічного допиту 19 червня 1945 року зустрічається додаткова інформація про час ув'язнення Миколи Дужого поляками в 1922 і 1924 роках.[30] Там же вказано, що до ОУН (р) він вступив 1941 року на пропозицію Степана Ленкавського.[31] Однак є підстави вважати, що до Організації він належав чи не від початку її існування.

Маму Параску Дужу, брата Івана та його дружину енкаведисти арештували ще в 1940 році. Брат помер під час слідства в 1941 році в тюрмі, а обидвох жінок вислали до Казахстану. Мати померла там у 1942 році.[32]

За матеріялами слідства можна встановити й деякі факти про перебування Миколи Дужого в УПА та виконувану там роботу. Одначе ці звістки потребують дальшого уточнення, бо ж містять поруч із достовірними твердженнями і явно неточні, що мали на меті приховати від репресивних російсько-большевицьких органів ту інформацію, яка могла зашкодити іншим та й самому допитуваному. Наприклад, він зізнавав, що до УПА вступив на пропозицію «Кременя»-«Чичкевича», але правдивого його прізвища не називав, хоча сам бачив, що той загинув 4 червня 1945 року.

Щоб уникнути ускладнень і обмежити порушувані слідчим теми, він явно пересунув дату свого виїзду в Карпати на 20 липня 1944 року.[33]

Зараз добре відомо, що декадою раніше там розпочав свою роботу Перший Великий Збір УГВР, у якому Микола Дужий працював Секретарем Президії. Як уже згадувалося, він послідовно це заперечував на допитах і під час суду.

29. Там само, арк. 11-12.
30. Там само, арк. 15.
31. Там само, арк. 14.
32. Там само, арк. 15.
33. Там само, арк. 18.

Ще одне свідомо неуточнене свідчення в протоколі допиту стосується того ж сотника «Кременя». М. Дужий говорив, що Михайло «Чичкевич»-«Карпович» у червні 1944 року був шефом штабу УПА-Північ і референтом військово-політичних видань Головного Штабу УПА. На пропозицію того ж «Кременя» він прибрав собі псевдо «Вировий».[34]

Василь Сидор-«Шелест» у жовтні 1944 року призначив Миколу Дужого редактором військово-політичних видань УПА-Захід. Через деякий час, тобто в лютому 1945 року, Роман Шухевич-«Тарас Чупринка» поширив цю його діяльність на всю Українську Повстанську Армію.

Ще в жовтні 1944 року Микола Дужий повернувся з Карпат у Новострілищанський район. У селі Дев'ятниках знайшов брата Петра. Вони обидва разом з Михайлом Медведем-«Карповичем» спочатку працювали і переховувались у лісі, а в березні 1945 року перейшли до криївки в Дев'ятниках.

З допомогою «Карповича» брати підготували й передали до друку чотири номери журналу «Повстанець». Вони були опубліковані, а матеріяли для п'ятого і шостого чисел часопису передбачалося надрукувати в червні 1945 року.[35]

Свої публікації в підпільних виданнях Микола Дужий підписував криптонімом «М. К.», що розкривається як Микола Карівський.[36]

Із друкованих праць Миколи Дужого, написаних і опублікованих у часі його перебування в УПА, можна назвати такі:

1) Українська Головна Визвольна Рада // Ідея й чин. – 1944. – № 8;

Останній абзац у ній дописав «Зруб»;

2) Єдиний політичний провід Соборної України // Повстанець. – 1944. – № 1. – С. 5;

3) Незабутні хвилини // Повстанець. – 1944. – № 1. – С. 7;

4) Самостійна і соборна державність України // Повстанець. – 1944. – № 1 (2). – С. 1;

5) Українські Термопілі – вічнославні Крути // Повстанець. – 1945. – № 1 (2). – С. 3;

6) На допомогу рідним землякам (Заклик УГВР [до українців] за кордоном) // Повстанець. – 1945. – № 3. – С. 1;

7) Вивчаймо мистецтво збройної боротьби // Повстанець. – 1945. – № 3. – С. 23;

8) Повстанський дух України: (В Шевченкові роковини) // Повстанець. – 1945. – № 4. – С. 1.

Безсумнівно, що їх було набагато більше. Тут названо лише ті, авторство яких Микола Дужий не міг заперечити в ході слідства, і вони занотовані в розглядуваному джерелі.

34. Там само.
35. Там само, арк. 19.
36. Там само, арк. 20.

Протягом червня й липня 1944 року М. Дужий перебував в охоронній чоті командира Дрогобицької Воєнної Округи УПА «Дзвінчука». Його справжнього прізвища – Іван Белейович – під час слідства М. Дужий, звичайно, не називав. Відтак до 25 серпня того ж року перебував у такому ж підвідділі Михайла Медведя-«Карповича». Біля села Орів Сколівського району ця чота 25 серпня 1944 року була оточена й розбита переважаючими в кілька разів силами большевицьких військ. Вирватися зуміли тільки М. Дужий-«Вировий» та М. Медвідь-«Кремінь» і з десятьма повстанцями перейшли звідтіля в Новострілищанський район.[37]

Під час тривалого допиту, проведеного 1 серпня 1945 року, слідчий намагався вирвати в М. Дужого зізнання про його участь в УГВР.[38] Полонений талановито розвинув і докладно виклав надуману версію про те, що його відомості про УГВР були почерпнуті з розповідей Ростислава Волошина,[39] який загинув ще 22 серпня 1944 року, та поширюваних документальних матеріялів, і на цій основі, мовляв, він і писав свої статті.

Одначе, суд зробив такі висновки і звинувачення, які практично суперечили тому, що говорив М. Дужий. Про це свідчить текст вироку, що подається нижче в перекладі українською мовою, але із збереженням особливостей оригіналу.

ВИРОК

Іменем Союзу Совєтських Соціялістичних Республік 1946 р., лютого, 4 дня Військовий трибунал військ НКВД Київської области в місті Києві в приміщенні Військового трибуналу на закритому судовому засіданні в складі:

головуючого капітана юстиції Некачала і членів: лейтенанта міліції Скип'яна, мол[одшого] лейтенанта міліції Пархоменка за участю секретаря Шіндельмана розглянув справу про звинувачення гр[омадянина] СССР:

1. Дужого Миколи Атанасовича, 1901 року народження, уродженця села Карів Рава-Руського району Львівської области, без визначеного місця проживання і заняття, із селян-середняків, за соцстаном службовця, українця, безпартійного, з вищою освітою, неодруженого, несудженого.

[Далі подібні відомості подаються про Івана Пеленського, Дмитра Сусика, Мирослава-Євгена Мартина і Миколу Филиповського].

Усі п'ять [звинувачуються] в злочинах, передбачених ст. ст. 54 Іа і 54 II К[римінального] К[одексу] УССР, Організація Українських Націоналістів – ОУН, учасниками якої є підсудні, прикриваючись гаслом боротьби за створення так званої «Самостійної Української Держави»; створені ОУН збройні банди «Української Повстанської Армії» – УПА і після перемоги над гітлерівською Німеччиною продовжують займатися боротьбою проти частин Червоної армії, совєтсько-партійного активу, чинять розправи над мирним населенням.

Конкретно кожним із підсудних здійснені такі злочини:

37. Там само, арк. 25.

38. Там само, арк. 30-39.

39. Докладніше про Р. Волошина див.: Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 69-70.

Дужий Микола, проживаючи на тимчасово окупованій німецькими загарбниками території, в липні 1941 року зрадив батьківщину і вступив у члени ОУН. Працюючи відповідальним секретарем Українського націоналістичного товариства «Просвіта», за завданням Центрального керівництва ОУН здійснював націоналістичний вплив на його членів.

Протягом 1940 і до березня 1944 року працював референтом відділу культурної праці «Українського Центрального Комітету», створеного німцями для зрадницької діяльности як помічника окупаційної влади.

У червні 1944 року вступив до банди УПА, де одержав кличку «Вировий» і працював у відділі пропаґанди редактором військово-політичних видань УПА, редаґуючи журнал «Повстанець», в якому систематично вміщував свої статті контрреволюційного змісту з наклепами на совєтську дійсність і ворожими поглядами проти керівників Комуністичної партії і Совєтського уряду.

З червня 1944 року ввійшов до складу Президії «Української Головної Визвольної Ради» – УГВР, брав активну участь у висвітленні в оунівській пресі мети і завдань УГВР, у написанні низки документів цієї організації. Як член Президії УГВР у серпні 1944 року брав участь у церемонії прийняття присяги від учасників банд УПА. За активні дії в боротьбі проти совєтської влади одержав звання сотника і був нагороджений «Бронзовим Хрестом Заслуги» [...]

Усі підсудні протягом кількох місяців ховалися в збудованому ними підземному сховищі в селі Дев'ятниках Дрогобицької области до 4 червня 1945 року, тобто до арештування їх органами НКВД.

На підставі викладеного Військовий трибунал визнав звинувачення Дужого, Сусика, Мартина і Филиповського за ст. ст. 54 Іа і 54 II КК УССР доведеним, але вважає недоцільним застосовувати до Сусика, Мартина і Филиповського повної санкції статті 54 Іа КК УССР. Стосовно Пеленського звинувачення довело за ст. ст. 2 Указу Президії Верховної Ради СССР від 19 квітня 1943 року, а не за ст. 54 Іа і за ст. 54 II КК УССР.

Керуючись ст. ст. 296 і 297 КК УССР

Засудив:

Дужого Миколу Атанасовича за сукупністю здійснених ним злочинів на підставі ст. 54 Іа КК УССР піддати найвищій мірі кримінального покарання – розстрілу без конфіскації майна, оскільки такого немає.[40]

Цей типовий для московсько-большевицької державно-терористичної системи вирок був настільки драконівським, що навіть Військова колеґія Верховного Суду СССР 19 квітня 1946 року змушена була його пом'якшити. Смертну кару замінено двадцятьма роками каторжних робіт і позбавленням політичних прав на п'ять років.[41]

Таким чином, миттєва смерть була перетворена, за висловом відомого письменника і політв'язня Бориса Антоненка-Давидовича, «на повільну роковану страту».

Окрім згаданого, у справі є й чимало інших дуже важливих звісток до життєписів названих вище учасників визвольного руху, історії деяких со-

40. Архів УСБУ ЛО, спр. П-29 767, арк. 336-343.

41. Там само, арк. 368-368 зв.

тень УПА, різних підпільних видань, тактики і методів слідства, застосовуваних до провідних діячів ОУН тощо.

Наявна в зібраних документах інформація, незважаючи на її специфіку, викликану позицією авторів-слідчих московського репресивного апарату, всупереч їх намірам вимальовує образ Миколи Дужого-«Вирового» як визначну особистість в українському визвольному повстанському русі, яка усі свої знання, обдарованість і самовіддану працю найкращих років життя усвідомлено присвятила нації та її боротьбі за державну незалежність. Продовжував він таку діяльність і в часі слідства, і в довгі роки тюремно-табірного невільничого життя, що привело його до передчасної смерти. Подібно, як у 1931 році польська поліція з тюремщиками брутальними фізичними і моральними тортурами довели в ув'язненні до смерти молодого подвижника українського націоналізму Степана Охримовича,[42] так і в 1955 році московські професіональні убивці поставили на крайню грань життя Миколи Дужого. Спільне в обидвох те, що їх відпущено додому не жити, а в муках умирати. Із табору Микола Дужий був звільнений 21 квітня, а вже менше як за місяць, 17 травня того ж 1955 року він помер у Львові.[43]

Ефективним ушануванням пам'яті визначного діяча ОУН, УГВР, УПА і «Просвіти» була б підготовка бібліографічного покажчика його друкованих праць, який уможливив би значно докладніше вести мову про місце Миколи Дужого не лише у націоналістичному русі, але й різних ділянках української культури. Те, що зроблено досі, є лише першими принагідними спробами.

Кваліфіковано не вивчена і не поцінована редакторська діяльність Миколи Дужого. А розпочав він її ще в молоді роки. Порівняно краще відома його редакторська праця в журналі «Студентський шлях» уже в 1931 році. Протягом 1935-1939 років він редагував знамениті й надзвичайно популярні в Галичині та інших регіонах України календарі «Просвіти», які допомогли не одній тисячі наших співвітчизників твердо стати на ґрунт національної свідомости. Таку ж роботу він виконував і пізніше. В УПА редагував часопис «Повстанець». Дбав і про забезпечення УПА спеціяльною військовою літературою. За його коректурою і під фахово-військовою редакцією Дмитра Грицая-«Перебийноса» пішов у повстанське середовище перекладений з російської «Бойовий правильник піхоти» (1943 р.).[44]

І в студентські роки, і в період розгортання мережі осередків ОУН, і в культурно-освітній праці над вихованням у просвітянських легальних структурах десятків і сотень тисяч ідейно переконаних незламних борців за волю України, і в лавах УПА, і в УГВР Микола Дужий словом і зброєю ефективно працював, наближаючи відновлення національної незалежности України. ❑

42. Докладніше про нього див.: Коссак, Охримович, Тураш / Передмова Р. Малащука. – Торонто: Ліга Визволення України, 1968. – С. 115-167.

43. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. – 1994. – С. 80-81.

44. Бойовий правильник піхоти. З російського видання «Боевой устав пехоты». – Москва, 1943. – Переклав Д. М. Б. // Літопис УПА: Нова серія. – Київ-Торонто, 1995. – Т. 1: Видання Головного Командування УПА. – С. 336; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49: Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 195.

Дарія Тетерина-Блохин

Друзі Т. Г. Шевченка в житті і в останні дні його життя

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердешний рай
І більш нічого не давай!
А всім нам зкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли.

(Т. Шевченко. «Молитва»)

Відзначення Шевченківських днів увійшло у традицію українського життя як в Україні, так і на чужині, подібно, як відзначення Днів Камоенса в Португалії, Ґете у Німеччині, Данте в Італії та ін.

Т. Шевченко заслужив любов у народу, що стала найвищою йому нагородою, а в історії світової літератури, – як сказав шведський літературознавець Альфред Єнсен, – «він поставив собі пам'ятник сильніший від бронзи».

Нові знайдені матеріяли, нові праці про життя і творчість поета, невтомна боротьба за глибоку пошану нашого національного Пророка не дають успіхів ворогам, які намагаються фальшувати і применшити його значення для нас і для історії України. Ніхто із борців за визволення українського народу від національного гніту в XIX ст., в тогочасній дійсності жахливої національної Руїни, не закликав так безстрашно до революційної боротьби: «Вставайте, кайдани порвіте!», як це зробив Тарас Шевченко. І цим він заставив царський уряд боятися, захитав його впевненість у перемозі над Україною.

Глибоко люблячий син свого народу ніколи не став на коліна перед московськими поневолювачами, вірив в перемогу і закликав всіх українців до віри. Він дав народові святу книгу – «Кобзар». Жоден народ не відображений у творах інших видатних письменників, як український народ в «Кобзарі» Т. Шевченка, бо Шевченко говорить голосом свого народу. Він ніколи не допускав думок, навіть у важкі часи його заслання, що він одинокий, він писав:

Одинокий?.. А Україна?
А степи широкі?!
Там повіє буйнесенький,

Як брат заговорить...
Там в широкім полі воля,..
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.

Не дивно, що до нього, до його творчості потяглося і селянство, яке відчувало у ньому свою душу, і найкращі представники нашого панства, того «козацького панства», яке пам'ятало, як колись то воно «без хлопа і пана» здобувало славу і волю для української Держави. Воно відчувало в поетові нового носія того духа нації, і тої традиції державности, яку воно боронило від «самовластя Москви».

Т. Шевченко був улюбленим гостем чи то в селянській хаті, чи то в маєтку князя Миколи Рєпніна-Волконського, який був свояком останнього гетьмана України Кирила Розумовського. М. Рєпнін був генерал-губернатором Малоросії і вперто домагався відновлення козацтва і повернення Україні її «прав і вольностей». Навіть Наполеон оцінив хоробрість М. Рєпніна, який в битві під Австерліцом був ранений і попав в полон (він був на боці Росії), і повернув йому на знак пошани його шаблю. Познайомившись з Наполеоном, Рєпнін зробився його прихильником, бо надіявся, що відродивши Польщу й розбивши Росію, він поверне Україні її незалежність, права і волю. Після війни 1812 року Рєпніна призначено на посаду віце-короля Саксонії, де він завдяки своїй праці і організаторським здібностям поправив всі лиха заподіяні війною. Після цього він повернувся на Україну в ролі генерала-губернатора Малоросії і добивався прав і відродження козацтва. За цю свою українську політику був переслідуваний російським урядом (Миколою І). У 1840 році Рєпнін доживав у своєму маєтку у Яготині (колишній палаті Розумовського), де без права виїзду. Він відчув у Шевченкові нову народну українську силу й увів молодого поета у товариство того «козацького панства», до якого належав сам і спричинився до поширення його слави. Рєпнін впливав на творчість Шевченка, передавши йому, так би мовити, традиції державности України і романтики козацтва. Рєпнін викупив із кріпацтва друга Шевченка, відомого артиста Щепкіна, був меценатом українського театру.

Талант Т. Шевченка як маляра, викликав подив знавців мистецтва, а деклямація своїх віршів «настроювала присутніх на високий діяпазон», як говорив Рєпнін. Крім цього, Шевченко мав гарний голос і чудово співав народні пісні. Тому приїзду Шевченка чекали з нетерпінням, люди приїжджали з усіх околиць, щоб побачити і почути його.

У Рєпніних часто Т. Шевченко зустрічався з графом Василем Капністом, який походив з родини заслужених Миргородських полковників. Він у 1791 році їздив до Пруссії просити допомоги і оборони для України від «тиранії російського правительства», надіючись на війну між Пруссією і Росією. Граф Капніст свято беріг традиції своєї родини, ворожої до

російської тиранії на Україні. Він був великим приятелем і однодумцем Рєпніних і познайомив Т. Шевченка з цим товариством. Капніст вірив, що Шевченко продовжить справу князя Рєпніна і створить зв'язок між старою козацькою шляхтою і новими народними силами, які він пробудить своїм вогненним словом:

> Так, Шевченко дасть той новий дороговказ, який буде довго освітлювати шлях нашого народу до його славної будуччини! Ось вона, велика книга нашого народу – «Кобзар» видання 1840 року. Велика ця книга, а через сто років стане «книгою битія» українського народу!.. Послухайте,.. як цей колишній кріпак, як цей поет, цей геній – кість від кости і кров від крови син свого народу віддає Ваші шляхетні думки і мрії (деклямує «Гетьмани»).

На це князь Рєпнін відповів:

> Так, в цій книзі криється великий заповіт – державний, традиційний заповіт, ідея права і порядку нашого народу. В цьому розподілі на героїку козацтва і лірику хліборобства відчула Шевченкова муза ту велику правду, яку відвічно ховала в собі наша державна дійсність. Він, Шевченко, цей син нашого народу, відчув цей відвічний розподіл на козаків і гречкосіїв і в своїй творчості дав синтезу для тих, що для неї славу здобували (3, С. 22).

З великою повагою і любов'ю ставилась до Шевченка донька князя Рєпніна – княжна Варвара Рєпніна (1809-1899), велика його приятелька, якій він присвятив поеми «Тризна» і «Сліпа». З її листування з професором Шарлем Ейнаром (у Швайцарії!) довідуємося про відносини кн. В. Рєпніної і Т. Шевченка, яких в'язала не лише приязнь, але й глибоке почуття. Після арешту Шевченка, вона як могла клопоталася і навіть всевладний тоді жандармський полковник граф Орлов суворо попереджав, що доньці скомпрометованого в очах російського уряду за українство князя Рєпніна не слід втручатися в політичні справи і клопотатися про «покараного і відданого в солдати рядового Шевченка», загрожуючи її таким же покаранням. Ось як характеризує її Навроцький: «... це велика, сильна і розумна душа, я думав, що таких нема на світі. Якби хоч сота доля або хоч тисячна була таких на Україні, то не знаю, що тоді було б, тілько не та біда, що тепер» (3, С. 9). Дійсно, вона була жвава, розумна, глибоко релігійна і, як говорив П. Селецький, «найбільш українофільське наставлена з усіх членів родини Рєпніна. Доброта і добродійність робили її своєю святою» (там же). До речі, Петро Селецький був композитором з великими здібностями. Він був учнем відомого угорського композитора Ференца Ліста, який бував в Україні (1842-43, 1847) і написав на українські теми дві п'єси для фортепіяно («Українська балада» та «Скарга»).

Шевченко був безмірно вдячний за все Варварі, «бо завдяки молитва і турботам Вашим, – як він казав їй, – я призначений професором малювання університету в Києві. Глибоко і щиро дякую Вам моя заступнице і захиснице» (3, С. 27). Шевченко називав її своєю «музою, променем натхнення». На це В. Рєпніна відповідала:

Ні, дорогий, Тарасе Григоровичу, я не можу бути Вашою музою, бо я лише ліра з порваними струнами, за винятком однієї – струни християнської любови... Вас всі люблять, всі бажають Вам успіху, всі захоплюються Вашим генієм. Але я зокрема палко вірю в те, що Ви досягнете високої цілі і хочу від всієї душі аби Ви для всіх були великим і славним, ... вірте, що Ваша Муза не земна, а небесна, що вона крилата і прекрасна, як перемога (3, С. 28).

Молодий князь Василь Рєпнін, брат Варвари, був добрим приятелем Т. Шевченка. Він був гуманною людиною, добре ставився до селянства. Захоплювався українськими піснями і романтикою минулого, часто співав разом із Шевченком народні пісні. Шевченко малював портрет його, його дружини Тетяни і його дітей у Яготині.

Зустрічі нашого поета з такими людьми, давали йому велику наснагу і віру на краще майбутнє нашого народу. Шевченко належав до тих щасливих обранців Божого Провидіння, котрі мають великий дар, але і ще більший обов'язок до свого краю, свого народу. І він усвідомлює, що

Цей Божий дар
Принести треба Батьківщині,
Поставить треба під удар...
(«Тризна»)

Значну частину свого життя Т. Шевченко прожив у Петербурзі (17 років), але він ніколи не забував свого народу. Він пише поезії, малює портрети українських видатних людей, і цим самим не дає можливості стерти з пам'яті факти історії України, її славних синів, які боролися за свободу свого народу.

У Петербурзі на Виборзькій стороні у церкві Сампсонія-Страннопріємця 29 грудня 1724 року було поховано гетьмана Лівобережної України Павла Полуботка, який відбував каторгу в Петропавловській фортеці. Він захищав права українського народу, козацтва, які нищив російський царизм. Т. Шевченко написав поему «Сон» («Гори мої високії», 1847), де туга за рідним краєм переплітається з роздумами про трагічні події в історії України. Поет присвятив полум'яні слова «вільному гетьманові», дорікаючи всім:

– Недоуми!
Занапастили Божий рай!..
Гетьманщина!!..

За них поет сам просить в України прощення:

Простіть!.. Я Богу помолюсь...
Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю! (2, С. 30).

Шевченко хотів створити офорт «Павло Полуботок в Петербурзі», але це йому не вдалось. Шість офортів – «У Києві», «Видубецький монастир», «Кавказ», «Старости», «Судна рада» і «Дари в Чигирині» – склали перший випуск під назвою «Живописна Україна».

Т. Шевченко познайомився з М. Костомаровим, який згадував, що він «був у захопленні» від поета. Він писав: «Це був цілий народ, який говорив вустами свого поета». Поезії Шевченка, в оцінці Костомарова, були явищем всенародним, вселюдським і це не суперечить того, що Шевченко – великий національний поет. Шевченко теж цінив книгу Костомарова про Богдана Хмельницького і писав: «Прекрасна книга, яка повно зображує цього бунтівника». Під свіжим впливом знайомства і дружби з Шевченком, напевне, писалася «Книга битія українського народу» М. Костомарова. Від М. Костомарова поет вперше дізнався про Кирило-Методіївське товариство, членом якого теж був.

На початку 1840 років Т. Шевченко зустрівся з П. Федотовим на заняттях в Академії мистецтв. Він цінив творчість художника Федотова, його новаторський досвід, працюючи над серією гравюр «Притча про блудного сина». Трагічна смерть Федотова в божевільному домі була відображена Шевченком в повісті «Художник».

Шевченко був знайомий із художником-гравером Ф. Іорданом. 3 травня 1858 року Шевченко писав в своєму щоденнику: «В Ермітажі зустрівся і познайомився з знаменитим гравером Іорданом, ... він запропонував мені свої послуги в заняттях акватинтою. Який щирий, милий чоловік і художник... Він мені показував на протязі години всі найновіші прийоми гравюри акватинти. Пообіцяв мені допомагати всім, що від нього буде залежати. Я попрощався з ним наполовину гравером». Шевченко видав прекрасні гравюри акватинти в 1858-1860 рр. Удосконалювати граверне мистецтво допомагав Шевченкові М. Уткін (1789-1862), академік, гравер. У щоденнику Шевченка є запис, що повертаючись із заслання, він відвідав М. Уткіна на його квартирі.

Серед добрих знайомих Т. Шевченка слід відмітити родину Петровських. Поет вчився із П. Петровським в одній клясі у Карла Брюллова. Сестрі свого друга, 15-річній Парасковії Петровській, Шевченко присвятив свою поему «Тополя». Він намалював на пам'ять дівчині стрункy тополю в її альбомі. Шевченко часто відвідував родину Петровських – маму, Павла, де його радо приймали. Пашенька гарно грала і співала українських пісень на прохання Тараса. Павло помер від туберкульозу 29 травня 1842 року в Римі. На прохання мами Спілка художників видала вдові 100 крб. «для розвитку таланту доньки», але це не врятувало її таланту, вона змушена була у 17 років покинути школу мистецтв і йти працювати. В 1851 році Парасковія вийшла заміж за Шевченкового друга Миколу Лаврова, кріпака, який вчився в Академії з Тарасом. В 1858 році, повертаючись із заслання, Шевченко навідав родину Петровських.

Донині в Петербурзі живуть нащадки Лаврових – правнучка П. Петровської – Ніна Зегжда, яка зберігає два портрети її прабабки, виконані М. Лавровим, а також альбом малюнків П. Петровської з 1840 років.[1]

Цікаві спомини про нашого поета залишила письменниця, редактор першого українського суспільно-політичного і літературно-художнього журналу «Основа», Надія Білозерська, дружина друга Шевченка, члена Кирило-Методіївського товариства Василя Білозерського. Вона познайомилася з Шевченком у М. Костомарова, де по «вівторках» відбувалися зустрічі близьких друзів. Згодом вона писала: «В них [Костомарова і Шевченка. – Т. Д.] було багато спільного: таж жвавість, веселість, таж присутність сильного таланту, глибоке політичне чуття, любов до всього прекрасного і однакова відраза до насилля і підлости».[2]

Розповідаючи про ці вечори, Н. Білозерська відмічала:

> Шевченко прекрасно співав українські народні пісні так, що навіть неукраїнці могли з задоволенням його слухати. Все, що він говорив було продумано ним, розумно і талановито сказано. Він знав Байрона і Шекспіра з російських перекладів і ретельно вивчав їх, особливо останнього, нерідко цитував, і завжди до речі, ... ці вечори були цікавими; там можна було зустріти представників науки і літератури ... Проводились і інтимні вечори, де сходились близькі між собою люди і, не стидаючись, вони говорили все, що їм приходило в голову.[3]

Померла Н. Білозерська 50 років пізніше, як було похоронено Т. Шевченка, похована на Смоленському кладовищі.

Знав і підтримував дружні зв'язки Шевченко з Василем Григоровичем (1786-1865), якому присвятив свою поему «Гайдамаки», де зазначалось: «Василю Івановичу Григоровичу, 22 квітня 1838 року». Ця дата була важливою в житті Т. Шевченка – день звільнення його від кріпацтва, «вічно на волю», він міг «вибрати собі рід життя, який захоче», як сказано було в документі.

Знайомство Шевченка з конференц-секретарем Академії мистецтв допомогло Тарасові стати учнем Академії. В. Григорович був походженням з українських дворян, які жили в місті Трятине на Полтавщині. У 1803 році він закінчив Київську академію, але праця в державних установах була йому важким ярмом. Він рвався до мистецтва, багато читав, писав, видав у Петербурзі «Журнал изящніьх искусств». З 1824 року був він секретарем Комітету допомоги художників. У квітні 1829 року Григоровича призначено на посаду конференц-секретаря Академії мистецтв, а через два роки – професором теорії мистецтв. Він став видною фігурою – «всемогутній в Академії Григорович» (В. Серов), «батько і командир» (К. Брюллов).

1. Літературна Україна. – 1971. – 15. – УП.
2. Русская старина. – 1866. – березень. – С. 611.
3. Там само. – С. 612.

Учень К. Брюллова М. Меліков писав про нього як про великого шанувальника мистецтва, без поради якого ні один художник тоді не обходився. В поемі «Гайдамаки» Т. Шевченко назвав його «щирим батьком», який Тарасові на «чужині не дав загинути»:

Якби не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі поховали
В снігу на чужині.

У листах (грудень 1843) Т. Шевченко звертається до нього: «Батьку мій рідний, порадь мені, як синові, що мені робити?... Якщо не зберу грошей, щоб поїхати за границю, то зберу так, щоб приїхати в Академію, бо їй-богу хочеться вчитися». Григорович підтримав бажання Шевченка продовжувати вчитися в Академії мистецтв, Шевченко повертається в Петербург і береться за здійснення замислу видання офортів першого випуску «Живописної України».

Перебуваючи в Новопетровській фортеці, Шевченко у квітні 1855 року пише поздоровлення своєму «незабутньому благодателю» з святом Паски: «Ось уже дев'ятий рік я зустрічаю це свято далеко... Вісім років я вистрадав мовчки... Я нікому не писав слова про себе. Думав, що терпінням все перенесу. Але я гірко помилявся, терпіння так і залишилося терпінням...». Він просить В. Григоровича і Ф. Толстого допомогти йому – просити перед корпусним командиром і президентом Академії мистецтв про полегшення йому присуду. Вони турбуються про звільнення Шевченка від солдатської каторги. Не без допомоги «всемогутнього в Академії Григоровича» Шевченко одержав в Академії мистецтв квартиру-майстерню, де жив і творив до кінця свого життя. Його «батько і командир», Григорович помер чотири роки після смерти Т. Шевченка і був похований, де і спочатку Шевченко.

Не можна не згадати серед людей «прекрасних душевних якостей», «людей з серцем» – близьких друзів поета – матір М. Костомарова Тетяну (померла 1 лютого 1875 року, похована на Смоленському кладовищі). Шевченко називав її «щасливішою і благороднішою матір'ю прекрасного сина». У серпні 1857 року Шевченко по дорозі із заслання, відвідав її в Саратові, куди було заслано М. Костомарова після розгрому Кирило-Методіївського братства, але не застав його. Вона його «привітала, як рідного сина радісним поцілунком і щирими сльозами», про що записав поет в своєму щоденнику: «І, Боже мій, – пише він, – чого ми з нею не згадували, про що ми з нею не переговорили». Напевно, і згадали 6 вересня 1847 року, коли на поштовій станції у Броварах зустрілися разом, коли дружина Аліна зі своєю мамою і мамою чоловіка відправлялися до Петербургу, де був заарештований наречений. І тут вони побачили Шевченка, якого проводжали два жандарми, і скрикнули: «Ще один арештований... Тарас Григорович Шевченко».

Тарас підійшов до них і сказав: «Оце ж бідна Миколина мати, а це, мабуть, його молоденька дружинонька. Ой лихо, лихо тяжке, горенько матері і дівчині». Він поцілував їх і сказав, що він про себе не переживає, бо він одинокий, «бобиль», а «Миколи мені жаль, бо в його є мама й дружинонька, і він нічим не винен, хіба тим, що зі мною побратався. Прости мене, матінко, і не кляни!». Він знову, прощаючись, поцілувався, сів з жандармами на віз, і трійка коней підхопилася з місця. Тарас високо підняв шапку і довго махав нею на прощання... В цей же нещасливий 1847 рік 19 травня Шевченко ще раз, крізь ґрати, бачив матір Костомарова, яка йшла по двору III відділення на побачення із сином, прибита горем, «чорніша чорної землі, ... з хреста неначе знята», як писав поет у цей же день в поезії «М. І. Костомарову», проникнутій глибоким співчуттям до її страждань. Автограф цієї поезії Тарас вручив Тетяні Петрівні під час зустрічі в Саратові.

Мати М. Костомарова була прекрасною жінкою. Народилася вона в убогих кріпосних селян поміщика Костомарова в селі Красовка Острогожського повіту Воронізької области, близько Харківщини. Населення тут мало чим відрізнялося від українського. Часто згадували селяни: «Жили тут у нас Петренки, діти Петра Мельника і була дівчинка Таня. Старий Костомар взяв її в горничні у двір, а потім вона йому сподобалась, він відвіз її до Москви навчати різних мов...».[4] Незважаючи на незадоволення рідних, поміщик Костомаров одружився з Танею, яку дуже любив і, яка, ще «до вінця», народила йому сина Миколу, в якому він «душі не чаяв», але О. Кониський згадує, що батько Миколи «до кріпосних був дуже лютий, що і вони його замордували» (4, С. 188). Шевченко з синівською любов'ю і повагою відносився до Т. Костомарової, цінував її живий розум і добре серце. Про що згадує Л. Жемчужніков: «У Костомарова кожний вівторок збиралися гості, і я кожен раз заставав там Шевченка, який більшу частину вечора просиджував з милою і розумною старенькою матір'ю Костомарова» (5, С. 431).

З великою повагою ставився до Т. Шевченка Василь Лазаревський (1817-1890), який прочитав «Кобзар» Т. Шевченка у 1845 році і назавжди пройнявся глибокою повагою і любов'ю до автора. Шевченко в той час відбував своє заслання. У жовтні 1848 року Василь Лазаревський писав Шевченкові, який знаходився в Аральській експедиції:

> Де тебе орудує твоя гірка година, мій любий, одірвала тебе від Божого світу, від живої людини, від вільної думки, від волі голубки... Коли у мене, на сім краю світа, буває, сльозами нудьга із серця збігає, що ж діється з тобою, що ж діється з твоєю думкою, коли ти знаєш, що не збігать їм ніколи на простор Божий? Уперше веду речі з тобою, а віддав би я і не знаю що, щоб одтдать тобі хоч що-небудь із того, що у чоловіка своє... (5, С. 66).

Після повернення Шевченка із заслання до Петербургу першим він відвідав Василя Лазаревського. Про це Шевченко згадує в своєму що-

4. Киевская старина. – 1895. – квітень. – С. 65.

деннику 29 березня 1858 року: «... о 12 годині з М. Лазаревським поїхали до Василя Матвійовича. На чудо всі шість братів Лазаревських, і всі як один, прекрасні люди... Василь прийняв мене як давно уже знайомого свого друга. А ми з ним перший раз зустрічаємось. От земляк так земляк». В. Лазаревський мав деякі літературні здібності, надрукував декілька оповідань в газетах і журналах. Він зробив переклад «Король Лір» Шекспіра, який присвятив своїй дружині, Любові Зотовій, портрет якої намалював Т. Шевченко у 1860 році. Пізніше він займав видне становище – був колезьким радником. Маючи зв'язки зі столичною бюрократією, він сприяв визволенню Т. Шевченка з солдатської каторги, навіть турбувався про матеріяльну допомогу, просячи М. Некрасова прийняти участь у збиранні засобів Т. Шевченкові на оплату дороги із заслання в Петербург. Це видно з листа Анастасії Толстої, дружини віце-президента Академії мистецтв графа Ф. П. Толстого: «На кінець моє бажання увінчалось успіхом – Т. Г. Шевченко в Петербурзі, – пише вона другові поета 9 квітня 1858 року. Не знаю, як мені дякувати Вам за Вашу благородну участь у цій добрій справі. В сьогоднішню суботу у нас зберуться декілька людей, поетів і художників на обід з нагоди щасливого повернення Т. Г. Шевченка, і щоб наше свято було повністю святковим, треба чекати Вас, Василю Матвійовичу... Це порадує графа і мене, і багатьох прихильників Вашої особистости, із яких першою є – я».[5] М. Шелгунов називав Василя Лазаревського «людиною із серцем». І ця «людина із серцем» відвідала нашого поета напередодні його смерти. Шевченко говорив з ним, що йому хочеться в Україну, що навесні поїде в Україну, що рідне повітря відновить йому здоров'я: «От якби додому, там би я може одужав».[6] Шевченко кілька разів сказав, як йому не хочеться вмирати (7, С. 383). Так і не вдалося нашому поетові поїхати в Україну. Стан здоров'я погіршився з кінця 1860 року, тяжкий стан здоров'я наступив під кінець січня 1861 року. 20 січня уже з трудом писав лист своєму братові Варфоломеєві: «Утомився, ніби копу жита за одним замахом змолотив». Його відвідували друзі: з Києва приїхав письменник М. Лєсков, інж. Ф. Черненко, М. Костомаров та ін. Всі бачили, що поет був у дуже важкому стані – водянка легенів не давала йому дихати, але він сидів, а навколо нього лежали незакінчені праці. Вранці в суботу був день його народження й іменин. Перший привітав його друг і сусід Михайло Лазаревський і застав його в жахливих муках, він сидів на ліжку і важко дихав. «Напиши братові Варфоломею, що мені дуже недобре!», – проказав він з трудом. Приїхав лікар Барбі і сказав, що стан його друга – незадовільний, вода пішла в легені.

Лев Жемчужніков, який відвідав Шевченка, розказував, що поет мав великі болі в грудях, але «муки не вирвали з грудей жодного стогону», він

5. Центральний державний архів літератури і мистецтв, ф. 277, оп. 1, № 173.
6. Смерть і похорон Т. Г. Шевченка. – Київ, 1961. – С. 30.

лише «стискував зуби, виривав зубами вуса» (7, С. 332). О шостій годині приїхав один з друзів, поляк, з яким поет був на засланні, доктор Круневич. Хворий далі був у важкому стані і, здавалось, усе зрозумів. Лікарі були безсилі щось зробити. О пів на 11 год. Шевченка відвідав М. Лазаревський з іншими приятелями, але говорити йому було трудно. Всю ніч просидів він на ліжку, біль у грудях не давала можливості лягти. О 5 годині ранку Шевченко покликав слугу і попросив склянку чаю з молоком. Випив чай і пішов вниз по сходах в майстерню. Зійшовши зі сходів, охнув і впав. Серце перестало битися. Цей день, 10 березня 1861 року, навіки став днем української національної жалоби. Блискавкою розійшлася вістка про смерть поета по всьому Петербургу і полетіла до всіх міст і сіл України. Тлінні останки небіжчика були перенесені до академічної церкви. М. Лєсков розказував, що на обличчі поета «лежав відбиток тих благородних дум, що ніколи не покидали живого Шевченка». Відвідало поета багато людей, малювали його в труні (Мікешен, Ейслер, Дмитрієв-Оренбурзький і ін.), зробили гіпсову маску з обличчя поета. 12 березня коридори Академії були заповнені: вчені, письменники, мистці, журналісти, громадські діячі й студенти – всі прийшли, щоб попрощатися востаннє із великим Кобзарем України. Студенти несли домовину, міняючись, через весь Василівський острів до Смоленського кладовища. Спереду домовини несли лавровий вінок.

Численна була українська колона на чолі з товариством «Громада» і редакційною колеґією журналу «Основа»; польська колона – Сераковський, Желіґовський, Крунєвич та ін. друзі, які бачили у Шевченкові союзника у боротьбі проти московського царизму. Ближче до труни стояли: П. Куліш, М. Костомаров і В. Білозерський – братчики Кирило-Методіївського товариства.

Російська колона – М. Некрасов, М. Салтиков-Щедрін, О. Пипін, М. Михайлов та ін. Щира любов і пошана до Шевченка з'єднала всіх. Десять промов було виголошено над труною Шевченка – в церкві і на кладовищі. З українців говорили: П. Куліш, В. Білозерський, М. Костомаров, П. Таволга-Мокрицький, О. Афанасьєв-Чужбинський, Ф. Хартахай; з росіян – М. Курочкін, С. Южаков; від поляків – студент В. Хорошовський. У церкві говорив П. Куліш: «Нема у нас нікого, достойного проректи рідне українське слово... уся сила і вся краса нашої мови тільки йому відкрилася... Будь же, Тарасе, певен, що ми твій заповіт соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, прокладеної тобою. Коли ж у нас не стане снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, святую правду глаголити, то лучче ми мовчатимемо».

На кладовищі почав промовляти М. Костомаров, але схвильований заридав і пішов геть.

Прекрасну промову виголосив поляк В. Хорошевський:

Нехай і польське слово, коротке, але сердечне, пролунає над твоєю труною, чесний український пророче. Ти кохав свою рідну країну, свій блакитний Дніпро, свій сіромашний народ, ти був цьому народу гідним співцем, на його сльозу ти завжди сльозою відгукувався – слава тобі. Ти ніби не любив поляків, але цю нехіть до них викликали в тобі їхні помилки, ... отже, тієї нехоті причина лежить у тому, «Що ти багатьох кохав, і що кохав багато». Слава тобі! За помилки батьків сини не відповідають,.. краще промовимо над цими останками братнє – «любімося!»... (7, С. 386).

Хвилююче прозвучали слова росіянина М. Курочкіна: «Ще одна могила розкрилася перед нами! Ще одна чиста, світла особистість покинула нас; ще одна особа, що відноситься до вибраних, сказала самі світлі його вірування,.. його бажання... Не дожив він до здійснення тих бажань, які поширювалися його піснями, ... він зробив у житті своє діло! Щастя в житті було не для нього – його чекає інше, посмертне щастя – слава!».[7]

У виступі Ф. Хартахая, співпрацівника журналу «Современник», звучало: «Матінко наша Україно, степи наші, могили, Дніпро широкий, небо наше синє! Хто вам пісню заспіває і про вас згадає?! Хто вас так щиро любитиме і за вас душу положить! Тарас Григорович у труні, наряженій на той світ! Затих, замовк наш соловейко навіки. Україно, Україно! Де твій син вірний? Мово українська! Де твій батько, що тебе так шанував, що через нього і тебе ще більше поважати стали?».[8]

Плянувалися ще виступи студентів університету Є. Южакова і П. Чубинського, але поліція заборонила дальші виступи. Увечері, повернувшись з похорону, М. Некрасов написав вірш, присвячений Т. Шевченкові:

Не предавайтесь особой уніьлости –
Случай предвиденніьй, чуть не желательніьй.
Так погибает по Божьей милости
Русской земли человек замечательніьй!

Хоч Шевченко ніколи не був людиною російської землі, а лише вимушений жити на ній, але це ще раз підтверджується, що росіяни шанували нашого поета, художника і, як це було прийнято, використовували таланти, українську культуру, бо ж чомусь Шевченкові заборонялося повернутися після заслання в Україну. В день смерти Шевченка зібралися його друзі у квартирі М. Лазаревського, щоб порадитися як увічнити пам'ять Великого Кобзаря. Було вирішено, що тлінні останки поета, згідно його заповіту, потрібно перевезти в Україну. Цього домагалася й українська київська молодь. На Смоленському кладовищі Шевченко пролежав лише два місяці. Щонеділі відправлялась Панахида, а могила його потопала в квітах. Все березневе число українського журналу «Основа» було присвячене пам'яті поета. В німецькому популярному тижневику «Die Glocke» вміщено було велику статтю з портретом.

7. Основа. – 1861. – №3. – С. 14-15.
8. Там само. – С. 14.

Помістив теплу згадку про поета і О. Герцен у журналі «Колокол», озвався польський часопис «Kurjer Wilenski», а також англійський письменник Діккенс. Але найкращою була оцінка діяльности, яку дав російський критик Аполлон Григор'єв в журналі «Время» (квітень, 1861), якою накликав на себе неприємність, але критик написав живу правду, бо інакше він не міг. Він писав:

> Щодо краси і сили поезії багато хто ставить Шевченка нарівні з Пушкіним і з Міцкевичем. Ми підемо далі: у Шевченка сяє та гола краса поезії народної, якої у Пушкіна і у Міцкевича лише іскорки блищать. Натура Шевченка світліша, простіша і щиріша від натури Гоголя, великого письменника України, що поставив себе у фальшиве становище – бути письменником цілком чужого йому побуту російського... Шевченко останній кобзар і перший великий поет нової великої літератури...[9]

26 травня 1861 року було одержано дозвіл на перевезення тлінних останків Шевченка до Києва. Супроводжувати труну доручено молодим членам «Громади»: маляреві Григорію Чистахівському і студентові Олександру Лазаревському, майбутньому українському історикові. Обох Шевченко дуже любив, і вони були прив'язані всією душею до нього. Вранці 26 квітня на Смоленське кладовище прийшло багато людей, щоб попрощатися з Кобзарем: «Всіх гнітила думка про вічну розлуку з поетом і великою Людиною. Поки він був там, поки була перед очима могила з квітами, здавалось, смерть ще не все забрала з собою; але тепер – прощай, Тарасе, навіки прощай! Лише одне підтримувало і втішало, що, нарешті, збудеться хоч одне його бажання – що він буде хоч мертвий спокійно лежати у своїй рідній Україні».[10]

Молоді студенти накрили труну червоною китайкою, «заслугою козацькою», і домовину Шевченка відправили до Києва. А тим часом родичі покійного, зібравши 15 карбованців, купили місце на Щекавиці, викопали могилу. Довелось студентам переконувати родичів, що Шевченко бажав, щоб його поховали у Каневі. Так справа вирішилась цілком спокійно, 10 травня 1861 року поет був похований на рідній українській землі, під Каневом, на березі Дніпра, на Чернечій горі, яка зараз називається Тарасова гора. На похорон приїхали І. Сошенко з дружиною, М. Чалий з дружиною, поет В. Забіла, студенти, друзі, сила-силенна народу. Отець Мацькевич відправив Панахиду і виголосив надгробне слово (див. 7, С. 393), закінчивши словами: «Так в Бозі, спочилий брате, бажання серця твого сповнилося: Ти хотів жити в Каневі – от і зажив Ти тут до кінця віку... Тут, на одній із найвищих гір Дніпрових, упокоївся прах його і, як на горі Голгофі, що її видно всьому Єрусалимові і Юдеї, – подібно хресту Господньому – вознесеться хрест, що

9. Там само.
10. Основа. – 1861. – червень. – С. 30-31.

його буде видно по цей і по той бік нашого славного Дніпра». Надвечір над «хатою» Шевченка виросла могила. Її вкрили сотні малих сільських віночків, сплетених українськими жінками і дівчатами. На могилі поставлено було простий дубовий хрест, який у 1980 роках було замінено бронзовим, позолоченим рельєфом голови поета у профіль. У 1931 році совєтська влада зняла цей хрест, поставивши безбожницький стовп-обеліск. У 1939 році був споруджений великий пам'ятник із постаттю Шевченка, вилитий з бронзи. Здалека бачать постать нашого поета, хто пливе повз Канів Дніпром. Дивиться Шевченко на всю Україну, якій він віддав усю свою любов, віру у її незалежність і краще майбутнє свого народу.

Хочеться відмітити, що за життя Шевченко не мав недоброзичливих людей в українському середовищі, як бачимо, його цінили і поважали розумні люди й інших національностей, недарма тут наведено багато прикладів про людей неукраїнської національности, але це не зменшує вартости оцінки Генія українським народом. Його муза смілива, глибока, правдива кликала до справедливости, до волі не тільки український народ, але й інші поневолені народи. Розуміючи, що вирішальним чинником для здобуття перемоги є єдність, він закликав український народ до єдности. Єдність дає силу і веде до перемоги – ця думка висловлена ще за часів Хмельниччини в українській народній пісні:

Тим то стала по всьому світі
Страшенная козацькая сила,
Що у нас, панове-молодці,
Була воля і дума єдина!

Але тепер, в час духовного життя поета, «привітали» його українські «герострати» (8, С. 110-112). Дуже прикро, що за браком знань і аналітичного розуму, деякі люди українського походження, не розуміючи основного, що вніс доброго Т. Шевченко в національну культуру і духовність, проводять каїнову роботу під впливом навіювань ворогів наших, проти величі генія Т. Шевченка. А в літературознавстві деякі горе-вчені, щоб доказати про свою «неординарність» в науці, дійшли до таких «модерних наукових досліджень», якими очорнюють світлу пам'ять нашого національного Пророка – копаються в його приватному житті, роблячи висновки, які виходять з їхньої нездорової психіки, називаючи це «новим у шевченкознавстві». Наші «дослідники» не тільки Шевченка очорнюють, але і Лесю Українку, Ольгу Кобилянську. Чи думаєте, панове, що зневага наших національних носіїв культури дасть вам славу? Не думаю. Ви даєте підставу для зневаги і очорнювання нашого Генія, нашої багатої світового маштабу культури, яку ми репрезентуємо в очах чужинного світу, намагаючись стати геростратами й «увіковічнити» в негативному значенні своє ім'я.

Тарас Шевченко заслужив бути Генієм українського народу, ним треба гордитися і захищати його світлу пам'ять від пігмеїв:

Тож стрепенімось – бути нам людьми!
Випростуймось і дихаймо грудьми
На повен обшир волі – ми ж бо є!
Він бути нам рабами не дає!
(І. Драч. «На Шевченкові
роковини 1994 року»)

Література:

1. Т. Г. Шевченко. Поезії 1837-1847. – Київ: «Наукова думка». – Т. 1. – 1990.
2. Т. Г. Шевченко. Поезії 1847-1861. – Київ: «Наукова думка». – Т. 2. – 1991.
3. Н. Г. Русова. Шевченко у Репніних. Видавництво «Америка», 1947.
4. О. Я. Кониський. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – Львів, 1898. – Т. 1.
5. Л. Н. Жемчужніков. Воспоминание о Тарасе Шевченко. – Киев, 1988.
6. В. М. Лазаревський. Листи до Т. Г. Шевченка. – Київ, 1962.
7. Павло Зайцев. Життя Тараса Шевченка. – Париж-Нью-Йорк-Мюнхен, 1955.
8. Святослав Караванський. Шевченко і Герострати // Визвольний Шлях. – 2001. – №5
9. Євген Сверстюк. Шевченкові метаморфози // Визвольний Шлях. – 1999. – №4. ❑

Юрій Величко

На оперній сцені – Тарас Шевченко

Саме харків'янам пощастило бути першими, хто почув і побачив нову оперу видатного композитора, народного артиста України Левка Колодуба «Поет». Прем'єра відбулася в Харківському академічному театрі опери та балету імени М. Лисенка у квітні 2001 року й стала найвизначнішою подією фестивалю під промовистою назвою «Майстри мистецтв – Великому Кобзареві».

На світлинах Валентина Гордіна сцени з вистави «Поет».
У ролі Поета – заслужений артист України Петро Бойко.

Твір, центральною постаттю якого є наш національний геній Тарас Шевченко, був написаний іще наприкінці вісімдесятих років, але з різних причин до сьогодні не мав сценічного втілення. Новаторський характер опери – у ній, зокрема, відсутній сюжет у звичному розумінні (натомість є внутрішня логіка музичного та драматичного розвитку) – вимагав і від постановників не менш новаторських, нетрадиційних рішень. Тепер уже можна з упевненістю стверджувати: вони з цим завданням впоралися успішно. Варто відзначити, що вистава стала ніби пам'ятником знаному оперному

диригентові, заслуженому артистові України Леонідові Джурмію, котрий надхненно працював над твором Л. Колодуба як диригент-постановник і чиє життя несподівано обірвалося рівно за місяць до прем'єри. Останній (і найвідповідальніший!) етап роботи над виставою очолив головний диригент театру, заслужений діяч мистецтв України Віталій Куценко.

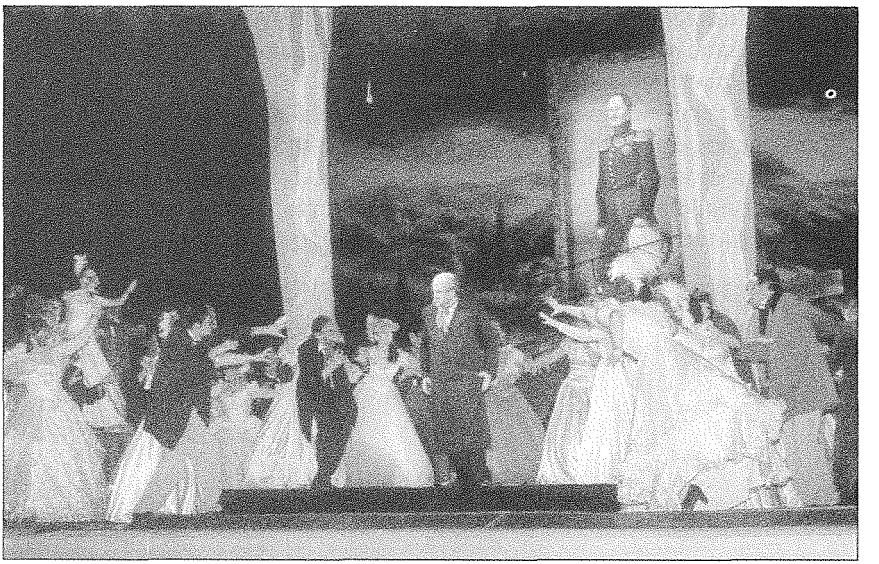
Опера, відповідно до задуму авторів лібретта Олександра Біляцького та Зиновія Сагалова, складається майже з тридцяти окремих картин-епізодів, кожну з яких можна розглядати і як цілком завершений музично-драматичний твір, і як складову частину своєрідного сценічного епосу. І в кожній – розповідь про відомі (або й маловідомі) сторінки життя Поета, чи по-новому прочитані Шевченкові вірші. Відбувається ж усе це в примарному світі поетових видінь, що переслідують Тараса його останньої березневої ночі...

У більшості епізодів Шевченко звертається до нас із вами, до інших персонажів опери мовою власних поезій. І то цілком виправдано, бо хто ж повніше розкриє внутрішній світ мистця, краще розповість про нього, ніж він сам.

Режисер-постановник, заслужений діяч мистецтв України Леонід Куколєв, зумів подолати небезпеку певної статичности дії, зумовлену відмінностями лібретта й партитури. Винесена на глядацький суд вистава аж ніяк не нагадує такий собі ґрандіозний концерт із нескінченними змінами костюмів. Натомість, численні, сповнені експресії масові сцени, у яких кожен рух солістів та артистів хору є справді органічним, драматично виправданим, мимоволі викликають згадку про творчі пошуки й осяяння Леся Курбаса (наприклад, у славнозвісних «Гайдамаках»). Сценографічне вирішення вистави, запропоноване Надією Швець, вдало поєднує в собі сміливі суто театральні узагальнення (іноді, приміром, вистачає кількох лаконічних деталей, аби позначити місце дії) з глибокою увагою до найменших дрібниць в історично правдивому відтворенні одягу, побутових речей тощо.

Що стосується хору, то не в багатьох виставах, із котрих складається «традиційна» оперна афіша, він витримує настільки серйозний творчий іспит. Узяти хоча б відмову в деяких картинах (згідно з режисерським баченням) від звичних для оперних спектаклів фронтальних мізансцен, коли всім, хто перебуває на кону, добре видно диригента. Проте хормейстер-постановник Олексій Чернікін зробив усе можливе, аби ці та інші ускладнення умов співу не позначилися на звучанні хору. А його артисти переконливо довели свою спроможність бути не лише майстерними співаками, але й досить вправними акторами.

Не буде перебільшеним твердження про те, що успіх вистави принаймні наполовину залежав від виконавця провідної партії, заслуженого артиста України Петра Бойка. Володар досить сильного, красивого за тембром і рухливого баритону, він має непересічний акторський хист, що в поєднанні

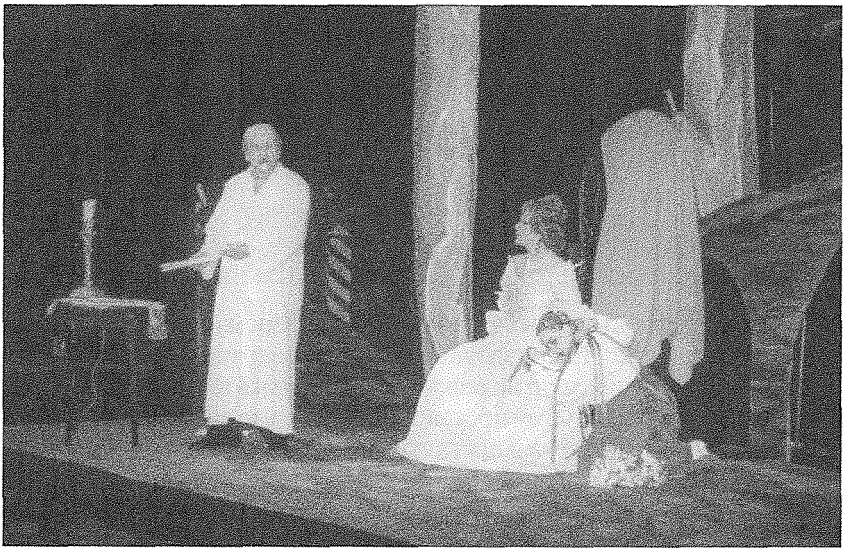

з певною портретною схожістю з Великим Кобзарем створює дійсно приголомшливий ефект. Часом здавалося: до нас звертається живий Тарас. Навіть на драматичній сцені нелегко досягти чогось подібного, а про оперу годі й казати... При цьому постановники свідомо зберегли певну «дистанцію» між образом Поета й постаттю Тараса Шевченка. В окремих епізодах така дистанція ледь помітна, а інколи – доволі відчутна.

Чи варто переказувати зміст окремих картин-епізодів опери? Це така ж невдячна справа, як, скажімо, переповідати прозою поезію. Тим більше, що не сюжетний розвиток (про це вже йшлося) зумовлює неабиякий вплив нового спектакля лисенківців на глядачів, навіть незалежно від їхнього попереднього мистецького досвіду. Сутність і ступінь (!) такого впливу безпосередньо пов'язані з досягнутими спільними зусиллями постановників глибиною та послідовністю синтези мистецтв (виражальних засобів) у виставі, коли всі її компоненти підпорядковані стрункій музичній основі. А втім, є картина (під назвою «Друзі Поета»), котра посідає у виставі настільки важливе місце, що про неї, бодай дуже коротко, треба сказати окремо. Порівняно невелика за часом і музичним матеріялом, вона повторюється тричі. І щоразу коло Тарасових друзів збільшується – від кількох побратимів до мало не всього свідомого українства. Передостанній епізод спектакля розгортається на тлі ґрандіозної «портретної ґалерії», з якої дивляться на українців третього тисячоліття наші славетні предки та гідні їхньої слави нащадки. Саме так із граничною переконливістю унаочнюється провідна ідея твору – словами генія звертається до Бога та Всесвіту народ, що породив цього генія. Стосовно ж ініційованого кимсь питання

про те, яка тема домінує в опері – лірична чи громадянська, – то воно взагалі позбавлене реального сенсу. Невже співставлятимемо відповідні частини за кількістю рядків або тактів?

Завершується вистава величним звучанням Шевченкового «Заповіту». А вже за якусь мить глядацька заля оплесками вітає виконавців і постановників спектакля. Найбільше букетів яскравих весняних квітів отримує від вдячних шанувальників його таланту автор опери – Левко Колодуб. І це абсолютно справедливо, бо коли йдеться про оперне мистецтво, не ви-

никає жодних сумнівів відносно того, що «спочатку була музика». Якими б досконалими не видавалися окремі складові вистави, без самобутньо й талановито написаної партитури все інше буде звичайнісіньким марнуванням часу та зусиль. А партитура Л. Колодуба, вибудувана на основі українського народного мелосу із зверненням до кращих надбань вітчизняної клясичної музики, дозволила якнайповніше самореалізуватися всім причетним до вистави – від диригента до артиста хору.

Напевне, не таким уже й потрібним (і коректним) виглядатиме сьогодні проведення паралель між твором, про який ідеться в цих нотатках, та відомою оперою Григорія Майбороди «Тарас Шевченко». І річ не тільки в тому, що надто великий відтинок часу проліг між їх прем'єрами – близько чотирьох десятиліть, – а й у тому, що партитура Колодуба створювалась у відмінній від опери Майбороди музичній та драматургічній естетиці. Найсуттєвішим у підході до розкриття Шевченківської теми залишилося спільне для обох композиторів розуміння її невичерпности та усвідо-

млення надзвичайної складности завдання. «Чи знайдемо сили цю пісню скласти? Чи вистачить сил і мужности духу, щоб образ Тарасів із серця підняти, щоб люди повірили пісні твоїй?» – співає хор у своєрідному прологові до опери «Тарас Шевченко». Маємо всі підстави стверджувати: люди дійсно повірили – як свого часу Майбороді, так і тепер Колодубові.

Запитую присутнього в театрі композитора про враження від прем'єри. Виявляється, маестро вельми задоволений спектаклем, а спів та акторську гру Петра Бойка вважає просто досконалими. Зі зворушливою теплотою говорить мій співрозмовник про директора театру, заслуженого діяча мистецтв України Г. Селіхова, називаючи пана Георгія кращим з-поміж колег-директорів оперних театрів, а зусилля, спрямовані на створення Шевченківської вистави, визнає не інакше як героїчними.

Тож залишається побажати самому спектаклю довгого та щасливого сценічного життя, а лисенківцям, що здійснили постановку, – подальших мистецьких здобутків. ❑

Ольга Різниченко

Роздуми про культуру
(Закінчення)

2. Культура як творчість

Культура – це світ, який творить людина, нація, людство загалом. У попередньому розділі розглядався лінійний підхід до культури, який призводить до її саморуйнації та деморалізації людини. Це стається тоді, коли людина, розбудовуючи світ, джерелом творчої сили вбачає виключно себе. У такий спосіб вона звільняє в собі тваринне начало й дає свободу пристрастям, які спотворюють свідомість.

Отже, культура – це окремішний світ, який людина повинна творити, спираючись, насамперед, на віру в Бога, а не в себе. Тоді вона стає метою культури, а та, в свою чергу, власними духовними цінностями впливає на людину, піднімаючи її на вищий щабель творення. Тому предметом культури та її рушієм виступає дух, який розкривається в самому процесі творчости та в її продуктах.

Якщо за ідеал культури вважати органічну й гармонійну людину, то й суспільство, в якому вона зростає, рівнем громадських понять повинно співпадати з ним. Тобто культура як людський світ створюється не лише геніяльними одиницями, а є збірним продуктом творчости людей, які територіяльно та історично співіснують в одному ритмостилі, що традиційно структурує й зорганізовує життя спільноти. Формальний образ окремих типів культури, створених певним народом, слід уважати національною цивілізацією.

Розглядаючи культуру з погляду зусиль сенсу творення людини та національної спільноти, організації та структуризації їхнього співжиття, окреслимо низку проблем, від вирішення яких великою мірою залежить досягнення поставленої мети:

а) культура релігійного та етичного духу;

б) культура праці, волі й чину;

в) культура інтелектуальної діяльности та естетичних почувань.

Ці проблеми супроводжують людину не залежно від того, ким вона є і що вона робить, оскільки її дії або спрямовуються на спільний процес творення нації, суспільства, держави, або (свідомо чи несвідомо) активізують їхню руйнацію. Так само й ступінь культурности держави визначається, насамперед, не тим, як вона дбає про своє технічне й наукове оснащення, а рівнем забезпечення умов для повноцінної реалізації духовних і матеріяльних потреб людини. Бо країну, яка має модерні танки й літаки, але смертність у ній перевищує народжуваність, тисячі безпритульних

блукають окраїнами міст, літні люди шукають на смітниках чим затамувати голод, не можна зарахувати до культурно високорозвинених.

Таким чином, проблеми культури вимагають відповіді не тільки на питання «що?», але не меншу вагу має і питання «як?». Нехай надбання народу й не були б дуже великими кількісно, але те, що вже є, мало би бути добрим за якістю, тобто позначеним національним стилем й добре засвоєним.

Іншими словами, на проблеми культури варто дивитися з позиції національної доцільности, коли через самодостатню людину витворювався б такий неповторно-виразний стиль національної особовости, що прапор його національної культури (в розмаїтті інших культур) було видно з висот европейської цивілізації.

КУЛЬТУРА РЕЛІГІЙНОГО ТА ЕТИЧНОГО ДУХУ

В основі культури релігійного та етичного духу лежать загальноприйняті й однакові для всіх поняття про добро та зло, які зумовлюються вірою у Вищу Силу і які потребують послуху та виконання законів тими, хто належить до даної релігії.

Культура релігійного духу є підставою політичної єдности всякого організованого громадського життя. Лише там, де творці держави вводять у державну творчість форми автохтонної культури серед яких перше місце займає релігія, постає й зміцнюється національна держава. Отже, релігія та церква, в якій вона знаходить вираз, є традиційними для нації й відіграють визначальну ролю в історії державно-культурного життя останньої.

Культура релігійного духу українців спирається на більш ніж тисячолітній досвід християнської традиції. Вірі в Бога та виконанню Його законів навчає нас з дідів-прадідів Українська Церква.

Християнство й релігійне життя закорінено так глибоко в душі українського народу, що його жодною силою не знищити. У роки большевицького режиму, всупереч довголітній атеїстичній пропаганді, матеріялістичному вихованню християнство збереглося в душах українського народу. Безумовно, Українська Церква виявила героїчний спротив, вона дала тисячі мучеників в середовищі духовенства й вірних. Немає сумніву, що саме завдяки вірі великої частини цих людей не вдалося знищити християнської свідомости, яким шаленим і кривавим не був большевицький терор. Мабуть саме гоніння, мучеництво, терпіння Української Церкви та її органічних частин зумовлюють відродження, зростання й оновлення в нашому народі християнської віри наприкінці божевільного XX століття.

Проте сьогодні шлях до правдивого відродження українського народу в християнстві, можливо, складніший і драматичніший, ніж ми собі уявляємо. Надто довго Українська Церква в обох своїх частинах – католицькій і православній – перебувала в залежності від російського режимного православ'я, яке крім вірних, включило у свою організаційну схему

й залучило для реалізації своїх церковно-політичних цілей частину українського духовенства, позбавляючи його власної ініціятиви й навіть власної християнської та громадської думки. Не тільки Українська Православна Церква Московського Патріярхату (УПЦ МП), а й Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), Українська Православна Церква Київського Патріярхату(УПЦ КП) репрезентовані сьогодні духовенством, яке в переважній більшості отримало релігійну освіту на теренах Совєтського Союзу й було висвячено на священиків Російською Церквою, стали причиною політичної детермінанти в міжцерковних стосунках нашого часу. Це відвертає від Церкви багатьох людей, натомість розширюється простір для діяльности різного роду вітчизняних та зарубіжних місіонерів, які суто зовнішніми ефектами, маніпулюючи свідомістю, затягають у свої тенети наших громадян.

Великою мірою у наш час люди мету свого існування шукають в матеріяльному, земному, тілесному. Поряд з безбожництвом набувають популярности секти, що культивують спіритизм та різні відкриті й таємні практики, спрямовані на матеріялізацію неприродніх сил. Ці практики заподіюють стільки зла іншим, на скільки можна без любови, без жертв і посвяти, без обмеження тваринних інстинктів поширити своє панування у світі.

Усілякі секти поряд з різного роду вільнодумством, хоч би й патріотичним, для української нації – розпорошеної, внутрішньо дезорганізованої – нічого, крім посилення анархії, індивідуалізму, принести не можуть.

Як це не прикро визнавати, але саме сьогодні, коли відкрилися перспективи для здійснення вікових національних прагнень, насамперед, у площині релігійній, виразно проявляються не тільки світлі сторінки нашої християнської історії, але і її похмурі тіні. Те, що суто зовнішня обрядовість, сприйняття християнства лише як культурної традиції та цінности, пов'язаної скоріше із звичкою, побутом, звичаєм, переважала його справжнє життя як спосіб мислення, чину, діяльности людини, міжособових стосунків у приватній та суспільній сферах. У нас фактично немає «візантійського Саваота» (згірдливий вираз Шевченка), ані, тим більше жидівського Єгови чи московського «Царя Небесного», гнівного й караючого Бога. У нас, власне, цілком освоєна, майже земна (античні «домашні лари») трагедія:

«Христос – за плугом,
Марія – поганяє,
а св. Йосиф (здається) – сіє, як співається в одній нашій колядці [...]», – писав Є. Маланюк у статті «Буремне поліття». «Замість російського „православного язичества" (талановитий вислів гр. С. Вітте) у нас своєрідне українське християнство, суміш східного богонадхнення й західного раціоналізму на ґрунті майже „політеїстичного" еллінізму».

Активність антропоморфних елементів у національній самосвідомості, що пов'язується з олюдненням Бога, пристосуванням Його до суто

земних цінностей, зумовлює її замкненість у межах тваринної природи і внаслідок цього – невизначеність, дифузність і роздрібненість.

Ми почнемо вибиратися з історичної прірви лише тоді, напевно, коли визнаємо над собою Закон Божий, який обмежує наші егоїстичні нахили, коли з'явиться в нашій національній душі страх Божий, який примусить сильніших використовувати власні сили та здібності на добро слабшим, коли подолаємо в собі ваду, яку Є. Маланюк називав «елліністичним антропоморфізмом» або «політеїстчним» еллінізмом.

І саме той, хто насправді опікується створенням умов для повноцінного розвитку нації, дбатиме про зростання авторитету Церкви в суспільстві. Бо лише вона духовною дисципліною, замість дисципліни казенної, примусової, здатна обмежити руїнницькі егоїстичні інстинкти, матеріальні інтереси, що ведуть кінець-кінцем до зловживань владою і силою, до тиранії чи анархії.

Є один для всіх і кожного, незалежно від соціяльного стану, Божий закон громадської моралі, дотримання якого на всіх рівнях забезпечує лад і спокійний розвиток суспільства від однієї ґенерації до наступної.

Щоб вибратися з темряви комуністичної догми та атеїзму Україні, для початку, необхідно: по-перше, усунути від влади політиків-безбожників, які використовують сьогодні Церкву як інструмент своєї політичної гри; по-друге, не допускати на керівні посади тих, хто відкидає авторитет християнської віри в організації державного життя та вважає віру в Бога виключно приватною справою кожного.

Тільки взаємозобов'язаність влади та суспільства перед Богом дозволить зберігати рівний пульс функціонування всього національно-державного механізму, рівновагу між державним примусом та індивідуальною свободою, між стихійною жагою влади й розумом, який цю жагу, відповідно до Божих законів та морального авторитету Церкви, обмежує і контролює.

Потреба в міцній дисциплінованій церковній організації тим актуальніша для нації, чим слабші в ній родові, соціяльні, регіональні зв'язки, виразніші нахили до індивідуалізму, духовної анархії, яскравіші прояви безхарактерности, непридатности до тривалої, кропіткої, послідовної роботи.

З досвіду української історії випливає, що активність і воля, ідеалізм, організованість і дисципліна, необхідні для будівництва національної держави, формуються саме в процесі релігійного виховання та освіти, що спираються на авторитет Церкви.

Якби не вплив авторитетної української Церкви й релігії, ні Сагайдачному, ні Богданові Хмельницькому напевно не вдалося б з напіврозбійницьких ватаг та вкрай ослабленої шляхти зібрати й зорганізувати потужну державно-національну силу.

Існування української державности стає проблематичним тоді, коли влада й суспільство не визнають авторитету Церкви, коли церковні іє-

рархи прагнуть задовольнити свої матеріяльні інтереси за допомогою світської влади, а вона, у свою чергу, використовує у своїх цілях Церкву, втручається в її життя, провокує розколи й ворожнечу між конфесіями.

Можливо, історичне покликання України у світі, відведена їй Богом місія серед інших держав і націй полягає в тому, щоб спромогтися на врівноваження й гармонізацію двох відмінних культур і світоглядів Сходу та Заходу, під впливом яких Україна знаходиться протягом своєї історії.

Православна та Греко-Католицька Церкви, кожна з яких існує на ґрунті своєї традиції, складають неповторність нашого національного обличчя, зумовлюють ритм і динаміку історичного розвитку тільки тоді, коли в обох Церквах переважає інтенція взаємозближення, відкритости у діялозі, здатности перейняти позитивний досвід одна від одної.

Прикладом може бути Києво-Могилянська Академія, яка з часів відновлення української православної ієрархії багато уваги приділяла вивченню латинських наук, в організацію православної Церкви запроваджувала активний західний дух та західну дисципліну, не ставилася вороже до католиків. Сьогодні ця традиція підтримується в Колеґії Патріярха Мстислава Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) м. Харкова, до викладання в якій запрошуються не тільки православні, а й греко-католицькі священики.

Конфлікти між православними й католиками, як засвідчує історія, неминуче ведуть до національної катастрофи та окупації наших земель поляками – на заході країни або москалями – на сході. І це буде покаранням за невиконання нашою нацією свого покликання. Бо ні для католицької Польщі, ні для православної Росії поєднати ці два напрями не стало б органічним завданням.

Взагалі, потрібно вивчати, пропаґувати та всіляко підтримувати позитивний досвід історії християнських церков, як у православ'ї, так і в греко-католицтві, римо-католицтві, протестантизмі в Україні, що стосується поборювання в собі ідеї власної виключности, невизнання за іншими Церквами права на існування, натомість щирого прагнення розширити рамки своєї конфесійної культури, наближаючи себе до інших. Тому дана нам Богом релігійна та культурна різноманітність, постійне врівноваження існуючих форм церковної організації і є сенсом і метою існування нації.

КУЛЬТУРА ПРАЦІ, ВОЛІ Й ЧИНУ

В основу культури волі й чину повинна лягти, на наш погляд, ідея «споріднені праці» Г. Сковороди, праці, яка відповідає природним здібностям та нахилам людини. У «Дружній розмові про душевний спокій» він писав:

> Корисною праця може бути тільки тоді, коли єсть охота до певного заняття, а охоту дає природа, вона єсть мати охоти і сильніше неволі, вона робить працю приємною. Але ж вона єсть Дух Святий, який живе в людині і до голосу

якого людина прислухається, бо ж вона є визначена Всевишнім до того, а не іншого заняття. Це значить [...] царство Боже внутрь нас єсть. Потрібно слухати його, а не власних устремлінь, які можуть скерувати на хибний шлях. З Богом усяка праця солодка (бджоли).

Згідно із вченням Сковороди та християнською традицією, праця людини адекватна її сутності й повністю відповідає космічному порядку. Та ж праця, яка виконується не за покликанням, є безвартісною й гріховною, оскільки в ній порушується гармонія душевного стану людини, виникає конфлікт із професією й кінець-кінцем вноситься дисгармонія в її найближче оточення та загалом у суспільне життя.

Ігор Каганець, завідувач лабораторії психоінформатики Центру з інформаційних проблем території НАН України в статті «Українська модель», розглядаючи американську та японську моделі менеджменту, доводить, що їхня ефективність прямо залежить від особливостей національного характеру «американського індивідуалізму» та «японського колективізму», тоді як «вчення Сковороди ідеально відповідає українській моделі менеджменту.

[...] Вона дозволяє суттєво поліпшити роботу будь-якої організації без значних змін у її управлінській структурі і без додаткового фінансування». Розроблена на основі вчення Сковороди технологія «Кваліметричний профіль» спрямована передусім на визначення кожним працівником своїх зобов'язань і своєї долі в спільній роботі, які він узгоджує з колегами та керівництвом. У такий спосіб вдається збалянсувати риси українського національного характеру, які, здавалося б, поєднати неможливо: «хліборобську» м'якість і «лицарську» жорстокість, свободу творчости і виробничу дисципліну, змагальність і взаємодопомогу, особисту ініціятиву і силу злагоджених колективних дій.

При цьому не варто було б відкидати досвід інших націй, які в свій час переживали подібну до нашого сьогодення ситуацію. Макс Вебер у відомій праці про вплив протестанської реформації на розвиток капіталізму та формування нового типу людини з цілком іншим підходом до життя і своєї праці писав про пуританську етику, яка вимагала від працівників, щоб вони не втішалися наслідками своєї праці, бо це забороняє релігія. Вони не могли витрачати гроші на себе, бо це – гріх, а змушені були інвестувати їх в нові прибуткові підприємства. Протестантська ідея вимагала поводитись усюди й завжди так, щоб не мати страху перед вічним осудом. На практиці це означало постійну працю, самодисципліну, уникнення лінощів, досягнення моральної досконалости, поступу, бо Бог допомагає лише тому, хто допомагає собі сам. Успіх у роботі та житті був для них ознакою Божого благословення.

Тут слід підкреслити значення дисципліни, яку в українському середовищі нерідко трактують як примус, що накидається ззовні, обмежуючи нашу свободу. Насправді ж дисципліна – це певний правопорядок у по-

ведінці й праці людини. Вона мобілізує душевні сили на здійснення поставленої мети. Саме ж усвідомлення мети, наполегливість та витривалість в життєвій боротьбі означає твердий характер. І він має вирішальне значення як в індивідуальному житті, так і в житті національної спільноти. Розбудовувати національну державу спроможні лише такі люди, які вміють реалізувати маштабні завдання, володіють допитливим, практичним, винахідливим розумом, здатні знаходити нестандартні рішення та швидко й динамічно розв'язувати проблемні питання.

Ці якості безумовно є визначальними в практичній дійсності, у сферах господарства й політики.

Хотілося б продемонструвати різницю між функціями господарчої та політичної еліт:

1. Вимоги до бізнесової еліти зводяться до трьох основнх засад: заробляти більше грошей, дотримуватися державних законів та дбати про своїх працівників.

2. Владна еліта має бути прикладом активного захисту національно-державних інтересів, цілеспрямованости, скромности, жертовности. Її головне завдання – ефективно керувати національним організмом, ухвалювати мудрі закони та забезпечувати їх виконання.

Категоріяльною підставою політики є воля. Але вона відчувається лише у зв'язку з певною дією. Коли ми сприймаємо результат якоїсь дії, ми говоримо, що людина проявила волю. У неї може бути скільки завгодно бажань, але тільки з кореляту «бажання–здійснення» можемо судити про вияв волі. Це означає також, що вияву волі передує вибір. Саме в ньому розкривається категорія моралі. Мораль – це той внутрішній цензор, який забороняє здійснення одних бажань та дозволяє реалізацію інших. Отже, для політика дотримання логічного ланцюжка «бажання-вибір-моральна цензура-результат дії як вияв волі» є наслідком його зрілости, послідовности, твердих переконань.

Думка, що бути політиком – означає вивчити різні політичні теорії, фінанси, адміністрацію, історію й комбінувати ці знання в прийнятті політичних рішень, для представника християнської нації є хибною. Політик-націоналіст не має права обмежуватися лише своїм фахом та інтелектом. Він мусить виховувати в собі політичну мудрість, шляхетність, наслідувати ідеї, які б виростали з потреб рідного краю, його історичних традицій, загального добра нації. Він повинен виходити з критерію дійсних цінностей і шукати вірні напрямки в хаосі конфліктних поглядів і рухових течій.

КУЛЬТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТИ ТА ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУВАНЬ

Культура інтелектуальної праці базується на осягненні принципів буття, дослідженні законів соціяльного розвитку, збереженні й поширенні духовности, знань, традицій, етичних норм. В основі культури інтелектуаль-

ної праці лежить розум. Розумом людина відрізняється від усього іншого живого. Це – образ Божий в людині. Тому справжня наука не конфліктує з вірою в Бога, а дає для неї багато підстав. Є влучний вислів: релігія та наука – це два крила, що дають можливість летіти вперед. Коли ж користуватися одним крилом, то будеш кружляти на місці. Тобто наука не повинна розглядатися як самоціль, а лише як засіб до цілі, не мета, а дорога. Бо ж вона обмежена у своїх можливостях. Сучасна наука говорить, що світ зовсім не такий, яким ми його собі уявляємо, і що світу, який нас оточує, у дійсності жодна людина не знає. Такі поняття, як «безмежність», «сутність матерії» перевищують можливості людського розуму. Людина не може ні уявити, ні зрозуміти безмежности. Саме це й веде науку до висновку, що повинен існувати Вищий Розум – Бог, бо тільки в його силах створити й за математичними законами зорганізувати весь матеріяльний світ, Космос, збудований Богом вагою, мірою й числом, тобто повною математичною рівновагою у фізичному, духовному та моральному світі. Ця рівновага порушена ворогами Божими різними засобами боротьби. Отже, боротьба у світі – це зіткнення гармонії та дисгармонії. Тому сенсом буття окремої людини, нації, людства є здатність перебороти в собі дисгармонію як руйнівну, деструктивну силу. На подолання дисгармонії в національному організмі повинні спрямовуватися інтелектуальні, розумові зусилля нації. Це можливо, на наш погляд, лише з активізацією теоретико-пізнавального та метафізичного аспектів національної самосвідомости.

Значна перевага емоційно-чуттєвого начала, уяви над вольовим і розумовим, понадчуттєвим досвідом в українській душі, послаблює в ній вертикаль, пов'язану із прагненням до Абсолюту. Тому, можливо, за всю історію ми не створили жодної більш-менш оригінальної метафізичної системи. У свою чергу, відсутність стійкого національно-метафізичного стрижня позбавляє українську думку здатности породжувати оригінальні естетико-філософські системи, які привернули б до себе увагу світу та відкрили перспективу духовного розвитку нації. Мета зміцнення метафізичної осі національного буття співвідноситься з вивищенням як культури релігійного духу, так і культури інтелектуальної праці. Її досягнення пов'язане, на наш погляд, з подоланням антропоморфних рис української ментальности, які її обмежують і деструктуризують.

Позбутися антропоморфного начала, впорядкувати й активізувати національну самосвідомість можна було б підвищенням плянки теоретичного мислення на рівень, який відповідав би умовам розбудови національної держави. Нахил до точної логічної послідовности у формулюванні теорій, а також перехід до їх практичного здійснення та завершення, що спирається на традицію арістотельсько-томістичної схоластики, несе в собі цінність і для сучасної академічної як богословської, так і світської освіти.

Українська інтелектуальна еліта разом з бізнесовою та політичною, спираючись на авторитет Української Церкви, мусять кваліфіковано

працювати задля наближення реальної соціяльної структури до ідеальної. Еліта мала б організовувати націю згідно з природними законами, наближаючи її до відповідности Божественному порядку.

КУЛЬТУРА ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУВАНЬ

Культура естетичних почувань зумовлена притаманним українській психіці почуттям краси. Краса ж – це не що інше, як трансцедентна й природна гармонія. Вона проявляє своє внутрішнє багатство через досконалість сутнього, через «чуттєвий вияв ідеї» (Геґель), коли чуттєвість виражає духовний зміст, ігнорований розумовим пізнанням. Ядро краси знаходиться десь на домовленому антологічному рівні.

Людина прагне художньо вдосконалити природну красу, яка не вичерпується чуттєвими даними. Пошук краси, який належить до споглядального захоплення, до чистої й незацікавленої любови спрямовує людину до Бога.

Такому розумінню ідеї Краси, органічному в перспективі розвитку національної творчости, суперечить естетика постмодерну, вживлена в сучасний культурний процес в Україні. Саме тому, що твори українських мистців спираються на чужеродну для них естетику, деструктивну та «мовно-ігрову», ми не маємо сьогодні творів, вагомих у всенаціональному маштабі. Між мистецькою елітою й громадськістю немає взаємности не тому, що громадськість не в змозі осягнути глибину пошуків їхньої творчости, а скоріше через те, що в ній відсутні або не актуалізовані типологічні риси української психіки та й характеру, архетипи національного підсвідомого. Серед них – інтуїтивне відчуття краси як гармонії має формотворчий сенс.

Напевно українська культура нового тисячоліття матиме засади зовсім відмінні від сучасних. Нова культура формуватиметься поза межею категорій «боротьби», «страху», «прагнення влади». Її визначатиме відроджена християнська релігійність, ідея спільноти між людьми та між людиною й буттям. Гармонія, а не боротьба стане сенсом буття та формуючою силою культури. Любов визнаватиметься головним творчим чинником культури, а людина в її здатності гармонійного співжиття в спільноті стане мірилом культури. ❑

«Літературний процес важко міряти ідеологічно»

(Бесіда з Сергієм Квітом)

– Пане професоре, читачі часопису «Визвольний Шлях» знають Вас як науковця, одного із засновників Асоціації «Нова література», але Ви є й редактором «Українських проблем». Розкажіть, будь ласка, про історію цього журналу.

Сергій Квіт: Журнал був заснований у 1991 році Зиновієм Красівським, багатолітнім політв'язнем, поетом і членом ОУН, який відсидів у тюрмі більше 25 років, людиною дуже світлою. Започатковано видання в м. Стрию, там вийшло за життя Красівського одне число, потім він помер. З. Красівський дочекався української самостійности, до якої поставився дуже скептично (сказав, що так не буває і з цього нічого не вийде). Після його смерти в Стрию вийшло ще три числа журналу, одне з яких було цілком присвячене Красівському. Тобто протягом 1992 року вийшло два числа, у 1993 році – одне. У 1994 році ми перенесли видання журналу до Києва. Я почав його редаґувати з 1994 року, і від того часу побачили світ близько 20 номерів, тобто не так багато: на кожне число потрібно десь знаходити гроші. Сучасна концепція журналу дещо не відповідає задумам Красівського. Він плянував його як суто політичний (політологічний чи ідеологічний) журнал. Ми цю концепцію розширили, тобто часопис у нас загальногуманітарний, як і всі т. зв. «товсті журнали». У журналі друкуються художні твори, філософські й політологічні статті, рецензії, архівні матеріяли. На сторінках нашого видання можна побачити переклади практично з усіх мов: твори Мартіна Гайдеґґера з німецької, Карла Ясперса, Ґастона Башляра з французької, Октавіо Пасса з еспанської, Беатріс Бекк з англійської...

Часопис видавався й видається на засадах українського націоналізму, із загальнофілософського політологічного погляду можна сказати, що це консервативний журнал. Завданням часопису є формування консервативно мислячого українського інтелектуального середовища. Оскільки він виходить нерегулярно, то виконує ролю певного центру тяжіння.

У нас величезний портфель. Частину передаємо в інші редакції, але все одно матеріялів багато, і не відомо, як їх друкувати.

– Ми вже згадували, що Ви є чільним членом Асоціації «Нова література». Які завдання ставить перед собою це об'єднання?

С. К.: Асоціяція «Нова література» організувалася ще в кінці 80-х років. Вона була фактично першим літературним угрупованням поза СПУ.

Асоціяція також стала першою громадянською літературно-мистецькою юридичною особою. У нас дуже стійке середовище. Об'єднання «Нова література» згуртоване на ідеологічних, а не естетичних засадах. Літератори, які є нашими членами, дуже різні. Ідеологічне підґрунтя – український консерватизм, консервативне мислення, або конкретно – український націоналізм. На цих засадах ми виступали в кінці 80-х – на початку 90-х років проти СПУ, яка в той час іще була фактично профспілкою – розподіляла машини, квартири, мала величезні фінансові можливості. Ми тоді казали, що ці фінанси треба акумулювати, тобто створити якесь комерційне підприємство, завданням якого було б українське книговидання та книгорозповсюдження. Тоді до нас ніхто не прислухався, і українське книговидання й книгорозповсюдження вмерло як централізована система. Тепер маємо інші стосунки з СПУ, ми до неї ставимось як до одного з багатьох українських громадських об'єднань.

У кінці 80-х – на початку 90-х ми активно виступали як правозахисна організація (проти переслідувань газети «Слово», багатьох українських письменників). Ми завжди невтомно обстоювали свою громадську позицію, активно поводилися з політичного боку. Наше середовище сильне тим, що всі люди різні, мають різноманітні зацікавлення й по-різному проявляються. Але ми відчуваємо, що повинні бути згуртованими, нам разом цікаво, і я думаю, що саме в цьому запорука того, що Асоціяція «Нова література» й надалі буде постійним динамічним середовищем, на відміну від багатьох інших, які існували поруч із нами. Таких, приміром, як БУ-БА-БУ, котре фактично вже не існує. Тепер є Асоціяція українських письменників (АУП). Ми були на установчих зборах АУП. Коли створюється організація, то передусім потрібно говорити про те, що вона плянує робити далі. А на установчих зборах АУП в основному критикували СПУ. З однієї критики не може бути конструктивної роботи. Крім того, туди ввійшли люди, які нами не надто шановані (графоман Юрій Покальчук, Рябчук, Оксана Забужко). Нині АУП очолює Тарас Федюк. Це надзвичайно хороший поет і дуже ділова людина. Думаю, з АУП ми будемо співпрацювати, шукаємо спільної мови з СПУ (оскільки СПУ має статус національної, вона користується різними пільгами). Тобто ми заперечуємо все те, що проти України. В нас дуже широка й конструктивна програма.

Ми беремо участь у політичних та естетичних дискусіях. Я, наприклад, найчастіше брав участь в естетичних дискусіях, мої опоненти – Рябчук, Забужко, Грабович, Шевельов. Виступаємо проти комуністичної ідеології, лібералізму, постмодернізму в такому вияві, як ми це маємо в Україні. Не так, як, скажімо, Дерріда. Дуже цікава ілюстрація постмодернізму. Але такого постмодернізму, який репрезентують Рябчук чи Оксана Забужко, котрі не мають жодних власних думок. Ту ж Оксану Забужко я неодноразово ловив на плягіяті (в одній статті нарахував щось із шість

запозичень без будь-яких посилань). АУП видає газету, на шпальтах якої Оксана Забужко надрукувала свій нібито виступ, що відбувся десь у Швеції на якомусь симпозіюмі, присвяченому питанням української культури. Там власних думок просто немає. Я нарахував кілька запозичень без жодних посилань, у тому числі були мої твердження, Щербатюка (у 1991 чи в 1993 році його за розпалювання міжнаціональної ворожнечі садили в тюрму, за статтю «Дух крови»). Так Оксана Забужко умудрилася навіть у нього запозичити мотив жертвоприношення. Коли відсутні власні думки, а є один лише еклектизм, то це треба якось обґрунтувати. У нас такий підхід називають постмодернізмом, але в дійсності це просто балаканина.

– Разом із Вами в цій Асоціяції працює й Володимир Цибулько. Розкажіть про нього як про людину, літератора. Які особливості його стилю?

С. К.: В. Цибулько – це людина авангардного поетичного вираження, але його не можна назвати авангардистом, тому що авангард і авангардизм – це зовсім різні речі. Авангард – це спосіб вираження, він завжди присутній як явище в будь-якій культурі. Він з якогось погляду руйнує певні традиції, шукає нові шляхи. Коли в національній культурі переважає авангард, то це є величезною загрозою для неї. З цього погляду Грабович – стовідсотковий авангардист, тому що ті речі, які можна висловлювати марґінально, десь у наукових дискусіях, він подає не як наукову гіпотезу, а як науку, як справжній стабільний масив культури. Цибулько має поетичний авангардний спосіб вираження, також він пише дуже хорошу есеїстику. Його поезію можна розглядати як провокацію проти авангардизму, тобто його авангард (поезії та есеїстика) має на меті відстоювання якоїсь клясичної позиції, він консерватор по своїй природі. Його іронія, що висловлюється в поезіях та есеях, спрямована проти авангардизму як способу мислення взагалі. Тобто це іронія проти іронії.

Я хотів би звернути вашу увагу на цікавий перехід Цибулька від поезії до есеїстики. В сучасній українській літературі ми бачили кілька таких переходів. Наприклад, у Віктора Неборака. Він дуже вправний поет, його поезія дуже хороша, сам він – непересічна, цікава особистість, але перехід до есеїстики йому не вдався. Його есеїстика банальна. Скажімо, Юрій Андрухович. У нього також був перехід до есеїстики, і також невдалий (можна сказати, що він пише якісь нариси, тому що там немає синтези, зухвалого індивідуалізму). У В. Цибулька цей перехід дуже успішний. Треба сказати, що його виступ на Пленумі СПУ в 1992 році (що називався «Весела толока»), який був опублікований у багатьох виданнях, де він звертався до присутніх літераторів офіційної СПУ зі словами «Панове інваліди творчости!», започаткував своєрідну моду на есеїстику. Українська сучасна есеїстика дуже потужна. Тут можна назвати того ж Т. Возняка,

В. Медведя, Є. Пашковського, багатьох молодих... Слід зазначити, що поезії та есеї В. Цибулька звучать зовсім інакше, коли він їх читає зі сцени. Тут відбувається поєднання художности та його деклямування. Подібно до того, як Подеревлянський читає свої п'єси з матюками.

Цибулька я дуже давно знаю, ще з 85-го року. Ми з ним навчалися на підготовчому відділенні. Наше знайомство відбулося в такий спосіб. Я вийшов у коридор в гуртожитку, а на кухні гуде чийсь бас. Питаю: «Хто це такий?». А мені відповідають: «Ти не знаєш? Це Володимир Цибулько. Хто до нього звертається російською, він зразу б'є по морді». Я зайшов туди, ми з ним познайомилися й від того часу дуже добре дружимо. Я сам на українську остаточно перейшов на третьому курсі університету. Ми з Володимиром одразу знайшли спільну мову, в поглядах розбіжностей не було. Цибулько – дуже цікава фігура, і погано те, що він тепер не друкується, але пише. Якби ці книжки ще публікувалися, то і йому б корисно було, і читачам.

Родом він із Черкащини. Я був у нього вдома, там такі типажі, що він у порівнянні з ними виглядає взагалі як хлопчик. Щоб зрозуміти, хто такий Цибулько, треба на власні очі побачити тих людей і ту природу. Я думаю, що Цибулько належить до таких письменників, які ще будуть плідними, будуть багато працювати, бо їм є що сказати.

Стосовно стильових особливостей, то це, по-перше, ненормативна лексика. Я не знаю точно, як він починав, але можу розповісти про його виступ на першому святкуванні Дня Києва. На Софіївській площі спорудили велику сцену (про Цибулька багато хто чув, що він мало не дисидент і що читатиме там свої вірші). Володя вилазить на сцену у вишитій сорочці та джинсах. Починає читати вірш: «Я був в Мавзолеї... Я Леніна бачив...». А це 1990 рік, усі так: «О-о-о...». А він, перекриваючи натовп, продовжує: «В гробу!». І очі страшні такі, всі аж відсахнулися.

У Володі в поезіях завжди повинен бути конфлікт. Він завжди щось висміює. Багато фраз із його віршів (вони можуть бути навіть непристойними) стали афоризмами. Як правило, він бере якийсь спосіб вираження (усталену думку, точку зору) і з усіх боків «обколює», обігрує. Зазвичай, його поезія іронічна й водночас невесела, сумна. Настрої в поезіях сумні. Він не є в житті сумною людиною, навпаки. Але натура в нього лірична. Тобто це своєрідна лірика, яка змушена бути авангардом, тому що життя – скотське. І скотськість цього життя не може пройти повз його поезію, вона завжди дуже конкретна, до чогось прив'язана. Як правило, вона прив'язана до якихось штампів, тверджень, фразеології, кліше. Він завжди вживає це кліше в такий спосіб, щоб воно працювало проти нормальної думки. А потім він висміює все і показує, що ті твердження й навіть те, що ми про це говоримо, нас принижує. У Володі відчувається якась дистанція нормальности, йому завжди є що сказати. Сум та ліричність є основами його поезії. За допомогою авангардної форми

вираження він апелює до молодіжної авдиторії, яка в усі часи його дуже добре сприймала. Він уміє тримати молодь, бо розуміє цей тип мислення. Цибулько взагалі розуміє різні типи мислення, він користується, жонґлює ними та їхньою фразеологією. Але завжди на тлі його словесної буфонади є якась справжня лірика, нормальна позиція, завжди не банальний, дійсний, справжній позитив. Тобто Володя заперечує банальність, він її не сприймає, висміює, вона йому ворожа.

– Яке місце в сучасному літературному процесі займають В'ячеслав Медвідь та Володимир Цибулько?

С. К.: Треба з'ясувати, що ми маємо на увазі під літературним процесом. У совєтські часи літературний процес був дуже конкретним, цілісним – через його ідеологізованість. Ті літератори, які не сприймалися цією системою, опинялись у тюрмі, чи гинули, чи з ними щось траплялося. Не можна говорити про цілковиту відсутність талановитих письменників, але літературний процес був штучним. Я далекий від того, щоб дисидентську літературу вважати справжнім літературним процесом. Якщо в особі Стуса ми бачимо геніяльного письменника, то поруч із ним багато стояло таких, що не були ні геніяльними, ні хорошими. Літературний процес важко міряти ідеологічно. Скажімо, те саме шістдесятництво. Це взагалі щось жахливе, тому що ціле покоління ніким не стало. І не можна зараховувати до шістдесятників водночас Стуса й Олійника. Хоча формально Олійник теж був шістдесятником: він у той час виступив, мав популярність і талант...

Сучасний літературний процес ми розуміємо як конґльомерат багатьох груп. Кожний щось пише, щось пропонує чи в естетиці (у художніх творах), чи в літературній критиці. З одного боку, це нібито свобода вислову, з другого боку, це ніяка не свобода, тому що письменникові є що сказати, є що написати, але він не може надрукуватись. Якщо він не міг надрукуватися за совєтських часів і не може тепер, то чим сьогодення відрізняється від того часу.

Медвідь свою книжку за десять років надрукував, тобто остання вийшла десять років тому, а тепер нарешті з'явилася нова. Це також велика проблема. Найголовніше, чого бракує сучасному літературному процесові, це відсутність якихось професійних спільних критеріїв. Тобто письменники (художники, скульптори) завжди дуже ревниві. Нерідко ці ревнощі вилазять назовні, але це не страшно, бо в усі часи були якісь професійні мірки. Письменники могли ворогувати один з одним, але визнавали професіоналізм один одного. А в нас виходить так, що факт приналежности до якоїсь групи – це вже є критерій істини («Це мій друг, отже, він кращий»). Оце найстрашніше. Як би там не було, Медвідь і Цибулько є літераторами, які визнані всіма. Ім'я Цибулька належить до числа тих сучасних літераторів, кого, можливо, найбільше знають. Хоча його твори

не так часто друкуються, але постать відома. І так само Медвідь належить до таких літераторів, яких усі визнають (у будь-яких літературних угрупованнях вам скажуть, що Медвідь – дуже добрий прозаїк). Я б сказав, що це геніяльний письменник, а його проза дуже оригінальна. Сьогодні немає професійних критеріїв не тільки в оцінюванні письменниками творчости одне одного, вони відсутні взагалі. Які письменники у нас відомі? Скажімо, Драч. Він людина не без таланту, але хіба можна назвати його сучасним письменником? Що він написав? Нічого. Так само й Ліна Костенко, яку я дуже шаную. Якщо її поетична творчість не зайшла в глухий кут, то ми не знаємо, що вона пише. А це фактично означає, що вона не пише нічого. Якщо письменник продовжує творити, то він хоче, щоб написане стало відомим. Ліна Костенко знайшла дуже цікаву форму: вона читає лекції в Києво-Могилянській Академії, безпосередньо висловлює свої судження про сучасне життя. Вона має заслужений авторитет, але не є сучасним пишучим літератором. В. Шевчук пише, продукує... У нього та сама хвороба, що й у Франка. Проте Франко змушений був працювати в такому режимі. А Шевчук хоче скрізь надрукуватися. Немає такого журналу, в якому не надруковане якесь його оповідання, або маленьке інтерв'ю... Ця плодючість жахлива. Я не кажу, що він поганий літератор, але ті речі, що я читав останнім часом, скидаються на еротоманію.

І Медвідь, і Цибулько належать цілком, органічно до нашого часу, вони живуть у сьогоденні, пишуть про нього, їх не можна уявити поза ним. Тобто це є справжня література самого життя людини. На яку б тему вони не писали, тема тут не має значення. Їх об'єднує те, що вони належать до нашої Асоціяції, пишуть есеїстику, тобто висловлюють свої судження про сучасність. Не всі на це здатні.

– Цибулько вважає себе постмодерністом. Він трактує свої вірші як постмодерні. Ви згодні з цим?

С. К.: Володя міг би з таким самим успіхом сказати, що він класицист чи романтик. Це речі відносні. Звичайно, ми можемо віднести і Цибулька, і Медведя до постмодернізму. Цибулька можна вважати постмодерністом тому, що його авангардна манера насичена інтелектуально певною мірою аж до еклектики. Не бачимо навіть переходів від думки до думки. Його поезія та есеїстика дуже концентровані. Одна з ознак постмодернізму – це еклектичний стиль, т. зв. художня еклектика (письменник маніпулює різними стилями). Постмодернізм як філософська естетична теорія дуже цікавий. Жак Дерріда писав, що постмодернізм характеризується відсутністю крапки в кінці розмови. Тобто якщо ми говоримо про якийсь художній твір і кожний висловив свою думку, то якими б гарними і повними не були наші міркування, вони не можуть вважатися остаточними, тому що після нас хтось прийде і ще щось скаже. Це пов'язано з тим, що життя крапку не ставить. Постмодернізм також вважа-

ється стилем іронії. Він не має жодного естетичного ідеалу, він ними маніпулює. Будь-який естетичний ідеал можна взяти під сумнів, іронізувати з цього приводу. Але іронія – це не винахід постмодернізму, так само, як і відсутність крапки в кінці розмови. На цьому базується вся європейська філософія (европейська філософія – це міркування з якогось приводу. Є людина, є проблема, і людина міркує з приводу цієї проблеми, вона намагається проникнути в її сутність). Постмодернізм – це поновлені ідеї, напрям небезпечний тим, що має ідеологічний присмак, він дуже тісно пов'язаний з політичною ідеологією, зокрема лібералізмом, демократизмом. Найголовніше, що нам несе постмодернізм як ідеологія – це підміна понять, підміна сутностей слова. Вживається якесь слово, але воно вже не має свого смислу.

Ми повинні розвиватися за законами самодостатности, а не рухатися в руслі сучасної теорії модернізації.

Коли ми говоримо про постмодернізм чи будь-який інший «ізм», котрий ставимо поруч з іменем письменника, то применшуємо письменника та його творчість, бо втискуємо його в якісь рамки. Можна сказати, що Цибулько – постмодерніст, але при цьому мусимо пояснити, що ми маємо на увазі.

– Ви часто підкреслюєте вагомість жанру есею. Наскільки розвинений цей жанр в українській літературі?

С. К.: Вважається, що жанр есею був започаткований Мішелем де Монтенем. Насправді ж перший есеїстичний твір належить Святому Августинові («Сповідь»). В українській літературі цей жанр поширюється в часи Донцова.

Жанр есею синтетичний. Вироблення його в національній культурі свідчить про виробленість культури. Французи, англійці видають багатотомні, як енциклопедії, «Корпуси національної есеїстики». Наша есеїстика також дуже цікава. Найголовніше тут – автор, його особистість. Це маргінальний жанр – між науковою статтею, художнім твором, нарисом. Коли автор пише про якусь проблему, він не повинен розуміти її нюанси так, як науковець, але він повинен мати точку зору, яка не може бути дилетантською. Тобто есеїстику може писати людина з величезним внутрішнім світом. Цей жанр дуже індивідуальний, особистість автора відіграє найпершу, найголовнішу роль. Як автор закрутить діло, так воно і буде. Есей не має ніяких жанрових приписів.

Тарас Возняк – це філософська есеїстика, Цибулько, Медвідь, Пашковський – це художня, естетична есеїстика на межі з політикою. До есеїстики можемо зарахувати деякі речі Олі Різниченко. На межі політичної есеїстики пишуть Олег Баган та Василь Іванишин. Сучасна українська есеїстика свідчить про те, що наша національна культура дуже вироблена, перебуває на високому інтелектуальному рівні. Вона може давати

оцінки на високому художньому рівні. І вона свідчить про те, що держава наша зовсім нікчемна. Тобто культура, зокрема есеїстика, могла б вивести країну на зовсім інші обрії, але наша держава, на жаль, в особі своїх конкретних представників малограмотна (це в основному чиновники старого штибу, люди некультурні). Вони ніхто самі собою, і вони не розуміють цінности того, що ми маємо від есеїстики і взагалі сучасної культури. Тому наша есеїстика розвивається в якомусь андеґраунді. Її рівень надзвичайно високий, але вона не оцінена, тому що оцінювання за сучасних умов потребує не тільки професійного визнання, а й професійного розкручування та коштів.

Наша культура й есеїстика як, можливо, найкраще відображення сучасної української культури існує поруч із державою. Припустимо, станеться так, що буде якийсь радикальний поворот, не може не бути, але ж питання – коли... Покищо культура відтінює нікчемність нашої держави й нашого існування взагалі.

– Дякую за розмову. Бажаю Вам успіхів.

Бесіду вела Галина Шопова ❑

Інна Чернова

«Мов криця загартована»: образ Івана Мазепи у творчості Людмили Старицької-Черняхівської

Трагічним оптимізмом можна назвати позицію Людмили Старицької-Черняхівської в драматичних творах про історичну долю свого народу. Шукаючи засобів для очищення українства від намулу років духовної та соціяльно-національної неволі, письменниця звертала свій погляд в минуле. В історичному часовимірі вона віднаходила образи справжніх героїв, лідерів, оспівуючи «мойсеївський комплекс» жертовности й страждальности.

Л. Старицька-Черняхівська. «Іван Мазепа», 1959. Титульна сторінка

До таких творів належить і драма «Іван Мазепа». Історіософічна глибина неоромантичного мислення письменниці позначена в ній даром інтуїтивного передчуття майбутнього, завдяки чому можна збагнути актуальність історичної тематики драматурга і для сьогодення. Цей твір став підсумком мистецьких шукань Л. Старицької-Черняхівської, розкрившись філософським осмисленням людського буття на спіралях історичного руху. У своїй творчості письменниця зверталася до різних подій української історії, зокрема до періоду Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, часів руйнування Запорізької Січі, нарешті, боротьби Мазепи проти Петра І. Написати драму про Івана Мазепу був давній заповітний задум письменниці. І це не випадково. Євген Маланюк у свій час підкреслював, що Мазепа «історіософічно був пророцтвом про далеке майбутнє, був двохсотлітньою проєкцією на екран уже нашої доби...».[1]

Для Людмили Старицької-Черняхівської історично обумовленою та онтологічно неминучою стає проблема «відродження» в її духовному й

1. Маланюк Є. Illustrissimus Dominus Mazepa – тло і постать. Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч – Київ, 1991. – С. 12.

державотворчому значенні. Активна суспільно-громадська позиція значною мірою визначала характер тем, проблем, конфліктів її творчости. Психологізуючи характери своїх героїв, драматург певною мірою транспонувала риси інтелігента свого часу, що шукає смислу життя, прагне осягнути справжні цінності людського існування, свою вартісність виважуючи героїкою чину, честю та порядністю.

Екзистенційна проблематика є характерним явищем неоромантичної драматургії Л. Старицької-Черняхівської, зокрема драми «Іван Мазепа». Конфлікт між особистим і загальногромадським, що його письменниця перетворює на справжню драму серця, проблема внутрішнього вибору, що веде або до духовної перемоги, або, навпаки, до деґрадації особистости, є специфікою драматичного дискурсу авторки «Гетьмана Дорошенка» та «Івана Мазепи».

Зацікавленість історичною постаттю Івана Мазепи виникає в Людмили Старицької-Черняхівської невипадково. Ще у 90-х роках XIX ст. М. Старицький у співпраці з донькою створює дилогію «Молодість Мазепи» та «Руїна», продовжуючи романтичну традицію у сприйнятті образу гетьмана, але разом з тим здійснюючи спробу художнього відтворення образу Мазепи як державного діяча. Однак до створення однієї з найкращих своїх оригінальних драм письменниця йшла довгі роки, осягаючи особисту драму гетьмана та долю України, звіряючи правильність своїх висновків з уроками, які ще раз надала історія в 1917-1919 роках. Робота над «Іваном Мазепою» Л. Старицькою-Черняхівською була завершена, ймовірно, тільки на початку 1928 року.

У світовій літературі образ Мазепи має свою цікаву історію, в якій часто вигадка, леґенда переважає над реальністю. За життя гетьмана на його честь було написано низку хвалебних творів, але з переходом Мазепи на бік Карла XII, в Україні починається цілеспрямоване огудження його імени. Спробу реабілітації Мазепи роблять лише два твори: «Історія Русів» (кін. XVIII ст.) і «Вопль Мазепи» (поч. XIX ст.). Більш об'єктивно оцінює постать гетьмана літописець Самійло Величко, керуючись у своїх висновках документальними фактами. Цим же шляхом іде й М. Костомаров у нарисі «Іван Мазепа» та монографії «Мазепа і мазепинці» – образ гетьмана створюється правдивий, але, на думку В. Шевчука, прийом «езопової мови» в умовах царської імперії змушував і самого автора часом перетворюватися в істоту половинчасту, яка «вірила й не вірила офіційним доктринам, заперечувала їх, але певною мірою ними й переймалася».[2]

Особливу увагу приділяють образові Мазепи письменники-романтики першої половини XIX ст. Він стає героєм романів П. Голоти («Іван Мазепа», 1832), О. Кузьмича («Козаки», 1843), Д. Мордовця («Цар і гетьман»),

2. Іван Мазепа: худож.-док. кн.: Для серед. і ст. шк. віку . – Київ, 1992. – С. 6.

повісті Г. Карпенка «Войнаровський» (1845), роману невідомого автора «Іван Мазепа, гетьман Малоросії» (1846).

Для творів про Мазепу російських письменників К. Рилєєва, О. Пушкіна, Є. Аладьїна, Ф. Булгаріна, О. Чуровського, Ю. Баршева, М. Сементовського характерна неоднозначна інтерпретація образу українського гетьмана як політичного діяча та амурного героя.

У польській літературі образ українського гетьмана привертає увагу Б. Залеського та Ю. Словацького, у західно-европейській – Вольтера, Байрона, Гюго, Гайденштама, Ґотшалля (драму останнього «Мазепа» українською переклав Ю. Федькович, вперше надруковано в 1902 р.).

Однак українці серед безлічі домислів і легенд прагнули відшукати свого Мазепу – гетьмана-патріота, мученика за українську ідею. Гетьмана не раз у своїй творчості згадує Т. Шевченко (вірші «Чернець», «Іржавець», повісті «Музикант» і «Близнецы», «Археологічні нотатки»). Зараховуючи його до когорти таких національних героїв, як Наливайко, Дорошенко, Палій, Полуботок, що жертовно боролися за кращу долю українців, шукає причини болісної поразки гетьмана в боротьбі з Петром І. Відомо, що крім історичних досліджень М. Костомаров звертається до образу Мазепи й у драматичних творах («Мотря Кочубей», «Мазепа»), тексти яких не знайдено. Образ гетьмана в поемі С. Руданського «Мазепа, гетьман український» відзначається романтичним трактуванням його політичних маневрів, ліричною емоційністю, красномовством – простежується виразне намагання автора створити образ позитивного героя української історії. У 20-х роках XX ст. тетралогію про Мазепу написав Богдан Лепкий. Його герой виявляє себе в усій своїй складності й багатопляновості, отримуючи позитивну оцінку. Місія Мазепи-державотворця в романі цілком очевидна. У ці ж роки про українського гетьмана з'являються поеми В. Сосюри та Ю. Дарагана.

У цілому відомо кілька традицій у творенні літературного образу Мазепи: романтична (як амурно-лиходійного героя), патріотична (як талановитого політика і мудрого державного діяча, що цілеспрямовано відстоює інтереси України), об'єктивно-критична (В. Шевчук називає її костомарівською) та ідеологічно-засуджуюча.

«Мазепинська» тема в українській драматургії та театрі кінця XIX – початку XX ст. також користувалася популярністю – у цей час на театральних сценах України було здійснено постановки низки п'єс (Мирославського-Винникова, Тугая, Десятникова-Васильєва [Василенка], Старицького). У героя драми М. Старицького пал кохання переважає над політичною поміркованістю, образ його мелодраматичний і дещо навіть сентиментальний.

Характерно, що через багато років по смерті батька Л. Старицька-Черняхівська зважилася подати своє бачення колись разом розроблюваної в дилогії теми, поєднавши романтичну та політичну традиції в трактуванні образу Мазепи.

Трактування Л. Старицькою-Черняхівською образу Івана Мазепи діаметрально протилежне офіційній версії царської, а потім і совєтської влади, що цілеспрямовано творила образ антигероя-зрадника рідного краю. Він не схожий на того авантюриста донжуанівського типу, що прижився в літературі завдяки творам О. Пушкіна, Ю. Словацького тощо.

В історичних романах Михайла та Людмили Старицьких про Мазепу впадає в око певна недоречність любовних пригод у трагічній суспільній ситуації, а от в своїй власній драмі письменниця цього вдало уникає, підпорядковуючи особисте суспільному. Вона розкриває нам ще одну трагедію людського серця, яка поглиблюється через усвідомлену відмову героя від особистого щастя.

На кінець 20-х років письменниця по-особливому відчула на собі пильне око недовіри з боку большевицької влади. Свідченням цього є історія з драмою «Іван Мазепа», яку совєтська цензура тричі повертала авторці з негативною оцінкою. Доведена до відчаю, але не бажаючи поступатися своїми принципами, письменниця, зрештою, звернулася із листом-оскарженням, імовірно, до О. Білецького (у листі вказано лише ім'я та по-батькові адресата), який на той час був членом театральних художніх рад, завідувачем театрального відділу політосвіти Наркомосвіти. Цей лист якнайкраще розкриває умови праці Л. Старицької-Черняхівської, її розуміння ситуації, що склалася в країні в другій половині двадцятих років. Як засвідчує письменниця, рецензенти прискіпливо дошуковувалися, чи не порушено в драмі історичної правди. Такий прямолінійний підхід до художнього твору обурив мистця і викликав цілий ряд її літературознавчих міркувань. Питання принципове особливо з огляду на те, що в багатьох відомих літературних інтерпретаціях образу Мазепи важко дошукатися хоч якоїсь правди. Не вважаючи дану проблему взагалі справою цензури, Л. Старицька-Черняхівська здивовано запитує: «Чи царська цензура заборонила Пушкіну його Мазепу за те, що він позбавлений найменшої історичної правди? Чи королівська цензура цензуровала байронівського Мазепу з точки погляду історичної правди?».[3] Навівши ще низку виразних літературних прикладів невідповідности образу героя історичній правді, як-от: Борис Годунов або Гришка Отрепьєв у О. Пушкіна, – Л. Старицька-Черняхівська пише: «Художній твір має художню історичну правду і справа художньої критики зазначити авторові [ці її] хиби, а не тому цензурному органові, що розглядає твір з боку його користи чи шкідливости на погляд сучасного уряду держави».[4]

У цьому аспекті цікавою є думка російського філософа А. Лосева, який вважає образи типу Бориса Годунова чи Евгенія Онєгіна в Пушкіна

3. Старицька-Черняхівська Л. Лист від – лютого 1929 р. / Відділ рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського. Архів Тулуба О., ф. 209, № 88.

4. Там само.

поетично-відстороненим буттям, далі, в унісон думкам Л. Старицької-Черняхівської, він продовжує:

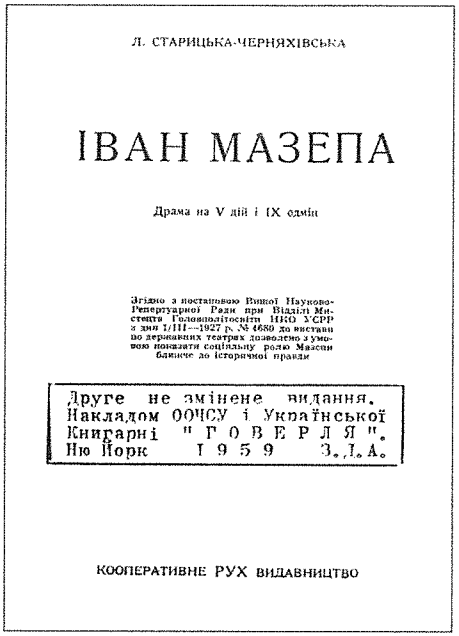
> ... поезія не повинна створювати такі образи, які були б живою і речовою реальністю. Навіть відтворення в поезії історичних осіб і подій зовсім не є відтворення реальности як такої. Поетичний образ, якщо він дійсно *є поетичний* образ, навіть у відображенні поетичних фактів залишається *відстороненим*; і з погляду чисто поетичного зовсім не існує питання, чи відповідає пушкінський Годунов історичному Годунову чи ні.[5]

Л. Старицька-Черняхівська створює образ Мазепи за тим же принципом поетичної відстороненості. Акцентуючи увагу на позитивних його домінантах, письменниця прагне до творення національного символу. Однак визнати гетьмана Мазепу національним героєм для большевицької влади значило те саме, що визнати право України на самостійність. Тому очевидно, що в цитованому листі цілком усвідомлено Л. Старицька-Черняхівська розвінчує політику совєтського уряду щодо України. Розчарована большевицькою політикою і не сподіваючись ні на що краще, письменниця в розпачі вигукує: «Finis! Царський московський уряд дозволив мені гетьмана Дорошенка, а свій український не може дозволити Мазепи. Не треба... Дайте спокій всім „присноблаженным" рецензентам, премудрим професорам, подеріть рукопис і шпурніть його в ту прірву, куди вже посунуло все українське мистецтво».[6]

Невідомо, чи відіслала його авторка адресатові, чи посприяв він позитивному рішенню, але цього ж року «Іван Мазепа» побачив світ окремою книгою у харківському видавництві «Рух» із досить красномовним застереженням: «... до вистави по державних театрах дозволено з умовою показати соціяльну ролю Мазепи ближче до історичної правди».

Отже, проблема історичної і художньої правди стає головною в боротьбі, що розгорнулася між Л. Старицькою-Черняхівською і совєтською цензурою. Постає питання, чи було зображення Івана Мазепи в однойменній драмі його «неісторичною ідеалізацією»? Сучасники характеризували драматурга як авторитетного знавця історії, що у своїх творах на історичну тематику завжди посилалася на документальні джерела. Однак, сповідуючи світоглядно-естетичні засади неоромантиків, письменниця завжди прагла до ідеального героя. У зв'язку з чим героями своїх соціяльно-історичних драм вона обирала постаті виняткові, що відіграли важливу ролю в боротьбі за політичну незалежність України, як-от: Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко чи Іван Мазепа. Ідеалізація Л. Старицькою-Черняхівською цих історичних постатей у художньому творі мала важливий ідейний підтекст – розбудити у своїх сучасників бажання

5. Лосев А. Очерки античного символизма и мифологии. – Москва, 1993. – С. 66.
6. Старицька-Черняхівська. Лист від – лютого 1929 р...

Л. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА

ІВАН МАЗЕПА

Драма на V дій і IX сцен

Згідно з постановою Вищої Науково-Репертуарної Ради при Відділі Мистецтв Головполітосвіти НКО УСРР з дня 1/III—1927 р. № 4680 до виставки по державних театрах дозволено з умовою показати соціяльну ролю Мазепи ближче до історичної правди

Друге не змінене видання.
Накладом ООЧСУ і Української
Книгарні "ГОВЕРЛЯ".
Нью Йорк 1959 З.Д.А.

КООПЕРАТИВНЕ РУХ ВИДАВНИЦТВО

Л. Старицька-Черняхівська. «Іван Мазепа», 1959. Паратитул

героїчного, відновити дух минулого, спрямувавши його на новий етап боротьби за національне визволення. Щодо Мазепи, то тут додається ще й прагнення драматурга зняти зі свого героя двохсотлітню анафему, подивитися на його діяльність не з позиції російської політики, а з позиції інтересів українського народу.

Відстоявши свою концепцію політичної значимости Мазепи, Л. Старицькій-Черняхівській усе ж довелося зробити в драмі деякі зміни: один із чорнових варіянтів твору свідчить про те, що з огляду на тогочасні умови письменниці довелося послабити антимосковські тенденції у творі, що виразилося переважно в заміні слів Москва, москаль, московщина соціяльно більш прийнятним словом цар.

Людмила Старицька-Черняхівська у драмі «Іван Мазепа» створює образ національного героя, домінантною ідеєю якого є незалежна Українська Держава, дві сюжетні лінії твору – політична і любовна – цілком підпорядковуються цій ідеї. А любовна історія Мотрі та Мазепи витримується в етичній манері, працюючи на розкриття моральних чеснот гетьмана.

У драмі «Іван Мазепа» чітко сформульована і художньо виражена державотворча ідея Л. Старицької-Черняхівської, яка особливо виразно звучить у словах заповіту гетьмана Мазепи, стверджуючи, що боротьба продовжується, і метою її є Українська Держава:

То ж при стерні державному у нас
Стоять нехай із криці збиті люди,
Що не підуть на ласку до царя,
За ласий шмат не продадуть і волі,
І рідного народу, і добра
Отчистого, а шаблями й мечами
Зведуть мури навкруг отчизни.[7]

7. Старицька-Черняхівська Л. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. – Київ, 2000. – С. 323.

Проблема індивідуалізму в історичній драматургії Л. Старицької-Черняхівської тісно пов'язана з ролею народних мас в історичному прогресі. Письменниця усвідомлює, що серед людського матеріялу лише одиниці здатні стати на чолі цього руху, і без цих особистостей прогрес є немислимим. У драмі «Аппій Клавдій» між демократом Іцілієм і децемвіром Аппієм, що прагне єдиновладдя, розгортається ціла полеміка, об'єктом якої є не тільки державний устрій країни, але й оцінка значення ролі народу в історичному прогресі. Народне повстання, зрештою, знищує тирана, однак цей акт непокори в драмі Л. Старицької-Черняхівської більше схожий на стихійний протест, поштовхом до якого стала невинна жертва – юна Віргінія, ніж на усвідомлений і цілеспрямований виступ.

Розуміння ролі народу Л. Старицькою-Черняхівською близьке до позиції Д. Донцова, який вважав, що народ є чинник пасивний, той, що приймає ідею. Чинником активним, що несе ідею, робить її приступною для цієї маси, мобілізує народ для боротьби за неї, є ініціятивна меншість. Зрештою думка про рушійну силу меншости стане популярною серед філософів XX ст., зокрема Х. Ортеґи-і-Ґассета, Ґ. Лебона, Е. Фромма. Означення народу як юрби в Л. Старицької-Черняхівської повторюється двічі: вперше – кривавим Аппієм із однойменної драми, а вдруге – Мазепою, до кінця вірним ідеї державного відродження України. Однак коли в першій п'єсі письменниця еґоцентризму Аппія Клавдія протиставляє інтереси більшости, то в останньому творі вона демонструє позицію перестороги героя перед народною стихією, якій далеко не зрозуміла політика дипломатії Івана Мазепи. Парадокс цих взаємин у тому, що Мазепою рухає інтерес цілого народу, – народу, якому він не сміє довіритися. І в цьому прихований фаталізм його геніяльної особистости. Е. Фромм вважає, що людина боїться свободи тільки тому, що її лякає кожний новий крок, у якому приховується небезпека поразки. Героями ж є ті, хто зважується розпрощатися з тим, що у них є: землею, сім'єю, власністю, – і йде вперед не без страху, але переборюючи страх.[8] Таким героєм авторка і робить Івана Мазепу: він поборює свої сумніви та йде вперед, ведучи за собою свідому свого вчинку меншість, тоді як решта вичікує й виважує свої вигоди. Це дає змогу авторці на перший плян вивести трагедію самотности особистости, яка свідомо приносить себе в жертву; і юрба радо приймає цю жертву.

Совєтське літературознавство звинувачувало Л. Старицьку-Черняхівську в презирстві до народних мас («Український драматичний театр. Нариси історії». – Київ, 1967 – Т. 1.), підставу для цього воно вбачало в сцені втечі людей на Лівобережну Україну від збиткування бусурман (IV дія) в драмі «Гетьман Дорошенко». Звісно, що метою цієї сцени було не применшення значимости народного волевияву в історичному контексті, його пасивности та інертности в боротьбі за незалежність. За задумом авторки ця картина була

8. Фромм Э. Бегство от свободы. – Москва, 1990.

створена лише для того, щоб у глибшій мірі розкрити внутрішню драму самого Дорошенка, який особливо відчував свою відповідальність за долю народу. Недаремно, що в момент внутрішнього сум'яття Дорошенка письменниця в його роздуми вводить леґенду про Каїна та Авеля: хто ж він є на цьому ярмарку життя, як наречуть його люди згідно його ж діянь?

Суспільно-політичну ситуацію в драмі «Іван Мазепа» Л. Старицька-Черняхівська розкриває з одного боку через масові сцени, коли бачимо наростаюче обурення простого люду московською сваволею, а з іншого – через психічну мотивацію народної недовіри до гетьмана, нерозуміння його прихованих замірів та політичних інтриґ.

Образ Мазепи надзвичайно драматизується в момент, коли він мусить вирішити для самого себе, які цінності переважають у його житті:

Непевний крок... Сокира... У! А нащо
Те все мені... шаноба... злото... честь...
Спинитися... поки ще час... Спинитись...[9]

Герой прагне усвідомити свою відповідальність і пов'язаний з нею ризик. Стилістичний прийом умовчування – апосіопези – підкреслює всю глибину емоційного зворушення героя. За якусь мить перед Мазепою проходять картини можливого майбутнього від повстання до сокири, яка зітне йому, головному бунтівникові, голову. З цього внутрішнього змагання Мазепа виходить переможцем, зрештою роблячи потрібний вибір:

Ні-ні-ні-ні! Хай згину я, але...
Я гетьман тут і прапора Вкраїни
Перед тобою [Петром I – І. Ч.] не схилю...[10]

Правота внутрішнього вибору Мазепи підтверджується підтримкою старшини, яка складає клятву на вірність Україні. Ця фінальна сцена IV дії є кульмінаційною в політичних змаганнях гетьмана, коли на терези долі була покладена вся Україна та життя її оборонців.

Наш час настав... з'єднаймося ж усі,
Мов криця загартована. Клянімось
Один за всіх і всі за одного...
І всі – життя за матір Україну,
Заплакану отчизну нашу![11] –

закликає гетьман. Проблема єдности, така фатальна для історичної долі України, є однією з важливих проблем досліджуваної драми.

Герої Л. Старицької-Черняхівської шукають істину свого існування. І знаходять її ті, хто пов'язує це поняття з волею та незалежністю, байдуже чи то цілого народу, чи окремої особистости.

9. Старицька-Черняхівська. Драматичні твори... – С. 276.
10. Там само.
11. Там само. – С. 306.

Так, в образі Івана Мазепи письменниця втілює квінтесенцію справжнього життя в гармонійному синтезі: труд, розум, порив, жертовність, любов, честь, моральність, доброчинність, – вбачаючи в цьому смисл історичного існування людства. Українське вимріяне майбутнє прийде, на думку Л. Старицької-Черняхівської, тоді, як пізнаємо досвід інших народів, примножим знання і науку свою, ідучи в чужі землі не загарбувати силою, а брати розумом, використовуючи здобуте на благо своїй державі. Гуманістична, культурологічна позиція державотворця імпонує письменниці, виявившись як в образі Івана Мазепи, так і в попередніх історичних образах гетьманів Петра Дорошенка та Данила Апостола.

Намагаючися збагнути «політичну ідею і політичний сенс» гетьмана та культурного діяча, Євген Маланюк припускав, що «культурне будівництво Мазепи було, так би сказати, лише псевдонімом його будівництва **державного**, обмеженого обставинами, але, тим не менше, реального». Є. Маланюк підкреслював, що тільки з такої позиції «ми зможемо оцінити і далекосяглість замірів Мазепи, і велич його в історії нашої Батьківщини». «Так само, – продовжує дослідник, –

> як та велич Мазепи інтуїтивно-мистецько була безсумнівною для Байрона, Гюго, Словацького, Ліста чи Вернета, ба й ворога: мимо ретельного й поспішного виконування царського замовлення. А. Пушкін, бувши все ж поетом, не міг тієї Мазепиної величі – всупереч завданню – цілком приховати, хоча б поміж рядками своєї славнозвісної поеми, що залишається вікопомним зразком коктейлю брехні, й майстерства, таланту й плазування, надхнення самогвалту.[12]

Для Л. Старицької-Черняхівської як мистця і громадсько-політичної діячки розвиток культури є невід'ємною складовою державного будівництва, тому їй імпонує далекоглядність культурологічної концепції гетьмана Мазепи.

Як бачимо, для Л. Старицької-Черняхівської питання культурного поступу нації є домінуючим у її творчій концепції. При цьому письменниця не відмовляється від проголошення активних революційних заходів, більше того – усвідомлення неминучости збройної боротьби за незалежність Української Держави все виразніше проявляється в її творчості й остаточно формується в чітку політичну програму (нехай і подану в художній формі – від того не менш значиму) у вершинній своїй драмі «Іван Мазепа». Культурологічні позиції Л. Старицької-Черняхівської – це вже не народницькі ілюзії дешевої просвіти, а глибоке розуміння цілісности процесу історичного поступу, усвідомлення ментальної сутности свого народу, що виникло в наслідок проникнення в історичні пласти розвитку його культури. ❑

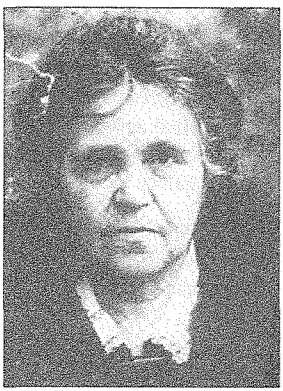
12. Маланюк. Illustrissimus Dominus Mazepa... – С. 15.

Інна Конош

Коли б поет не був громадянином, чи був би він поетом?

(Вступне слово до п'єси Людмили Старицької-Черняхівської «Напередодні»)

Людмила Старицька-Черняхівська (1868-1941) – постать в українській літературі першорядна. Відома українська письменниця, літературознавець, мемуарист, активна громадська діячка, вона формувалась і як мистець, і як свідома українка в колі визначних діячів українського громадсько-культурного руху другої половини XIX – перших десятиріч XX століття – М. Старицького, М. Лисенка, Олени Пчілки, молодших Лесі і Михайла Косачів та цілого гурту молодих учасників славнозвісної «Плеяди». Людмила Старицька-Черняхівська була співавтором деяких прозових творів свого батька М. Старицького, писала оригінальні речі, але особливої популярности набула як драматург. Серед її відомих драм – «Сапфо», «Ашпій Клавдій», «Гетьман Дорошенко», «Останній сніп», «Милость Божа», «Іван Мазепа». Діяльною була Л. Старицька-Черняхівська й у культурно-громадському та політичному житті України. Після смерти М. Лисенка вона перейняла керівництво літературно-мистецьким клюбом «Родина». Цінували сучасники Л. Старицьку-Черняхівську і як діячку «Просвіти» та організаторку Спілки українок. Була вона активним членом Товариства українських поступовців, згодом партії соціял-федералістів, а з 1917 року входила до складу уряду Центральної Ради. Большевицької влади Людмила Старицька-Черняхівська не визнала і на співпрацю з нею не пішла. Нова влада бачила в її особі небезпечного ворога. У двадцятих-тридцятих роках письменниця і її родина зазнали тяжких поневірянь, судилися як учасники Спілки визволення України. У 1938 році большевики закатували її єдину доньку Вероніку Черняхівську-Ганжу – талановиту поетесу й перекладачку. А у 1941 році, коли німці вже підступали до Києва, стареньких сестер Старицьких –

Людмила Старицька-Черняхівська

Людмилу й Оксану та видатного вченого, письменника Агатангела Кримського енкаведисти в товарних вагонах вивезли в напрямку Казахстану. У тій нелегкій дорозі слід обох сестер загубився.

Однак творчість Людмили Старицької-Черняхівської не згинула разом з нею у большевицьких катівнях, минулого року вона повернулася до українського читача окремим виданням, на жаль, далеко не повним. Драма Л. Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко» виставляється Національним академічним драматичним театром імени І. Франка. Решта ж творів письменниці ще чекає на свого шанувальника.

Серед драматичної спадщини Л. Старицької-Черняхівської є як повноактні п'єси, так і невеликі драматичні етюди, зокрема, до їх числа можна віднести й історичну сценку (за визначенням авторки) «Напередодні». Цю п'єсу письменниця написала, опрацювавши твори Т. Шевченка, його щоденники, листування, спогади сучасників, близьких товаришів, відомі біографії Кобзаря, публікації журналу «Основа», літературознавчі розвідки з даної теми та інше – усього понад п'ятдесят джерел. Така ретельна, маштабна й глибоко наукова робота, проведена Л. Старицькою-Черняхівською задля написання одноактної п'єси, може здивувати й захопити будь-якого серйозного науковця.

Працювати над твором письменниця почала десь на початку 20-х років, видрукувавши його окремою книгою у 1926 році. У первісному варіянті п'єса мала назву «Тихий вечір». Останній варіянт назви, очевидно, видався Л. Старицькій-Черняхівській вдалішим, бо більше і глибше передавав смислове навантаження. Дія п'єси відбувається напередодні смерти Тараса Шевченка, та одночасно змальовується період очікування усією громадськістю царського маніфесту про звільнення селян із кріпацтва. Але ще глибше розуміємо цю назву в контексті думок, замірів і тієї творчої, наукової, громадської роботи, що її проводили сподвижники Шевченка, і яка стала провісником підйому і розквіту загальноукраїнського руху.

Твір Л. Старицької-Черняхівської «Напередодні» за своїм жанровим різновидом є історико-біографічною п'єсою. Завданням письменниці було показати велич Шевченка – громадянина і поета, відтворити саму атмосферу, що панувала серед свідомих українців середини XIX століття. Драматург розцінює поетичну місію Кобзаря як вияв його громадянської позиції. Події твору сконцентровуються у вузькому часовому проміжку одного вечора на початку 1861 року в господі Ф. Черненка, де, як відомо, збиралися члени української громади. Специфічним для одноактівки є прийом «стиснутого часу», коли події щільно нанизуються одна на одну, тим самим даючи глядачеві сконденсовану інформацію. Але разом з тим Л. Старицька-Черняхівська прагне надати подіям природности, не нагромаджуючи їх, а вибудовуючи в логічній послідовності відповідно до ідейного задуму.

Цікавим у п'єсі є музичне та світлове вирішення – воно виконує у творі певну художньо-естетичну функцію: по-перше, надає йому ліричної інтонаційности, по-друге, створює враження перенесености в часі. Світло з темряви поволі, як у кінематографі, вихоплює обриси минулого життя, закам'янілі постаті героїв, які оживають і живуть перед нашими очима якийсь час, але так само у фіналі твору гасне світло, знову завмирають дійові особи, мов задивлені в майбутнє, і лише відголоски скрипки долітають зі сцени, з кожним разом усе тихіше й тихіше.

Сам вечір драматург будує з кількох мікроструктур. Перша його частина складається із серйозних розмов на тему видання «Освіти», цілей і завдань діяльности української інтеліґенції, друга має розважальний, літературно-музичний характер. Послідовна поява героїв на сцені дає можливість розкрити світоглядні позиції кожного з них. А структурна різнотипність дії вказує на багатопляновість образу самого Шевченка: він розкривається як мистець, як естет, як громадський діяч, у побуті й суспільному житті.

Людмила Старицька-Черняхівська намагається виділити та психологічно вмотивувати певні домінанти душевного стану Кобзаря: невдалий намір одружитися, самотність, що стала нестерпною, туга, яка посилювала хворобу, прагнення переїхати жити в Україну, очікування маніфесту, турбота за покріпачену рідню тощо. Шевченко у творі постає як найбільш націоналістично й революційно налаштований, його не тішить обережна поступовість Куліша і Костомарова, хоча і розумів її причини. Так само гнітила його думка про те, що волелюбний український народ за часів рабства перетворився на покірну й усетерплячу істоту. Шевченко глибоко вражається атрофацією людської гідности у старшого покоління. Л. Старицька-Черняхівська наголошує на цьому факті, добре розуміючи, як позначилася кріпаччина на історичній долі України. Майбутнє ж письменниця бачить за молодим поколінням, що виросло на ґрунті кирило-методіївців, творчости Т. Шевченка, яке раз пізнавши свободу, ніколи не захоче жити рабом.

* * *

Людмила Старицька-Черняхівська

Напередодні*

ДІЙОВІ ОСОБИ
Т. Г. Шевченко.
П. О. Куліш.
М. Г. Костомаров.
В. М. Білозерський.
Ф. І. Черненко.
С. С. Гулак-Артемовський.
Пані Черненко – жінка Черненкова.
О. І. Гулак-Артемовська – жінка Г.-Артемовського.
Дяденька, Віктор Олександрович – дядько пана Черненка, старий генерал до 80 р.
Федот – лакей год 60.
Сашко – козачок.
Марія Олексійовна – економка Черненка.
Учні, учениці Гулака-Артемовського.
Гості.

Діється в Петербурзі на початку 1861 року.

ПЕРЕДМОВА

Подаючи до друку цю невеличку річ, я мушу сказати декілька слів наперед. Річ ця, написана в драматичній формі, є тільки історична сценка. Завдання її – ввести глядача, на підставі історичних даних, до атмосфери оточення Т. Г. Шевченка: в комплекс тих думок, що циркулювали в тогочасних інтеліґентських колах, тої праці, мрій, боротьби і завдань, що запалювали на той час молодих українських діячів, літературних новинок і улюблених музичних п'єс Т. Г. Шевченка. Самий діялог дієвих осіб я силкувалася скласти з їхніх власних виразів, збираючи їх з листів, спогадів, творів, автобіографій і т. і. Коротко мовлячи, моїм завданням було вирвати в смерти один лагідний вечір з життя Т. Г. Шевченка й виявити його перед очі глядачів у тій формі, в якій він в дійсности мав відбуватись.

Складаю мою щиру подяку О. Карпинській та Д. Билиці за їх ласкаву допомогу в справі збирання належного історичного матеріялу.

Л. С-Ч.

* Вступне слово та підготовка тексту Інни Конош.

За третім дзвінком гасне світло в залі. Повна темрява заливає все. Над сценою напис – 1861 рік. Тихо розсувається завіса. Потроху темрява розходиться й тоді зі мли минулого починають вирізуватися обриси колишнього життя.

Вітальня в господі О. І. Черненка. Ліворуч круглий стіл, на ньому скатертина (репсова), дві свічки під зеленими абажурчиками. На столі папери, портфелі, книжки. Біля столу диван, крісло, кріселка. Глибше велике Вольтерівське крісло. Праворуч, ближче до рампи, рояль, глибше козетка зі столиком до чаю. Двері просто й ліворуч. Праворуч вікна. Під стінами стільці й ломберні столи. По стінах малюнки в великих золотих рамах. Біля вікон рослини, квітки.

Вечір.

ЯВА 1

За столом Куліш, Костомаров, Черненко. Хвилину всі сидять як статуї, після значної павзи починається дія.

Костомаров (виймає годинника, дивиться). Час уже всім бути. Нема. Що ж робити?.. Будемо йти далі. Ну, отче Пантелеймоне, додатки до передової зробили?

Куліш. Зробив, всечесніший отче Миколає.

Черненко. А прочитайте ж, як воно тепер вийшло.

Куліш. Ну, там спочатку так як і було. Тут тільки виправив я... гм... та ось. (Читає). «Главные начала, которым будет следовать редакция – уважение к правам личности, к народу и народности и устранение сословной, национальной и религиозной вражды и всяческих недоразумений посредством разъяснения темных вопросов нашей современной и прошедшей жизни».

Черненко. «Современной жизни»? А цензура, чи пропустить такий вираз? Хіба можуть бути «темными вопросы современной жизни?».

Костомаров. «Темные», цебто – «невыясненные». Ну, та це вже отець Пантелеймон, іже на Нєвє сущий, поїдє утрє до бєса Зеасуса, ненавідяща добро і род человєческ, – сіріч до цензора і буде перед ним вибріхуватись. А те, що я казав про космополітизм, вставили? Це треба, треба для «наших наставників і учителів, ведущих нас к позианію блага».

Куліш. Є й це. (Читає). «Отвергая всякую исключительность и замкнутость, редакция в тоже время считает вредным и космополитизм, который раньше или позже переходит в полное равнодушие к местным народным пользам и нуждам. Признавая значение каждой народности в общей жизни человечества, мы всего больше думаем стараться уразуметь наши национальные особенности, наши природные ни у кого не заимствованные средства существования. Пока человек не сознал себя и не определил ясно своих отношений к другим людям, до тех пор он существо безразличное, тоже можно сказать и о целых народах». Ну, а далі все так, як було.

Костомаров (підводиться й починає ходити). Так, так, добре... На мою думку, треба ще додати, що наше українське «движение» – це справа

не тільки наша, а й усіх слав'ян. Це треба підкреслити. (Спиняється біля Куліша). Ви, отче Пантелеймоне, додайте ще після цього уступу. (Показує на рукопис). «На этом основании мы считаем необходимым и общеполезным, – це набрати курсивом, – дальнейшее развитие украинского народного языка и словесности, которая уже заявила свое право на внимание просвещенного общества. Вопрос быть или не быть нашей словесности, – це теж курсивом, – еще недавно составлял предмет спора для многих, но его разрешила утвердительно сама жизнь, неподдающаяся никакой предвзятой теории, никто теперь не скажет, что украинской словесности нет, как бывало говорили и писали прежде».

Куліш. Гаразд. (Записує). Ну, тут далі, як і було, про галицьке відродження, про ліберальну частину російської інтеліґенції, далі там технічна частина і закінчуємо тими ж словами: «... и так с уверенностию, что приносим своим изданием пользу существенную, что делаем дело нужное не для одних украинцев, но и для всего славянского мира, мы будем продолжать его по мере наших сил в ожидании новых и скорых помощников».

Костомаров. Так, так, здається і все... (Сідає, запалює сигару й подає Кулішеві). Ну, чесний отче Пантелеймоне, прими курило курения достойное. Багато, багато ще праці.

Куліш. Подужаєм, аби воля!

Черненко. Горять усі! Йй-богу, так наче язики вогнені над головою чують.

Костомаров. Великі дні надходять! Чути кроки історії. Тепер і хвилини гаяти не можна. Та що ж це не всі зібралися сьогодні. Ви всіх сповістили, Федоре Івановичу?

Черненко. Усіх, усіх. Чубинський хворий, Василь Михайлович казав, що спізниться, а Тарас Григорович обіцяв бути завчасно.

Костомаров. Як почуває себе? Я оце зустрівся з ним в опері, питаю: чи правда, брате, що ти женишся? Посміхнувся так криво, та й каже: женюсь, женюсь, візьму собі паняночку в чистім полі земляночку. Не радий був, що й запитав.

Куліш. Погано пан пише та ще й криво. Барі казав, що запустив він свою хворобу, не шанувався, ну, а тепер схопився, та чи не пізно?

Черненко. Дасть Бог, одужає: здоров'я в нього!..

Костомаров. Було, та позички з'їли. Дав що до друку?

Куліш. Не мало. Оце приніс, було, свої «Неофіти». Звичайно, воно до друку не піде, нецензурне, та й справді не годиться синові батьком дорікати, та ще й напередодні таких великих днів. Але сила, вогонь! Тільки, правду кажучи, невпорядковані вірші, взагалі останніми часами його поезії якісь розхристані, розсатанілі, проте звичайно талант першорядний. Це було б показати тепер «Неістовому Вісаріонові»[1] «простоватость крестьянского языка и дубоватость крестьянского ума».

1. «Неистовый Виссарион» – Бєлінський, йому належать ці слова, що ними він зустрів поезію Шевченка.

Костомаров. А статтю свою вже написав?

Куліш. Накидав. Ну, та ще вже там далі до другої, до третьої книжки. Треба дати доброго Pater noster'а Вісаріоновим «последователям», щоб «повадно им не было». Я хочу показати їм різницю між нашою демократичною культурою і їхньою барсько-поміщицькою, і показати їм, що наша повага до селянина, «до кріпака» втримала нас на своєму шляху.

Костомаров. Так, так... (Курить, сидячи).

Куліш. Бо й сам Бєлінський хоч і який самостійний талант був, не міг піднестись над сучасним йому російським громадянством і коли б йому якимсь чудом спала на думку ідея про «простонародную» літературу, що ми над нею зараз працюємо, – ніхто б його й не підтримав. У нас ця ідея виникла наслідком історичного розвитку громадського життя.

Костомаров. На це треба буде налягти. Історичний розвиток громадського життя. Тут треба й «господам профессорам», що з висоти катедр оголошують: «украинская литература мечта, а украинская народность выдумка», теж дещо сказати, та й взагалі цї «русские воззрения» і на науку, й на мистецтво, й на політику з позиції збити.

Черненко. Ось ви б, Миколо Івановичу, урядили б на цю тему публічну лекцію.

Костомаров (встає і починає ходити). Ха, ха, ха! Та вони мене за «хохлословіє» і так не знають, у якій ложці втопити. А тоді б просто сказились! Вони нам дорікають тим, що нас мало.

Куліш. І не мало!

Костомаров. Хай і так, що нас мало, що шлях наш непомітний, та ми й не кажемо, ми колишні «російські патріоти», що ми йдемо «быстрыми шагами по пути просвещения». Хай і помалу, бо для нас, для людей громадських, неможливий дійсний прогрес, поки нас оточують цілком неосвічені народні маси. Ми повинні перш за все просвітити нарід і тоді тільки «Слово», ця велика сила людської натури опанує всім і забезпечить народові знання, а в цьому полягають підвалини кращого прийдешнього: волі, братерства, рівности.

Куліш. Амінь. Архирейство твоє да благословить господь Бог до царствії своєм всєгда нинє і прісно і во вєкі вєков. Та що робити з «передовою»? Іде, чи заждемо ще кого?

Костомаров. Tres faciunt collegium. Будемо розбирати далі на третю книжку.

ЯВА 2

Одчиняються середні двері й на порозі з'являється дяденька; на ньому халат, чоботи, в руці довжелезний чубук.

Дяденька. А, господа «реформатори»! (Увіходить).

Костомаров. Доброго здоров'я, ваше превосходительство!

Черненко (до Куліша). Ну й морока! Тепер даяденька як засяде, не дасть працювати! (Виходить).

Дяденька (до Куліша). Доброго здоров'я, доброго здоров'я. Ну що? Реформи заводите? Га? Мужикам волю даєте? Га?

Куліш. Не ми – государ імператор і благородне дворянство російське.

Дяденька. А, не морочте голови, господа реформатори. Що там на дворянство вернути! І я, і все дворянство малоросійське такої петиції не подавали.

Костомаров. Одначе редакційна комісія...

Дяденька. Подвох, подвох. – Завіральні ідеї сія міра губітельна для всього государства російського. Га?! Та в мене самого дві тисячі душ. Давайте їм волю, я з того не зубожію... Но нащо мужикові воля? От питаю вас, нащо мужикові воля? Га?..

Костомаров. На те, на що й нам.

Дяденька. Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! То ви мене до мужика рівняєте? Ха, ха, ха! Ех, господа професори, то ви ж мужика зовсім не знаєте? Ну що таке мужик? Га? Ну?

Костомаров. Созданіє Божіє по образу і...

Дяденька. Ха, ха, ха! Созданіє Божіє! Та й мого Хапая господь создав но не по своїому образу. Мужик – звір! Спустіть його з цепу, так він вам такого! Сашко!!!

Сашко (вбігає). Тут, пане!

Дяденька. Продмухай і набий! (Віддає йому чубука). Та тут така революція, світопредставленіє піде.

Куліш. Не буде, ваше превосходительство, ні бунтів, ні світопредставлєнія, а благоденствіє всіх слав'ян.

Костомаров. Ви ж самі, ваше превосходительство, козацького роду.

Дяденька. Козацького! І не зрікаюсь. Мій прадід генеральним обозним був!

Костомаров. Так наші ж предки за волю бились.

Дяденька. Бились, знаю і вашого, достопочтенніший Николай Іванович, Богдана Хмельницького – з одмєнним удовольствієм читаю. Но то були козаки. Козак козаком, а мужик мужиком. Дайте мужикові землю, – так він її до року в шинку жидові заставить, хату заставить... Ха, ха, ха! Шапку заставить! Ха, ха, ха! Жінку заставить! Ха, ха, ха!

Куліш. Що мужик пиячив – то правда, безрадісне життя, темнота, а коли вкриють школи всю...

Дяденька. Що? Ха, ха, ха! Ще мужика до школи вести? Га? Наука? Та вона йому так порібна, як мертвому кадило! Та ви з них п'яниць, розбійників, душогубів поробите.

Куліш. Граждан поробимо.

Дяденька. Ха, ха, ха! Шмаровози – граждани!

Сашко увіходить із люлькою.

Дяденька (бере в нього люльку й пускає клуба диму). За добрим паном мужикові найкраще жити. Хто за нього дбає! – Пан. Хто за нього податки платить? – Пан! Хто йому хліба дає? – Пан. Га? А ну ти, гражданин, Сашко, хочеш на волю?

Сашко. Хочу, пане.

Дяденька. Ах, ти, шмаркач! А на що тобі та воля?

Сашко. На те, на що й людям.

Дяденька. Вона й людям, як свині роги, а тобі й потім! Ну, що ти робитимеш, як підеш на волю? Га? Думаєш, що тебе оті віцмундирники візьмуть люльку набивати? Чорта пухлого! Пропадеш, як собака в ярмарку!

Сашко. Робитиму!

Дяденька. Робитимеш? А як чубука продмухав! Геть, поки лінуюся вуха намняти! (Сашко тікає). Вже й такому шмаркачеві сміттям голову набили!

Черненко (увіходить). Дяденька, там Марія Олексійовна запрошує вас на партійку пікету.

Дяденька (підводиться). Ага, запрошує! Зловреднійшая дама, сія Марія Олексійовна, доложу я вам. Що не кину карти – в неї капот! Відьмує. Єй богу! Я вже їй нагадував конотопську відьму. От потепліє, повезу на Неву топити. Ха, ха, ха! Ну, я вам не мішаю. Науку – уважаю, історію славного вікопомного козацтва малоросійського найпаче! (Іде до дверей, виходить, потім відчиняє обидві половинки дверей, з'являється на порозі й виголошує урочисто). Сармати заняли сію територію й унавозили єйо! (Зникає).

Костомаров. Ну й сармат!

Черненко. Власне, добряча душа, але ретроґрад безнадійний. За Олександра І-го у війську служив.

Чути дзвоник.

Куліш. А це хтось з наших.

Черненко. Ми ще з нього й на «Основу» візьмемо. Дасть.

Куліш. З таких сарматів і брати дань велію.

Костомаров (виходячи). Страшно тільки, що і в Редакційній Комісії і в Головному Комітеті такі сармати позасідали.

ЯВА 3

Федот одчиняє двері й докладує.

Федот. Василій Михайлович Білозерський.

Куліш і Костомаров (разом). От і гаразд!

Білозерський. Добрий вечір! Запізнився, справи затримали.

Черненко. А як передплата?

Білозерський. Чудово!

Костомаров. Як Надежда Олександровна?

Білозерський. Спасибі, дякує щиро за білети.

Костомаров. Нема за що? Скажіть, завтра заїду по неї. Дружба подобна сосуду злату, єму же розбитія не бываєть, а ще й почнеться.

Куліш. Цікаво, який більше континґент передплатників?

Білозерський. Провінція.

Куліш. А прокидається таки наше товариство!

Білозерський. Ще б не прокидалось! Та які листи пишуть! Цілі кореспонденції! Я захопив деякі з собою. Ось слухайте, наприклад. (Виймає листа й читає). «Не дивуйте, добродію, що десь у хуторі довідались уже, що ви собі там у столицях думаєте-гадаєте. Чутка про вашу „Основу" пройшла в нас по хуторах уже давненько. Спасибі вам за те, що ви нашого манівця українського не кидаєте, а вже нам битий верстовий шлях кацапський очортів за сто років».

Черненко. Ха, ха, ха, ха!

Куліш (з легким незадоволенням). Кацапський...

Білозерський. А ось другий... Слухайте, ще гостріший. (Розгортає другого листа й читає). «Ми так собі міркуємо, добродію, що „Основа" повинна б бути вся нашою рідною українською мовою. Українська мова годиться не для одних віршів, нею тепер можна писати й говорити й про все наше, про все людське».

Костомаров. Ну, це вже чисто хуторянська політика. Festina lente.

Куліш. Навчи дурня Богу молитись, то він лоба розіб'є. Нам треба починати з самого споду, школу народню.

Костомаров. Улегшити народові освіту, подаючи її йому на його питомій мові: тим приєднати його до загальної культури. Поспішають...

Куліш. Та ще попереду батька в пекло.

Білозерський. Не то ж то й російська преса на дибки встає. Читали останній номер «Сіона»?

Усі. Ні, ні!

Білозерський. Я захопив. Здорова.. стаття... гм... гм... (читає). «Мы усматриваем опасность, – чуєте опасность, – в исключительно национальном выражении „Основи", которое заставляет ее предпочесть национальное общечеловеческому». Ну, там далі й далі, й ось резюме: «Особенно вредны эти исключительно национальные стремления, когда они имеют целью разъединить народы, которые по племенному родству и общим политическим и политико-экономическим интересам должны составлять одно целое».

Костомаров і Куліш (разом). Ну й подлість. Роз'єднить народи!!

Білозерський. А далі, тут ще краще. «В высшей степени печально такое положение и для литературы и для страны: вместо того, чтобы вести ее, цебто „Основу", под знаменем одного общелитературного языка к распространению всеми силами гуманности и образованности в массе народов нашего отечества, они – цебто редакція „Основи" – и близкие ее приятели с известным поэтом, возвратившимся из ссылки, сеют сепаратизм».

Костомаров. Донос! Формений донос! Caveant consules! Це що б викликати проти нас великоросійський патріотизм!

Куліш. Виставити нас перед урядом «тайними недоброжелателями и разъединителями отечественной целости».

Черненко. Ні, на це треба зараз відповідь дати.

Білозерський. Тепер зашиплять і «Русский Вестник» і «Русское Слово» і «Современник».

Костомаров. «Летячи на усдіє».

Дзвоник.

Куліш. Треба остаточно вияснити позицію. Ті насідають зліва, а ті справа.

ЯВА 4

На дверях знову з'являється Дяденька з чубуком.

Дяденька. Га-га-га! Чи бачили таке? Знову кинув карти і в неї знов капот. Ну ж відьмує зловредна дама! Я їй кажу: Маріє Олексійовно, хоч ви і тонко виводите: «Червь кровожадний, точить череп хладний, но ви знаєтесь з нечистим, а посему». Го... го... го! повезем вас на Неву... В обморок падає! Га-га-га! Ну, гражданін Сашко, продмухай і набий! (Причиняє двері й зникає).

Костомаров (ходячи). Це може мати важливі наслідки...

ЯВА 5

Федот одчиняє двері.

Федот. Тарас Григорович Шевченко.

Увіходить Шевченко.

Усі (кидаються до нього, разом). Тарасе Григоровичу, батьку! Тарасе, друже! Ну й добре, що прибули? А ми вже чекаємо, чекаємо!! Що, як здоров'я? Поміг Барі!!

Шевченко (здоровкаючись зо всіма, з Костомаровим цілуючись). Спасибі Богові, погано!

Куліш. Отакої!

Костомаров. Це й утяв!

Шевченко. Час вже риштувати вози в далекую дорогу.

Черненко. Туди всі поспіємо.

Білозерський. Нема чого поспішатись.

Шевченко. Чому ні? Може ж хоч там краще буде.

Білозерський. Це щось ви зажурилися, батьку, а журитися тепер не можна! Тут дивіться, праця яка! Передплата як іде! Листи які! Оце зараз читали. Прокидаються наші хуторяни, та й російська преса загарчала, це вже чує носом щось. Ні, тепер журитись не можна, стільки праці, що її й не переробиш!

Костомаров. Ми оце перечитали статтю отця Пантелеймона-Цілителя, шкода, що ти спізнився, додали ще дещо, щоб виявити російським колам, що український рух корисний не тільки для України, а й для самої Росії, «ибо только человек, любящий свою родину, может быть верным сыном своего отечества».

Шевченко. Оглядаєтесь ви на них дуже.

Костомаров. З російською інтелігенцією нам треба разом працювати, та й вона, цебто кращі представники її, ставляться до нас...

Шевченко. Як наш батько горів – їхній грівся.

Куліш. Не можна так, Тарасе Григоровичу, ліберальна частина російської інтелігенції підтримує нас, і ми...

Шевченко. До часу, доки ми в колодочки не вбилися. А тоді побачили б! Про мене! Пишіть, що хочете, а я знаю тільки нашу мужицьку правду: з москалем дружи, а камінь за пазухою держи.

Костомаров. Ну, ну, брате, ти вже занадто гостро...

Куліш. Часи гайдамаччини вже минули.

Шевченко. Тому й кріпацтво нас посіло! А коли б випустили тельбухи всім панам, то прийшла б воля не «милостію божією», а своєю...

Костомаров. Тоді б пішла анархія, треба йти історичним шляхом...

Куліш. Не насильство й не декрети, а культура знищить кріпацтво. Кращі представники російської інтелігенції...

Шевченко. А дайте спокій з тією інтелігенцією! Цар царем, а псар псарем! Панові позбутись «крещеной собственности» – що мені правиці. Як не буде кріпака, хто ж буде їм підмурки виводити? Це ж ваша цивілізація, ваша культура того наробила, що сота частина люду в золоті купається, а решта в смердючому багні тоне, од пекельної роботи чучверіє, з голоду гине!

Костомаров. Та то ж було, а ми вже напередодні волі, воля, друже, йде воля!

Шевченко. Бодай уже смерть моя так ішла до мене, як та старцівська воля мужикові з панської руки. Граф Панін та граф Орлов на чолі стоять! То вони за волю дбають! Та вони ж не знають, як ту справу загальмувати, як ту волю затоптати! Жироїди людські. Їм та воля сіль в око, ніж у серце! Ви ж чули, певно, щось вчора чи позавчора, що відповів граф Панін на «Сенатское ходатайство» про те, щоб замінити малолітнім преступникам кару різками з 500 різок на 50? Чули? Ходу ходатайству не дав і ізрьок: «Уже самою заменою в силу закона плетей розгами – чаша милосердия переполнена до краю». Чаша милосердія! Чуєте? Чуєте! А бодай вони потопилися всі в своїй чаші милосердія!

Костомаров. Ну, не всі ж такі «кнутофіли».

Шевченко. «Кнутофіли» на чолі! В головному комітетові пункти виправляються в душі «помещичьих вожделений».

Куліш. А де там! Все прибільшуєте.

Шевченко. Всі, як один говорять, що в роботах головного комітету «возникли колебания»! Не буде волі, не дадуть її людям!

Костомаров. Та заспокойся, я напевне знаю, на останньому засіданні государ висловив свою непремінну волю, щоб справу всю було вирішено до 15-го лютого. Мені самі присутні казали, що ніколи ще не чули, щоб він так

гостро наказував. «Этого я желаю, требую, повелеваю, – вы должны помнить, что в России издает законы самодержавная власть». Це його слова.

Куліш. Вже маніфеста зложено.

Черненко. І одіслано митрополитові Філаретові, щоб виправив.

Білозерський. Ха, ха, ха! А він обезпокоївся: «сие не подействует-ли неблагоприятно на усердие дворян к правительству?».

Шевченко. І він маніфеста складатиме?!

Костомаров. Складе! По приказу государевому все складе, страха ради архієрейська.

Шевченко. Ну, то й дадуть «вовчу волю!».

Костомаров. Ні, з землею.

Куліш. У мене вже список маніфесту є. Слухайте.

Костомаров. Слухай, брате!

Куліш (виймає й читає). «Божиею милостию, мы, Александр вторый, император и самодержец Всероссийский, царь Польский, великий князь Финляндский и прочая, и прочая, и прочая, об'являем всем нашим верноподданым Божиим провидением и священным законом престолонаследия быв призваны на прародительский российский престол, в соответствии сему призванию мы положили в сердце своем обет обнимать нашею царскою любовию и попечением всех наших верноподданых всякого звания и состояния от благородно владеющих мечем на защиту отечества до скромно работающих ремесленным орудием, от проходящих высшую службу государственную до проходящих на поле борозду сохою или плугом...».

Шевченко. Далі... далі...

Куліш. «Мы начали сие дело актом нашего доверия к российскому дворянству... – ну це так... А ось: «... и доверие наше оправдалось: дворянство добровольно отказалось от права на личную крепость людей...».

Шевченко. Добровольно! Чули ми це... Далі...

Куліш (підносячи голос). «В силу означених новых положений крепостные люди получают в свое время полные права свободных сельских обывателей».

Шевченко. О, господи!! (Падає на стільця).

Куліш. Ну, там далі, то вже подробиці про землю, про уставні грамоти, – прочитаєш, я тобі віддам його, а ось кінець: «Осени себя крестным знаменем, православный народ, і призови с нами божие благословение на твой свободный труд, залог твоего домашнего благополучия и блага общественного». (Передає папер Шевченкові).

Шевченко. О, господи, сподобив таки... очима побачу... вухами почую... Коли ж, коли?

Куліш. А тут зазначено. Дивись, пункт 6-й. (Показує). «До истечения сего срока, два года крестьянам и дворовым людям пребывать в прежнем повиновении помещикам и безпрекословно исполнять прежние их обязанности». «Всякая-бо душа должна повиноватся властям предержащим, воздавая всем должное: урок, дань, страх и честь».

Шевченко. Ах?! Ще два роки і після маніфесту?! Ще два роки ярма, ще два роки!! Та що ж це, жартують, глузують з народу. Іроди неситі?!

Костомаров. Там іще йде боротьба: ліберали напирають, щоб зараз всіх визволити, а деякі члени комітету обстоюють, щоб два роки пільги поміщикам.

Шевченко. А сам Освободитель боїться в панів кістку видерти? Щоб ще два роки лозою парили, батогами періщили!! Ой, та й битимуть же вони! Шкуру спускатимуть! Серце своє на мужичих спинах зриватимуть. А, проклятий людоїде, який з тебе цар, коли ти своїх панів боїшся!

Костомаров. Не рви себе, ще може так буде, що зараз після маніфесту і воля.

Шевченко. Коли ж маніфест? На восшествії?

Куліш. Ні, Восшествіє припадає на масниці. Государ ізрек: «Не хочу, чтобы благую весть о воле мужик встретил в кабаке, пусть услышит ее в церкви на первой недели поста».

Шевченко. А, жироїде неситий! Сам своїх любовниць у вині купає, а мужицький шинок йому очі колить! Не хто ж, як не ти мужика і в «кабак» загнав. З горя мужик п'є, а ви, шинкарі всесвітні, з жиру казитесь!.. Ні, ні!.. Не доживу... не побачу тієї волі!!.

Костомаров. Доживемо, брате! Поїдемо на Вкраїну! В мирові посередники запишемося, будемо людей землею наділяти! Школи заводити, книжки складати.

Шевченко. Так, так, тепер всім за це братися треба.

Білозерський. А Пантелеймонова грамота чисто розійшлася. У Києві, знаєте, купили тисячу примірників, щоб роздавати селянам дурно, а в Полтаві наше громадянство зібрало гроші та й купило 500 примірників.

Шевченко. Знаю, знаю, Велике діло, Пантелеймоне Олександровичу. Перший промінь світла в кріпацьку голову.

Черненко. А як, батьку, ваш буквар?

Шевченко. Добув таки дозвола. Вчора сам до митрополита Ісидора їздив. Дозволив, ще й благословив на «благое начинаніе». Ось привіз вам.

Костомаров. І не хвалиться!

Білозерський. Чудово! Зараз друкувати будемо.

Шевченко. Весь прибуток на воскресні школи. Оце заходився ще сьогодні таки аритметику складати.

Костомаров і інші. Гаразд! Гаразд!

Куліш. А я коротку історію складаю, – ви будете ілюструвати.

Черненко. Та в нас так за рік всі шкільні книжки будуть.

Шевченко. Сто років спочивали, треба за роботу братися, треба вільному людові шлях торувати.

(Далі буде)

Віктор Полянецький

Мелодії вільної звуки

Співали так довго, що вже й зміст отих пісенних слів перетворився у суцільний хаос голосних та приголосних, а йти за такою мелодією, як того вимагав Делікатний, не виходило, хоч до хору одібрали кращих співаків – своїх і хутірських. Окремо в партіях получалося, а з духовою оркестрою ніяк злучитися не могли. Капельмейстер Делікатний – низенький, пузатий, червонощокий – щосили махав дириґентською паличкою, щоразу поправляючи густу темну чуприну, підкочуючи до лоба очі, а незнайома мелодія ніяк не йшла на лад. У нас з хлопцями уже й губи попухли, в Петра – басиста, мов два вареники. Проте ми на сьомому небі були – аякже, музики! Таких труб з хитросплетіннями в наших краях не знали. А щоб інструменти мали святковий вигляд, ми натерли мідь спеціяльною пастою, яку нам щоразу видавав Делікатний.

Капельмейстрове прізвище цілком збігалося з його характером – ладиком-ладиком до всіх підсокирювався. Делікатного прислали до нас у школу разом з його чудними трубами. Ми з хлопцями завжди раніше до школи приходили, щоб м'яча поганяти (учитель фізкультури нам тільки вранці його видавав). А Делікатний машиною під'їхав, забіг до шкільного сторожа, а тоді вже й до нас: чи не змогли б ви інструменти в піонерську кімнату занести? До прибульця ми поставилися насторожено й зробили вигляд, що шкіряний м'яч нас цікавить куди більше. Піонерська кімната в школі була створена тільки для кількох піонерів, котрих й на пальцях перерахуєш, приїжджих в основному: син директора школи, дочка голови колгоспу, фізрука…

– Хлопці, так це ж для вас привезено. Ви ж будете на них грати.

– Ми?

– А то ж хто?..

– Так ми ж не вміємо…

– Навчу.

Ми знали, що труби оті грають дуже голосно. До війни, коли червоні вступали до Ковеля, всюди такі оркестри грали. І стяги криваві майоріли.

– Приходьте після уроків, учитиму грати, – припрошував, коли ми вже й перенесли оте начиння. Були там і великі труби, й трохи меншенькі, і якісь у валізках – хлопці відкривали, а там – сопілки поламані… То ми вже ніяк дочекатися не могли доки ті уроки закінчаться.

А Делікатний півшколи зібрав, щоб на отих трубках грали.

З'юрмились усі в коридорі, а він по одному викликав, як ото до дохтора, казали, слух перевіряв. Більше, звичайно, виґанджовував, і лише кількадцятому чи двадцятому щасливому видавав додому «інструмент», і

той починав на ньому ревти чи дудіти зразу ж – надворі. Стало зрозуміло, що не всім ті дудки дістануться. Хутірські – то ті одразу попленталися до себе на далекі кутки. Хто ближче живе, залишилися, так, з цікавости. Й не прогадали – майже кожному по «інструменту» дісталося. Мені також непогану трубу Делікатний видав: трохи меншу од баса. Бо того баса, ще треба було на спину надівати (інакше не зіграєш). У мене інструмент найсерйозніший – тенор. Як заведу партію, то лише мене одного й чути, бо Делікатний усіх притишує, щоб мене не заглушали. І ще перший тенор за мною підтягує. Всі інші інструменти, то так собі: ті пищать, ті рохкають. Делікатний на тих музик тільки й кричить, щоб оте «іс-тата» витримували, інакше ритм губиться. Капельмейстер мене ще всім у приклад ставить, бо які б складні ноти не давав мені грати, я грав. А що там такого: дуй, що написано й ногою тривалість вистукуй. Хлопці ж до пізньої ночі в хатах ті партії ревли, щоб розучити. Я ж – умить.

А зараз з хором не виходило. Делікатний уже геть од настанов охрип і рясний піт втирав. Не виходило про батька Сталіна, хоч ти ригни. Делікатний наказав нам одкрити іншу сторінку на саморобних пюпітрах. Пісню про наш волинський край хор навіть без репетиції проспівав просто чудово. І програш там гарний, де знову музична партія для тенора головною була.

На ноти я кидав погляд задля годиться, на Галю все зирив (вона якраз напроти стояла – стрункa, підстрижена високо, теплі карі очі…). Нашу пісню вона співала упівголосу, трохи хмурячи брови. Титаренко, як тільки мене де побачить, зятем зве. З Галею ми подружили, як батько хату в голови зводив. Вони ж приїжджі. Совіти прислали. А Галю в селі обминали, як і всіх прийшлих. Бо кому сподобалося б, коли у вашу хату непрошені гості зайшли та ще й господарювати в ній бралися. До того возз'єднання, кажуть, славно нам на хуторі жилося. Я ще маленьким був, але пам'ятаю озеро й багато сонця та квітів на лузі. А ще бабуся наші, молоко тепле… І хата – велика-велика… Здається, добре так жилося, а тоді сказали, що буде ще краще, бо пана-поляка не стало. Воля!

Ті з кривавими стягами прийшли та трубками блискучими – музиками духовими. До п'ятого села було чути як вони грають! Потім наказали покидати хутори й на села їхати. Там райське життя мали налаштовувати в колгоспах. А куди ж краще? Все ж своє було: сад, господарство, луг, ліс… А тепер і не гуртове, і чиєсь. Нехай би в оті колгоспи босота йшла та п'яниці всякі, та хай би й те мали, і хай би вони в тому колгоспі й робили. А комісари коні та корови в людей поодбирали й поставили в довгих хлівах, щоб вони там голодними стояли. Хто не хотів у СОЗи йти, тих у поїзд вантажили й вивозили кудись.

Німець прийшов, то всі знову на свої хутірські землі виїхали. Окупанти, правда, нікого не займали, але одразу попередили, що волі нам не бачити. Жили якось. Аж тут, чути, знову комісари наступають. І пішли бульбаші волю захищати, всім миром. Вмивалися непрошенці власною

кров'ю. Та комісари присилали все інших, інших... «Стрибки» й нашу сім'ю били. Переказували, що поліг за волю спочатку Іван-середульший, потім і Петра вистежили. Миколку в село привезли. З усіх округ позгонили, а тіло Микольчине кілком припнули: дивіться, мовляв, на вашого ворога. Братик відкритими очима на батька, матір та на мене дивився...

... Приносив йому в ліс їсти, а він виголоднений – одні очі блищать («стрибки» усюди чатували, бульбаші вже не могли додому ходити), то розкладе на рушнику принесені мною нехитрі припаси: хліб, сало, цибулину, – ножиком поріже й мене припрошує. Я однікуюсь, то він теж їсти одмовляється. Перекусить, а тоді пісню заведе – сумну-сумну:

... Лежить він убитий, і три дні і три ночі,
Ніхто не сховав його...

Я уявляв молодого вояка й плакав, а він казав, що не гоже вояку розкисати, а за волю вмирати солодко. І знову сумної:

Як його ховали, то гармати грали
І зорі світили в його карі очі,
Як він ся з родинов прощав...
... Я більш не вернуся до рідної хати,
Я більш не вернуся в цей край...

«Стрибки» цілою армією налягали, Миколка передчував свій кінець.

І людей вони тоді розстрілювали ночами, й криниці трупами набивали. А звертали на бульбашів, хотіли ворогами їх зробити. Церкви палили, аби не лише волю, а й віру заразом одібрати.

... Ніч тоді тиха була, осіння. А церква, мов свічечка горіла – високе-високе полум'я, аж до зірок. «Стрибки» теж тоді, казали, що то бандерівці підпалили, так наче ми бузувірами були. Боляче дивитися, як церква вогнем стікала. Добре хоч вітру не було, жодна хата обіч не згоріла.

Тоді й Галю головишину побачив – з переляканими очима. Вона вискочила на вулицю в одній сорочці й уся тремтіла. Батьки у Вінницю поїхали, її саму в хаті залишили.

Я тоді її додому довів. І побув з нею, доки полум'я не згасло.

– Ти не такий, як інші, – сказала й поцілувала в щоку. Поцілунок той ніжний, мов дотик вербових котиків. І ще пахла вона дорогим милом і чимсь особливим, ще незнаним. А потім я букети лісових квітів майже щодня приносив. Так встидався у руки їй оддавати, то до дерева чіпляв чи до бузинового куща. А Галина в школі перестріла й дякувала за увагу. Й казала, щоб приходив до неї ввечері. Я свистів і вона виходила.

Нам землю під забудову в селі на схилі виділили, на суглинку, там і вирости нічого не могло. Наділили так через те, що хлопці наші бульбашували в лісі, а батько до колгоспної роботи не бралися. Вони теслею на всю округу були, а в колгоспі їх до теслярства не ставили, казали, щоб пастухом або в різноробочі йшли. Будівельна бригада була лише з приїжджих збита – їх повно нагнали. Тож батько і теслювали, куди кликали.

Біля хати скопали грядку й городину на глинищі висадили, але дощі йшли і все гарно так зійшло, й просапали сходи оті, а Титаренко тоді загнав трактор на ділянку й усе переорав.

Але перегодом голова поставив батька собі будинок споруджувати, і вже виходило, наче ми вже теж колгоспники. А город пересадили знову.

На місці згарища, де кілька віків церква стояла, приїжджі заходилися Будинок культури будувати.

Репетиційні муки врешті закінчилися – і нам воля! Більша половина духової оркестри – з нового села. То ми навіть обідати до дому не йшли, а зупинялися в панському гайку й грали щось своє, а не те, що Делікатний жучками чорними розписав. Точніше, я вів мелодію на тенорі, а хлопці, як могли, мене підтримували. Я грав братові пісні, а вчора пробували й «Ще не вмерла...», то теж виходило. До пізньої ночі вільні звуки видували, а тітка Секлета з жіночками ще й вечерю нам винесли. Просили, щоб ще дути приходили. А ми хіба прошені? Хлопці казали, що аж до лісу музика наша дістає.

Сьогодні нас слухачі з обідом піджидали. Як заграли – самим сподобалося.

Учора, ось біля цього дерева, ми з Галею стояли. І цілувалися. Домовилися після закінчення школи до міста їхати – вчитися. Галя казала, що мене до консерваторії можуть взяти. А чому б не взяли? А хлопці принділися за нашу дружбу з Галею. І мати за приїжджу сердилися... А чому? Вона ж зовсім не така, як батько її. Зовсім інша. Губи її такі солодкі. Молоком весняним пахнуть, що з першої лугової трави.

... Гру нашу «ястребки» перервали, які з Делікатним на великій німецькій машині приїхали.

– Всім здати інструменти, – наказали. Ми розуміли, що нам вже на них ніколи не грати.

Посклали обережно теплі труби на запацькований кузов та й розійшлися.

Йшли серединою вулиці, вишикувавшись шеренгою, мов вояки.

«Ще не вмерла...» вже без оркестри співали. Гарно виходило.

Галя прогулювалася вулицею, й забачивши нас, одвернулася.

«... Ще нам браття усміхнеться воля...», – тягнули ми ще не влежаними, але стійкими голосами.

Луна долинала аж до лісу й до нас поверталася.

«Як то солодко за волю померти», – дзвенів у мені голос Миколки. Він дивився на мене од лісу незгаслим поглядом.

Гарно виходило. ❑

Микола Шатилов

З давніх поезій

1.

Дивись
нескорена Литва!

Чужинці мови не скорили:
джерельно шелестять слова,
які джерельно шелестіли.

Дивись
нескорена Литва!

Чужинців подолала мова:
клинково крешуться слова,
які кресалися клинково.

2.

Пам'яті Михайлика.

Уже ніхто й ніщо не має значення,
бо він верстає нездоланну путь,
та пригадав, як з братом на побачення
«А хто на ша?!» із камери беруть,
як плентаюсь лункими коридорами,
де на світанні скаженіє гімн,
і думаю: яке то в мене горенько!
І думаю, який щасливий він.

Ніхто й ніщо…
Та має, має значення
моє благання наче світ старе:
«О Господи, прости! Дозволь побачення.
Був я тоді щасливим».
Не бере.

3.

Я жив колись між легенів фартових.
Казавши правду, жив, як уявлю,
що піднімусь іще на третій поверх,
що у високі двері задзвоню.

Спасався не молитвами святими,
а палко вірив, бредучи на ДОК*,
що не вві сні
за нашими дверима
зі срібним зойком брязнув ланцюжок.

4.

Поки луцький етап
Львівська варта приймає,
видивляюсь на баб,
хоч і певен: немає.
Може, схожа?..
Катма!

Дзвін за мурами бевка.
Ніч, нічниці, тюрма
польська ще,
на Шевченка.

5.

Хіба не здавалося зразу
мені, а напевне й тобі,
що вкриється струпом образа,
що всохне образливий біль?
А тим то і миле обличчя
не стане знайомим лицем.

Куди ж пак!
Здавалось... Та звичме
обох нас не стало на це.

* Деревообробний комбінат.

6.

Дівча росло, мов лисеня, кумедне
(в садок зимою, літом у село),
шукало всюди білого ведмедя,
та як на те такого не було.

А панною завзято танцювала,
ще й нищечком похлипала, коли
усі призи підряд повигравала,
а білого ведмедя не дали.

Є жінка, що і вабить, і лякає,
є жінка, що, не визнавши невдач,
чекає й досі.
Так, його чекає.
А білого… А білого хоч плач.

1971-83.

❑

Вогонь непокори за Полярним колом

Іван Кривуцький уже відомий українській громадськості як автор захоплюючих спогадів «Де срібнолентий Сян пливе», у яких він розповідає про боротьбу ОУН і УПА в 1940-х рр. на Закерзонні. І ось тепер ми маємо змогу познайомитись із його другою книгою мемуарів під назвою «За Полярним колом», яку було опубліковано в 2001 році у видавництві «Духовна вісь».

Одним із методів війни комуністичного режиму з національно-визвольним рухом поневолених Москвою народів була суспільна ізоляція та фізичне нищення непокірних. З цією метою большевики створили спеціяльну систему концтаборів, у тому числі й каторжних, у яких тяжкою фізичною працею й нелюдськими побутовими умовами доводили мільйони політв'язнів до фізичного виснаження й смерти.

Повна історія України XX ст. неможлива без історії большевицьких концтаборів, у яких українці становили переважну більшість. У повоєнний період кількість українців у спецрежимних зонах коливалася від 60 до 90%. Після загарбання Росією західноукраїнських земель на Сибір, Північ і Далекий Схід безперервним потоком ішли ешельони з селянами, прогресивно налаштованою інтеліґенцією та греко-католицьким духовенством.

Події в рецензованому творі розгортаються на Крайній Півночі, в місті Норильську, що розташоване за 69 паралелею на Таймирському півострові – майже за 4000 кілометрів від України. У книзі глибоко висвітлено різні аспекти життя й героїчної боротьби політв'язнів у 1948-1956 рр. в одному з найбільших концтаборів комуністичної імперії, переконливо показано провідну ролю українців у створенні там підпільних організацій, розкрито маштаби й значення цієї боротьби.

Творці табірної системи передусім прагнули новоприбулого політв'язня зламати морально. Тривалий, як правило 25-річний, термін ув'язнення з подальшим спецпоселенням, віддаленість від Батьківщини змушували каторжанина повірити в те, що він уже ніколи не побачить рідних і близьких людей, не повернеться до отчого дому. Жорстокий режим, що ґрунтувався на повному безправ'ї політв'язня й абсолютній сваволі табірної адміністрації та бриґадирів, яких спеціяльно добирали з числа кримінальних злочинців, породжував почуття пригніченості й розгубленості, вселяв страх перед майбутнім і врешті-решт переконував у неминучості смерти за колючим дротом.

Кожна сторінка, кожен епізод, у яких автор розповідає про перші шість місяців табірного пекла, тримають читача в постійній напрузі, змушують до співпереживання та співчування. Іванові Кривуцькому доводилося тоді працювати по 14 годин на добу, риючи котловани в умовах вічної мерзлоти, нерідко при сорокаградусному морозі. Каторжна праця

без вихідних, постійне недоїдання та недосипання зробили своє: повне виснаження організму й захворювання на дистрофію трохи не закінчилися смертю автора. Звичайно, в таких нелюдських умовах ув'язнені позбувалися не тільки фізичних сил, а й моральних. Наш герой втрачав любов до життя, думки про опір, мрії про боротьбу. За таких обставин люди думали тільки про сон та їжу, про те, як їм дожити до кінця дня.

Українські політв'язні 40-50-х рр. XX ст. були особливим явищем в історії совєтських концтаборів, адже їх кістяк становили активні учасники національно-визвольної боротьби – члени ОУН і УПА. До числа досвідчених підпільників, які брали участь у збройній боротьбі з окупантами, належав і наш шановний автор. Глибокий патріотизм, героїчна жертовність, високі моральні якості революціонерів ОУН та вояків УПА сприяли згуртуванню українців, які, переборюючи фізичний і душевний біль, знемагали по совєтських тюрмах і концтаборах.

Комуністичний режим міг, звичайно, фізично знищити й знищував мільйони українців, так само, як і представників інших поневолених націй, але йому не під силу було вбити святу віру нашого народу в Самостійну Соборну Українську Державу. Тому навіть у концтаборах сталінські пси не зуміли перешкодити розгортанню національно-визвольної боротьби.

У книзі «За Полярним колом» переконливо показано, що вирішальний вплив на розгортання антибольшевицького руху опору справила героїчна боротьба саме українських політв'язнів. Через те, що значна частина наших земляків брала участь у діяльності ОУН і УПА, а переважна більшість стояла на засадах націоналізму, українці мали перевагу в організації підпільної табірної боротьби порівняно з представниками інших народів. У цьому відношенні до них наближалися хібащо литовці. Завдяки організованості, незламності, готовності до самопожертви в ім'я ідеї української державности, відданості загальнолюдським ідеалам правди і справедливости українці мали заслужені авторитет і повагу серед в'язнів інших національностей.

Крок за кроком, використовуючи також епістолярні матеріяли, автор відтворює процес становлення в концтаборах українського підпілля, під керівництвом якого розвивався й народжувався рух опору в'язнів. У 1948 році була створена Організація українців Заполяр'я (ОУЗ), яка діяла в 1, 2, 4, 5, 6-ій зонах і навіть у 3-му каторжному концтаборі. Українці швидко встановили зв'язок з німецькою «Старою ґвардією», прибалтійськими й російськими таємними групами. З метою надання ОУЗ інтернаціонального статусу її перейменували на Організацію українських боротьбистів. Періодичним органом підпілля був часопис «Боротьбист», який випускали в 4-ій зоні. Організацією, діяльність якої поширювалася на весь політичний Норильськ, керував центральний комітет, до складу якого входили вірні друзі Кривуцького – Микола Юречко й Іван Козак.

Підпільники підтримували стійкий дух в'язнів, допомагали їм продуктами, ліками, у питанні працевлаштування. Вони також інформували товаришів про політичне й економічне становище в Україні, займалися ко-

ординацією дій. Налагодивши тісні контакти з людьми й зорієнтувавшись у внутрітабірній атмосфері, Кривуцький «тоді відчував [...] що після програної боротьби в переможених на якийсь час настає стан депресії, зневіри у свої сили, але з часом воно минає. Якщо людина чи весь народ не зломлені духовно, не примирилися з рабством, настає переломний момент, і боротьба починається знову, але вже з урахуванням нових обставин, помилок у минулому, зміною методів» (С. 36).

Враховуючи умови протистояння в ув'язненні, де ворог мав цілковиту перевагу сил і контролював становище, важливою формою діяльности було підтримання національної культури, традицій і мови. Зеки намагалися відзначати національні свята й пам'ятні історичні дати. «Коли показували „Декаду майстрів українського мистецтва в Москві", – згадує І. Кривуцький, – ми всі наче подуріли. У середньому майже кожен побував по п'ять разів – скільки вдавалося. Записували, вивчали напам'ять нові пісні, арії з опер, наспівували» (С. 116). Книга містить зразки табірної поезії та графіки. Нехай не всі вони досконалі з художнього погляду, проте нам слід завжди пам'ятати про ту душевну тугу, сердечну печаль і високе надхнення, що виливалися арештантами в кожному вірші, пісні, малюнку чи вишиванці.

Одним із видів боротьби була організація втеч в'язнів, які через несприятливі географічні та природні умови, а також вороже ставлення тубільного населення відбувалися нечасто. Не можна без хвилювання читати сторінки, де йдеться про спробу втечі Івана Кобзи та його трьох побратимів з концтабору Коларгон.

У вересні 1952 року до Норильську прибув етап карагандинських політкаторжан – відчайдушні сміливці із Західної України, представники молодої ґенерації, що вже мали великий досвід національно-визвольної боротьби в табірних умовах. Їхній запал до чину відразу ж передався решті ув'язнених, до яких повернулося почуття власної гідности та прагнення відстояти свої права.

Протягом короткого часу були знищені сексоти, провокатори й бригадири з кримінальних злочинців, які мордували в'язнів. Ті ж, що залишилися живими, втекли за межі зони. Щоб добитися належної платні за працю, в'язні здійснили диверсію – підпалили об'єкт міськбуду.

Після смерти Сталіна й арешту Берії повіяв вітер перемін; адміністрація таборів виявила деяку розгубленість, і цим не забарилися скористатись ув'язнені.

Найвищим злетом героїзму в'язнів Горлагу було велике повстання, організоване націоналістичним підпіллям улітку 1953 року. Незважаючи на поразку й людські жертви, рух опору змусив сталінських катів відмовитися від широкомаштабних жорстоких репресій над каторжанами. Акти масової непокори, подібні до повстання в Норильську, спонукали кремлівський уряд вдатися до цілої низки важливих поступок. Большевицька табірна система захиталась.

Напередодні близьких масових звільнень важливого значення набув підбір і вишкіл молоді, спрямований на подальшу працю у «великій зоні».

Маючи значний багаж знань, Кривуцький зайнявся підготовкою юнаків із слабким рівнем освіти. Перед виходом на волю він відшукав надійних людей, котрі з різних причин не закінчили середню школу, для навчання у спеціяльно відкритій 10-ій клясі. Хоч інтенсивна наука в поєднанні з роботою забирала багато часу (спати доводилося по 4-5 годин на добу), однак 17 «десятиклясників» усе-таки одержали атестати, які давали змогу продовжити освіту в технікумах чи інститутах.

Активна діяльність Кривуцького призвела до переслідувань з боку начальника табору та його холуїв. Але, незважаючи на тяжкі умови, загартований революціонер завжди виявляв незламність і принциповість. Так, у 1953 році він навідріз відмовився покаятися на «громадському суді» за участь у страйку. Наступного року Кривуцький не захотів складати заяву про перегляд справи чи помилування. Цим він дав зрозуміти владі, що швидше й надалі перебуватиме в ув'язненні, ніж купить собі свободу ціною впокорення та приниження перед ворогами.

Художня майстерність автора перетворює спогади на захоплюючу панораму табірного життя, сповнену динаміки, різноманітних пригод і колізій. Видання проілюстроване фотодокументами, що унаочнюють перед читачем умови побуту в'язнів.

У цілому можна сказати, що література про совєтську концтабірну систему поповнилась важливою працею, яка є цінним історичним джерелом і водночас служить справі боротьби проти темних сил комуністичної реакції.

Іван Дзира

Роздуми про монографію Дмитра Степовика «Історія Києво-Печерської Лаври»

Степовик Д. Історія Києво-Печерської Лаври. – Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріярхату, 2001. – 560 с., 178 іл., наклад 3 тис. прим.

Манастирі – це духовний стрижень, серцевина Христової Церкви. Важко собі уявити віковий розвиток християнства, якби не було манастирів, інституту монашества. Як показують Вселенські собори, основний тягар боротьби з єресями завжди брали на себе манастирі. Навіть коли у віровизнавчих питаннях помилялися єпископи, саме ці духовні інституції та монахи стояли на православних позиціях і вказували їм на помилки. Прослідковуючи історію монашества, богослови тим самим простежують розвиток істини, правдиву християнську ідею. Ось чому греки так шанують Афон, візантійці гордилися своїм константинопільським манастирем «Студіон», серби – Дечанським, а болгари – Рильським манастирем. У кожного православного народу є свій особливо шанований манастир, зразковий для інших.

Для України знаковим і зразковим манастирем від давніх часів є Києво-Печерська Успенська Лавра. Хто її тільки не знає в Україні і далеко поза нею?! Тут вершилися Божі чуда, тут зростали кадри архієреїв, гартувалася духовна сила українського народу, яка впливала також на інші народи, особливо на Росію. Прослідкувати історію Лаври – значить багато чого дізнатися про Україну, про її богословський потенціял, духовну суть нашого народу. І я з приємністю можу сказати, що це вдалося зробити на величезному фактичному матеріялі професорові Дмитрові Степовику. Про Лавру багато писалося, але так, як наш автор – ще ніхто. Це велика за обсягом і за охопленним матеріялом робота, достойна вважатися в багатьох відношеннях зразком глибокого науково-богословського дослідження.

Дозволю собі зупинитися на основних позиціях цієї роботи.

1. Книга є оригінальною працею. До неї ніхто й ніколи не простежував цілої історії манастиря від XI до XX століття. Попередні праці були фрагментними, або торкались окремих питань. Автор же знайшов одну дуже чітку лінію і концепцію розвитку духовного життя цієї інституції від глибинних середніх віків, крізь козацьку добу, визиски царського режиму й комуністичних гонінь – аж до нашого часу. Ця лінія – безперестанна й постійна боротьба. Боротьба добра і світла проти зла і темряви. І наслідком цих змагань є нетлінні мощі лаврських праведників, що збереглися дотепер, і цим мощам Дмитро Степовик дає істинно християнське, православне потрактування. Це дивно для світського вченого, адже більшість із них і досі вважає мощі лише природними муміями, утворення яких пов'язане з кліматом, рівнем вологости та різними біологічними відхиленнями. Автор же прямо і щиро дає їм пояснення як дії Божого Промислу.

Оригінальність роботи простежується в усіх чотирьох розділах і в усіх підрозділах. Відчувається глибока продуманість зібраного матеріялу, досконале знання і вміння Д. Степовика давати йому правильне духовне, богословське пояснення. На особливо високу оцінку заслуговує розділ, присвячений історії Лаври в XX столітті. Утримуючись від емоцій з приводу сучасного стану Лаври та подвійного її закриття у 1926 і 1961 роках, автор ґрунтовно висвітлює ці драматичні події, включно із зруйнуванням Успенського собору 3 листопада 1941 року, не як якесь непорозуміння, а як атаку диявола на найбільшу святиню України. Варто підкреслити надзвичайну важливість тези автора про виняткову ролю Патріярха Філарета – тоді Екзарха України – у відкритті манастиря в Лаврі у 1988 році. Спокійно, науковим стилем, без емоцій автор чітко й виразно доводить, як молитвами і практичними стараннями його святости Філарета Лавра відновила свою молитовну ролю в часі святкування 1000-ліття хрещення Київської Русі. Тож абсолютно аргументовано, канонічно наш Патріярх носить почесне ім'я Священоархімандрита Лаври.

2. Робота Д. Степовика «Історія Києво-Печерської Лаври» є новаторським дослідженням. У ній є багато того, що попередники нашого автора не зафіксували. Мається на увазі передовсім внесок монахів у священне мистецтво Церкви. Дещо про це мовиться в Києво-Печерському Па-

терику, зокрема в сюжеті про Алимпія Іконописця. Але Дмитро Степовик розкриває багато подробиць щодо зародження іконопису як до монгольської навали, так і після, особливо в добу Гетьманства. Дуже детально висвітлена робота лаврської іконописної майстерні, проаналізовані ікони і попередні малюнки як до самих ікон, так і фрагментів іконостасів. Це не дивно, бо автор є фахівцем з історичних, богословських та мистецьких засад ікони. Він знайшов в архівах низку малюнків до ікон, вишивок і гаптувань священичих убрань та опублікував ці 22 рідкісні сюжети у рецензованій монографії (від ілюстрації 150 до ілюстрації 171).

Новими у книзі є декілька тез богословського характеру. Так, наприклад, Дмитро Степовик піднімає досі мало вивчене питання щодо певного дистанціювання монахів Лаври від Київської митрополії. Він розглядає це з погляду морального богослів'я: Лавра не приймала окремі риси поведінки ченців Софійського манастиря, які складалися з грецького оточення Київських митрополитів, зокрема щодо дотримання постів, молитви, стосунків зі світською владою і зверхнього ставлення до простих віруючих із місцевого населення. Цікавою є теза про дві концепції монашого подвижництва ще на початку існування Печерського манастиря: концепцію глибокого усамітнення й уникнення всього земного, що виявилося в поведінці преподобного Антонія, і концепцію енергійного підкріплення віри справою, кипучою діяльністю з розбудови манастиря і виховною роботою серед киян, що виявилося в житті преподобного Феодосія.

Чимало нових спостережень у автора щодо просвітницько-богословської діяльности вчених монахів Лаври. Він аналізує Арсеніївську і Касіянівську редакції Патерика з XV ст., яку здійснили грамотні монахи, наукову і видавничу діяльність архімандритів Єлисея Плетенецького, Захарії Копистенського, Йосипа Тризни, Інокентія Гізеля і багатьох митрополитів, починаючи з Петра Могили. Автор слушно зазначає, що їхні праці були і залишаються внеском не тільки в українську, але й у світову християнсько-православну науку.

З великим інтересом читаються в монографії сторінки про порівняльне висвітлення діяльности архімандритів манастиря у богословській і світській літературі. Наприклад, Дмитро Степовик розповідає, як авторка знаменитого роману «Людолови» Зінаїд Тулуба під тиском комуністичної влади мусила виставити архімандрита Єлисея Плетенецького в негативному світлі, хоча насправді так не вважала. І водночас сам Дмитро Степовик, посилаючись на правдиві свідчення, дає дуже високу оцінку Плетенецькому, який заснував у Києві друкарню, школу, сприяв поновленню православної ієрархії.

З новаторських позицій висвітлює автор проблему утворення стилів в українській церковній архітектурі й мистецтві. Читач переконується в тому, що значною мірою ініціятива щодо впровадження в Україні національного варіянту стилю барокко йшла саме з Лаври, а не із Заходу чи Сходу. Відновлення Успенського собору в XVII-XVIII ст. після монгольських руйнацій, побудова стометрової дзвіниці, творчість прославлених

архітекторів стилю барокко Івана Барського і Степана Ковніра та багато іншого – це незаперечний внесок Лаври у стиль барокко.

3. Праця Дмитра Степовика підносить ролю і значення духовности й побожности українців у християнській вірі. Був час, коли цілий християнський світ дивився на Лавру як на приклад справжнього благочестя й самовідданої віри в Бога. У давні віки багато балканських юнаків із Греції, Болгарії, Сербії проходили духовний гарт і науку в Лаврі. У монографії прослідковується концепція єдности патріотизму лаврських монахів з їхнім дружнім і побожним ставленням до інших народів. Ченці не приймали невластивих східному візантійському обрядові традицій і новацій, чинили опір натискові тих зовнішніх сил, які намагалися підпорядкувати популярний манастир своїм егоїстичним і амбітним цілям. Водночас Лавра співчувала поневоленим братам на Балканах, які зазнавали тиску від турецького ярма, від ісламського фундаменталізму. Тому Лавра брала повністю на своє утримання й виховання багатьох вихідців із балканських, близькосхідних та інших закордонних країн. Отже, патріотична й гуманна людинолюбна позиції прекрасно вживалися і гармонізувалися між собою. Ця теза пронизує всю книгу Дмитра Степовика, і вона точно відображає реальне становище манастиря в контексті розвитку християнської ідеї в Україні протягом усіх століть існування Лаври.

4. Рецензована робота «Історія Києво-Печерської Лаври» цікаво читається і сприймається людьми різного рівня богословської підготовки. У ній відчувається мовна й стилістична майстерність: говорити про складне просто й доступно. Водночас – це глибока наукова праця. У вихідних даних книги цілком правильно зазначено: «науково-богословське видання». Тут відчувається досвід справжнього вченого. До роботи додано великий науковий апарат, який складається з шести частин. Вони мають неабияке значення для науки взагалі і для богослів'я зокрема. Це канонічно-правовий статус Лаври, історія його формування і змін, розповідь про те, як Лавру хотіли підпорядкувати, а вона лишалася сама собою, тобто українською. Про перелік основних посад і звань у Лаврі довідуємось із розділу про управлінську структуру. Особливе значення має наведений автором наскрізний список усіх священоначальників Лаври упродовж дев'яти з половиною століть. А бібліографією, поданою Дмитром Степовиком, мабуть, буде користуватися не одне покоління науковців. Одним словом, довідковий апарат – особливо цінна риса книги.

«Історія Києво-Печерської Лаври» – фундаментальне видання, написане з українських позицій. У час, коли на Лавру зазіхає Московський патріярхат, розмістивши в ній структури своєї київської митрополії, книга відомого дослідника українських культурно-духовних скарбів змусить не одного читача задуматися, якої жахливої помилки припустилась українська влада, дозволяючи під виглядом «свободи совісти» діяти в самому серці української столиці потужному антиукраїнському центрові. Професор Д. Степовик – володар трьох докторських ступенів (богословських, філософських і мистецтвознавчих наук), це надало йому можливість

розглянути всі головні аспекти діяльности ченців Лаври упродовж дев'яти з половиною віків її існування.

Лавра була й обов'язково буде українською – така думка і теза проходить крізь усі розділи й підрозділи книги. Але це не прийде само собою: всі християни України, незалежно від їхньої конфесійної приналежности, повинні вимагати повернення нашому народові національної духовної святині із загребущих рук чужинця.

Дмитро Садов'як
священик, доктор богословських наук,
проректор Київської Духовної Академії
Української Православної Церкви
Київського патріярхату

Центральний предмет – географія

«Наприкінці XX століття географії Києва не знав ніхто в нашій славній столиці», – такий сумний висновок зробить у майбутньому уважний дослідник друкованих джерел з цього питання. Якщо ж помиляюся, то пропоную вважати винятком ті твори географічної наукової та методичної думки, які я мав необережність переглянути.

Замість «розминки» почну з найменш відповідального (не наукового, не методичного) джерела. Газета «Хрещатик» у липні 1997 року помістила довідковий матеріял «Звідки походять ці назви?», підготовлений Борисом Рогозою, – таку собі вінеґрету з топонімів, назв вулиць і розповідей про знамениті будинки. Дивно, що редакція доручила цю роботу людині, яка не знає доладу ані географії, ані мови, ані історії. Наприклад, пан Рогоза визначає Осокорки як зону відпочинку киян (а де згадка про старовинне село та чималий житловий масив, що зростає?), стверджує, що Феофанію знайдемо неподалік Китаєва (насправді – 4,5 км), і вперто нав'язує зросійщені варіянти закінчень місцевих топонімів: Голосієве, Китаєве, Святошино (замість Голосіїв, Китаїв, Святошин).

Пан Рогоза помилково стверджує, що Сирець був передмістям Києва (насправді – мальовничим ланцюжком хутірців, а статус передмість мали сусідні Пріорка та Куренівка), і визначає Дарницю як «дачну місцевість, яка офіційно була селом Чернігівської губернії», забуваючи про те, що існувало дві історичні Дарниці – Нова і Стара. Нова Дарниця дійсно була дачним селищем киян, проте селом Чернігівської губернії залишалася її сусідка – Стара Дарниця.

Не так давно я висловлював невдоволення з приводу помилок у «Хрестоматії з географії України» (видавництво «Генеза», 1994). На сторінках 352-355 цього посібника для вчителів уміщено статтю «Київ» авторів Є. Палієнка та В. Пересєкіна. Помилок різного характеру набралося 24! Ось кілька прикладів.

«Гори [...] Печерська [...] Звіринецька...». Печерське плято – не гора! Звіринець, навпаки, заселявся на схилах Наводницького яру; серед киян ніколи не побутувала назва гори Звіринець. У переліку гір-останців чомусь відсутні Кудрявець, Андріївська, Михайлівська, Бусова тощо. Забуто значні яри, як-от: Глибочицький, Клов, Хрещатик, той-таки Наводницький. Не можна було ставити загальновідомі назви (гавань, Матвіївська затока) поруч зі Стариком, адже в різний час так іменувалися різні затоки. Забуто про дві стародавні річечки – Котурку і Любку... До того ж, наявна суцільна плутанина з метричними й площинними даними...

Аж раптом виявилося, що «Хрестоматія...» запозичила названу статтю з Географічної енциклопедії України (т. 2, с. 138-142), виданої УРЕ за редакцією О. Маринича. До оригінального тексту додано досить дивний плян міста, де бачимо дюжину гідронімів, 5 найменувань островів та 1 (один!) топонім – Пуща-Водиця.

Прикрих помилок не уникнули й укладачі топонімічного додатку в довіднику «Вулиці Києва» (УЕ ім. Бажана, 1995). Це видання зігнорувало літеру «ґ» (ґрунт, Галаґан, навіть «Викгура» замість належного «Виґура»); називає слобідку Передмісною замість Передмостової, подає неправильний час перейменування села Віта-Литовська (20-ті роки замість 50-х) тощо. Незрозумілою є також відсутність статтей про Старе Місто, Корчувате і Хотів. Правда, останній міститься поза офіційною міською смугою, але ж чимало населених пунктів, які входили колись до Хотівської волости, розглянуто в окремих статтях. Разом з тим, чомусь приділено увагу також позаміській Горенці, яка розташовується набагато далі.

1997 року у видавництві «Реформа» побачив світ підручник для 5 кляси «Рідний край. Київ» Валентини Бойко, з грифом Асоціації вчителів географії Творчої спілки вчителів України. Це видання рецензувало троє, очевидячки, теж спеціялістів-києвознавців: пан Вортман (методист Києво-Могилянської академії), пан Коваленко (вчитель-методист столичної школи), пан Масляк (доктор географії). Слухач Малої академії наук, учень 6 кляси святошинської гімназії А. Чумак помітив у підручнику пані Бойко 20 (двадцять) помилок географічного та історичного змісту, мовних огріхів.

Зацікавившись роботою юного дослідника, я продовжив його аналітичну діяльність. Фактичні помилки, прикрі неточності містяться в географічному (сорок п'ять), історичному (двадцять три) змісті, у мові (тридцять сім) підручника. Вчитель географії В. Бойко повідомляє дітям, що «київське лівобережжя розчленовано ярами і балками» (с. 34, у дійсності – жодної), що довжина залізничного перегону Київ-Волинський – Караваєві Дачі становить 6 км (с. 37; у дійсності – 3 км), показує на малюнку розташування річки Віта за 4 км від належного їй місця (с. 59); пропонує учням запам'ятати неіснуючі річки Почайну, Глибочицю (с. 61) та ставки Шулявський, Паньківський, Печерський (с. 65), залякує дітей неіснуючими лісовими вовками (с. 82), «відкриває» у столиці будинок-музей О. Довженка (с. 116)...

Вчителька-киянка не знає історії свого міста і тому стверджує, що Бретті створив проєкт перебудови Києва (с. 97; насправді – забудови), що,

«відступаючи, німці зруйнували половину будинків міста» (с. 19; характерний штамп совєтської пропаґанди). Вона не знає історії околиць і тому називає Біличі одним з найдавніших поселень (с. 132; насправді – з XVIII ст.), розташовує військову частину посеред Саперної слобідки (с. 135; насправді ж у цій слободі мешкали сім'ї військовиків) і стверджує, що «1971 року в межі міста ввійшла Микільська Борщагівка, де почав забудовуватися житловий масив з тією ж назвою» (с. 132). У дійсності – ввійшла не Микільська Борщагівка, а сільрада з такою назвою. Однойменний житловий масив на той час уже був поруч. На місці сіл, об'єднаних у сільраді Микільська Борщагівка, згодом виросла Південна Борщагівка.

Українська вчителька пані Бойко досі перебуває в полоні російсько-совєтських штампів і тому послідовно вживає словосполучення «руські землі, включно з Києвом», «давньоруська архітектура», «давньоруський літописець Нестор» (с. 6, 16, 18); диверсійно-терористичну діяльність офіцера НКВД Кудрі називає подвигом (с. 98) і жодним словом не згадує ані пам'ятник Жертвам Голодомору (відповідний розділ на с. 120-122), ані жахливу Биківнянську трагедію (с. 18-19)...

«Центральним предметом виступає географія: природничі науки дають їй матеріял, а історія на ній будується».

Саме ці слова великого Ушинського пригадалися мені на початку ознайомлення з розробкою уроку «Річки Києва», яку запропонував для 5 кляси Роман Коваленко (газета «Краєзнавство. Географія. Туризм», 2000 р., № 7). «Не всі дорослі кияни відразу пригадають, де протікала колись леґендарна Нахава...». Риторичний, з піднесенням мовлений вступ – то вже половина успіху. «Притокою Глибочиці був Журець (від татарського «джерело»)», «притока Ірпеня Торша...». Наукові елементи надають потрібної ваги розповіді вчителя. «Малими вважають річки, довжиною менших за 100 км». Елементи теорії майстерно вплетено в хід уроку.

Подальший контекст дозволяє здогадатися, що Торша – це Горенка, а Нахава – це Канава. Про Журець із його начебто татарським походженням серйозним дослідникам нічого не відомо. Інститут Географії до цього часу вважав малими річками 10-кілометрові. Але хіба то аргументи для пана Коваленка? Йому ж краще знати, що «збереглось гирло Почайни, яке тепер називають затокою Гавань» (насправді, київську гавань штучно зроблено сто років тому), і що «північну частину Труханова острова інколи називають: острів Муромець» (насправді, Муромець постійно фігурує в старовинних документах).

Цікаво знати, чи можуть учні пана Коваленка зробити в одній фразі одразу дві помилки. Їхній учитель – може: «Рибальський ґвинтовий міст через Дніпро». Навіщо уточнювати, що цей вантовий міст підноситься понад гаванню?..

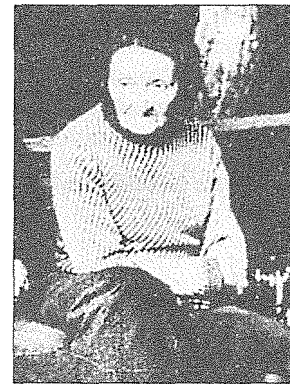
Ех, якби київські річки могли плакати, вони б ридали від сорому.

Сергій Вакулишин
києвознавець ❑

Посмертна згадка

У глибокому смутку Провід ОУН повідомляє все членство ОУН та всю українську громадськість на Батьківщині і в діяспорі, що 28 лютого 2002 року у Львові відійшла у вічність світлої пам'яті

Наталка Шухевич-Березинська

Наталка Шухевич-Березинська, 1983

вірна Дружина-Страдниця Голови Проводу ОУН на Українських землях «Тура», Головного Командира УПА «Тараса Чупринки», Генерального секретаря УГВР «Лозовського», генерал-хорунжого Романа Шухевича (1907-1950), не доживши 5 днів до дати героїчного загину свого чоловіка у збройній боротьбі з російськими окупантами.

Світл. пам. Наталка Шухевич-Березинська народилася 13 березня 1910 року у священичій та патріотичній родині в с. Липівці Рожнятинського району Івано-Франківської області. Її брат Юрко Березинський, член ОУН, загинув у сутичці з польською поліцією 30 листопада 1932 року в Городку біля Львова. Наталка Березинська закінчила Львівську гімназію у 1928 році, а 1930 року вийшла заміж за Романа Шухевича. У них народилися син Юрій 28 березня 1933 року та дочка Марійка 16 жовтня 1940 року.

За першої російської окупації Західної України жила в Кракові, а в липні 1941 року – після проголошення Акту 30 червня про відновлення Української державности – вона повернулася до Львова. У лютому 1943 року німці заарештували Наталку Шухевич як заручницю, а звільнили її у квітні після втручання Романа Шухевича. А вже 27 липня 1945 року Наталку Шухевич разом з сином Юрком і дочкою Марією у селі Біличі Старосамбірського району заарештували енкаведисти. Дітей силою відібрали у матері, і для них розпочався довгий невольницький шлях у дитячих будинках. А Наталку Шухевич катували та допитували у Львові й Києві, а після цього засудили до 10 років таборів, які відбула до 1954 року. Після ув'язнення – три роки заслання в Новосибірську. В Україну повернулася на початку 1960 років, де проживала у Львові до своєї смерти.

Померла Дружина-Патріотка і Мати-Страдниця. Не щадили її ні доля, ні протилюдський режим російських окупантів, які ненавиділи будь-які паростки всього визвольно-націоналістичного і знищували всі прояви української державности, на вівтар якої поклали своє життя Наталка і Роман Шухевичі.

Провід ОУН і всі українські націоналісти в глибокому смутку схиляють свої голови перед маєстатом мучеництва, мужности, посвяти і вірности ідеалам вільної і самостійної України, яким уся родина Шухевичів присвятила своє життя.

Пам'ять про Наталку Шухевич збережемо в наших серцях, а її життя стане прикладом для молодого покоління.

Від імени багатотисячного членства ОУН, ветеранів збройного підпілля та леґендарної армії Безсмертних – УПА складаємо вислови нашого найглибшого співчуття Родині.

Закликаємо все членство ОУН 5 березня, в день трагічної загибелі Головного Командира УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича, при урочистих відзначеннях віддати честь і спом'янути світлої пам'яті Наталку Шухевич-Березинську.

Вічна Їй пам'ять!

Провід ОУН